

กระบวนการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมผู้การพึ่งตนเอง : กรณีศึกษานายบุญช่วย วงษ์ษา
ตำบลหนองแก อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาท้องถิ่นแบบบูรณาการ
บัณฑิตศึกษา สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน
ปีการศึกษา 2561
ลิขสิทธิ์ของสถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน

กระบวนการเรียนรู้ผ่านโครงงานที่พึ่งตนเอง : กรณีศึกษานายบุญช่วย วงษ์ษา
ตำบลหนองแก อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาท้องถิ่นแบบบูรณาการ
บัณฑิตศึกษา สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน
ปีการศึกษา 2561

**THE AGROFORESTRY LEARNING PROCESS FOR
SELF-RELIANCE: CASE STUDY MR. BOONCHUEY WONGSA,
NONG KAE SUB-DISTRICT, PHRAPHUTTHABAT DISTRICT,
SARABURI PROVINCE.**

BY

THERDCHAI MUNGKEEMKLANG

**THE THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT
OF THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
IN THE PROGRAM OF
INTERGRATED LOCAL DEVELOPMENT
FACULTY OF GRADUATE STUDY
LEARNING INSTITUTE FOR EVERYONE (LIFE)**

2018

วิทยานิพนธ์เรื่อง (Title) กระบวนการเรียนรู้ผ่านโครงข่ายการพึ่งตนเอง: กรณีศึกษานายบุญช่วย วงษ์ษา ตำบลหนองแก อำเภอบางพลี จังหวัดสระบุรี

ผู้วิจัย เทอดชาย มุ่งคิมกลาง

สาขาวิชา การพัฒนาท้องถิ่นแบบบูรณาการ

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ดร.วงศ์สถิตย์ วิสุทิ

คณะกรรมการการสอบวิทยานิพนธ์

ลงชื่อ..... ประธานกรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร.จรจจา สุวรรณทัต)

ลงชื่อ..... กรรมการ (ผู้ทรงคุณวุฒิ)
(ดร.ศรีปริญญา ฐประจ่าง)

ลงชื่อ..... กรรมการ (อาจารย์ที่ปรึกษา)
(ดร.วงศ์สถิตย์ วิสุทิ)

ลงชื่อ..... กรรมการ (ผู้แทนบัณฑิตศึกษา)
(รองศาสตราจารย์ ดร.เสรี พงศ์พิศ)

ลงชื่อ..... กรรมการ (ผู้แทนบัณฑิตศึกษา)
(ดร.ทวิช บุญธิรัมย์)

ลงชื่อ..... เลขานุการ
(อาจารย์อัญมณี ชุมณี)

บัณฑิตศึกษา สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน อนุมัติให้วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาท้องถิ่นแบบบูรณาการ

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่อง	กระบวนการเรียนรู้วนเกษตรสู่การพึ่งตนเอง: กรณีศึกษา นายบุญช่วย วงษ์ษา ตำบลหนองแก อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี
ชื่อผู้เขียน	เทอดชาย มุ่งกิมกลาง
ชื่อปริญญา	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา	การพัฒนาท้องถิ่นแบบบูรณาการ
ปีการศึกษา	2561
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์	ดร.วงศ์สถิตย์ วิสุทิ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษากระบวนการเรียนรู้วนเกษตรของนายบุญช่วย วงษ์ษา 2) ศึกษาปัจจัยที่ส่งผลทำให้ประสบความสำเร็จในการทำวนเกษตรสู่การพึ่งตนเองของ นายบุญช่วย วงษ์ษา ตำบลหนองแก อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี เริ่มทำวิจัยตั้งแต่เดือน สิงหาคม พ.ศ.2560 -พฤศจิกายน พ.ศ.2561 ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ประชากรและผู้ร่วมวิจัย จำนวน 6 ราย เครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แนวสังเกต และแนวสัมภาษณ์ วิเคราะห์ข้อมูล ด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการวิจัย พบว่า

1. กระบวนการเรียนรู้วนเกษตรสู่การพึ่งตนเองของนายบุญช่วย วงษ์ษา ตามสูตร “3 5 3” พบว่า 1) 3 ฐู่ ดังนี้ ประการแรก ฐู่ตนเอง นายบุญช่วย วงษ์ษา เกิดเมื่อวันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2497 ได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติ ฐู่ภูมิปัญญาไทย รุ่นที่ 2 ด้านเกษตรกรรม ของภาคกลาง จากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ นายบุญช่วยประกอบอาชีพทำนาโดยตลอด ซึ่งอาศัยน้ำฝนจากธรรมชาติ ประสบปัญหาฝนแล้งไม่มีน้ำทำนา การใช้สารเคมี และแพ้สารเคมี จึงปรับเปลี่ยนวิถีคิดเสียใหม่ด้วยการทำวนเกษตรหรือเกษตรธรรมชาติ ประการที่สอง ฐู่ปัญหา สวนกลางนา เกิดมาจากสภาพปัญหาการทำเกษตรเชิงเดี่ยวเป็นหนี้สิน ใช้สารเคมี จึงตัดสินใจ ทำวนเกษตร ประการที่สาม ฐู่ทรัพยากร ทรัพยากรดิน น้ำ อากาศ และทรัพยากรชีวภาพ มีความสำคัญและจำเป็นแก่สิ่งมีชีวิต 2) 5 การจัดการ ดังนี้ ประการแรก ข้าว ปลูกข้าวไว้ รับประทานเองไม่ใส่สารเคมี ประการที่สองอาหาร มีการเลี้ยงสัตว์หลายชนิด และปลูกพืชผักผลไม้ ไว้รับประทาน ประการที่สามของใช้ มีการทำของใช้เอง เช่น น้ำยาล้างจาน เผาถ่าน เย็บเสื้อผ้าเอง ทำน้ำส้มควันไม้ ประการที่สี่ สมุนไพร มีการปลูกพืชสมุนไพรหลายชนิด เช่น สะเดา ฟ้าทะลายโจร ฯลฯ และทำน้ำหมักสมุนไพรชีวภาพ เพื่อฉีดพ่นไล่แมลง ประการสุดท้าย

การจัดการปฎิบัติ ทำปฎิบัติชีวภาพไว้ใช้เอง 3) 3 แผน ดังนี้ ประการแรก แผนชีวิต มีการวางแผนอาชีพ การเงินและสุขภาพ ประการที่สอง แผนชุมชน สอนกลางนาเป็นศูนย์เรียนรู้ของชุมชนบ้านใหญ่ พัฒนา ประการสุดท้าย แผนทรัพยากร รักษาความสมดุลของระบบนิเวศให้ดีที่สุด

2. ปัจจัยที่ส่งผลทำให้ประสบความสำเร็จในการทำวนเกษตรสู่การพึ่งตนเองของนาย บุญช่วย วงษ์ษา พบว่า 1) ด้านจิตใจ จิตใจเข้มแข็ง คิดดี พูดดี ทำดี 2) ด้านสังคมและชุมชน เป็นวิทยากรให้ความรู้เรื่องวนเกษตร 3) ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่ใช้สารเคมี 4) ด้านเทคโนโลยี ใช้ภูมิปัญญาที่มีประยุกต์กับเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น การทาบกิ่ง และตอนกิ่ง ฯลฯ 5) ด้านเศรษฐกิจ ลดรายจ่ายเพิ่มรายได้ และมีเงินออม

คำสำคัญ : กระบวนการเรียนรู้, วนเกษตร, การพึ่งตนเอง

Abstract

Thesis Title	The Agroforestry Learning Process for Self-Reliance: Case study Mr.Boonchuey Wongs, Nong Kae Sub-District, PhraPhutthabat District, Saraburi Province.
Researcher	Therdchai Mungkeemklang
Degree	Master of Arts
In the Program of	Intergrated Local Development
Year	2018
Principal Thesis Advisor	Dr.Wongsatit Wisupee

This research aim to study 1) the agroforestry learning process for self-reliance of Mr. Boonchuey Wongs and 2) factors leading to success in agroforestry for self-reliance: case study Mr. BoonchueyWongsa,Nong Kae Sub-District,Phra Phutthabat District,Saraburi Province. This research was conducted inAugust 2017-November 2018.The design of thisresearch was qualitative research. There were 6 population and co-researchers in this study. The instruments used for data collection were observation and interviewing. A content analysis was used to analyze the data.The research findings revealedthat

1. The agroforestry learning process for self-reliance of Mr. Boonchuey Wongsain volved these 3 major elements:1) 3 recognition aspects, 2) 5 management approaches and 3) 3 plans (3:5:3)The first element included knowing yourself, understanding the problems andrealizingthe value ofresources. Accounting to the study, “knowing yourself” could be explained as knowing the story of Mr. Boonchuey Wongs, the case study of this research. Mr. Boonchuey Wongs was born in December 21, 1936. He was apprised and honored by the Office of National Education Commissionas aLocal Wisdom Teacherof central part of Thailand in agricultural aspect,batch
2. Mr. Boonchuey had been planting rice by using natural rainwater but he was facing drought condition and agrochemical allergy. He decided to use agroforestry systems to overcome those challenges.The second sub-set of this element was “understanding the problems” This case study showed that practicing monoculturecausing debt and chemical issues and agroforestrycould

solve these problems. And the last sub-set “realizing the value of resources” was to realize that natural and biological resources were important and essential for a biotic environment. The second element, 5 management approaches were the management of these five sections. First, planting rice without chemicals. Second, farming (animals, fruits and vegetables) for food supplements. Third, producing dishwashing liquid, charcoal, clothes and wood vinegar. Fourth, growing several kinds of herbs: Neem, Andrographis paniculata etc. and making fermented bio-extracts as insect repellent. Fifth, making biofertilizer. The last element consisted of 3 types of plans. 1) A life plan such as career plans, finance and health plans. 2) A community plan which was beneficial for an agroforestry learning center of Ban Yai Pattana community. 3) A resource plan to maintain ecological balance.

2. Factors leading to success in agroforestry for self-reliance: case study Mr. Boonchuey Wongsas, were 1) Mind factors: to have a strong heart and think, speak and do good. 2) Social and community factors: the effective participation from the community such as being an lecturer in agroforestry. 3) Natural resources and environment factor: Do not destroy natural resources and environment and do not use chemical. 4) Technological factors: applying the wisdoms which were already exist with new technology such as grafting and layering etc. 5) Economic factors: reducing expenses, increasing income and having savings.

Keywords : learning process, agroforestry, self-reliance

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ โดยได้รับความกรุณาจากอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ อาจารย์ดร. วงศ์สถิตย์ วิสุทธี ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำและตรวจแก้ไขข้อบกพร่องของวิทยานิพนธ์ ด้วยความเอาใจใส่อย่างดียิ่ง ตั้งแต่เริ่มต้นจนสำเร็จเรียบร้อย ผู้วิจัยขอขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้

กราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.เสวี พงศ์พิศ อธิการบดีสถาบันการเรียนรู้ เพื่อปวงชน ดร.สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์ รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ ดร.ทวิช บุญธิรัสมิ์ คณบดีบัณฑิตศึกษา ศาสตราจารย์ ดร.จรรยา สุวรรณทัต ประธานสอบวิทยานิพนธ์ ดร.ศรีปริยญา ฐปกระจำง ผู้ทรงคุณวุฒิ อาจารย์อัญมณี ชุมณี กรรมการและเลขานุการ ตลอดจนคณาจารย์ทุกท่านที่อบรมสั่งสอน และเจ้าหน้าที่ ที่ให้ความช่วยเหลือในการติดต่อประสานงานเป็นอย่างดี

ขอบพระคุณ ครูบุญช่วย วงษ์ษา ครูภูมิปัญญาไทย (รุ่นที่ 2) สาขาเกษตรกรรม ที่ท่านได้กรุณาให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติ ผลงาน และวิธีคิด/วิธีปฏิบัติการทำวนเกษตรสู่การพึ่งตนเองที่ยั่งยืน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องที่ให้ข้อมูลการวิจัยในครั้งนี้ นอกจากนี้ขอขอบคุณกัลยาณมิตรเพื่อนรุ่นปริญญาโท รุ่นที่ 3 ศรป. ปากช่อง ทุกท่านที่ช่วยเหลือและให้กำลังใจด้วยดีเสมอมา

ประโยชน์ที่ได้รับจากการทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้ ขอมอบบูชาพระคุณบิดามารดา คุณพ่อทองเจิม มุ่งคีมกลาง คุณแม่ทัศนีย์ กุลพันธ์ ครูบาอาจารย์ ญาติพี่น้อง และผู้มีพระคุณทุกท่าน ที่คอยส่งเสริมและสนับสนุนให้กำลังใจด้วยดีมาโดยตลอด ส่งผลให้สำเร็จการศึกษาเป็นมหาบัณฑิตด้วยความภาคภูมิใจเป็นอย่างยิ่ง

เทอดชาย มุ่งคีมกลาง

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ช
สารบัญภาพ.....	ฉ
บทที่	
1 บทนำ	
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	3
ขอบเขตของการวิจัย.....	4
ประชากร/กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย.....	4
คำถามสำคัญในการวิจัย.....	4
คำนิยามศัพท์เฉพาะ.....	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	5
2 ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	
บริบทชุมชนบ้านใหญ่พัฒนา.....	6
แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง.....	9
แนวคิดกระบวนการเรียนรู้.....	9
แนวคิดวงเกษตร.....	18
แนวคิดการพึ่งตนเอง.....	32
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	37
กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	39

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
3 วิธีดำเนินการวิจัย	
รูปแบบการวิจัย วิธีการและเทคนิคที่ใช้ในการวิจัย.....	40
ประชากร วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างและขนาดตัวอย่าง.....	40
เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล.....	41
การเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล.....	42
สถานที่ใช้ในการวิจัย.....	43
ระยะเวลาการดำเนินการวิจัย.....	43
ปฏิทินการปฏิบัติงาน.....	44
4 ผลการวิจัย	
กระบวนการเรียนรู้วนเกษตรสู่การพึ่งตนเองของนายบุญช่วย วงษ์ษา ตำบลหนองแก อำเภอบางขัน จังหวัดสระบุรี.....	45
ปัจจัยที่ส่งผลทำให้ประสบความสำเร็จในการทำงานวนเกษตรสู่การพึ่งตนเอง ของนายบุญช่วย วงษ์ษา ตำบลหนองแก อำเภอบางขัน จังหวัด สระบุรี.....	67
5 สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	
สรุปผล.....	84
อภิปรายผล.....	93
ข้อเสนอแนะ.....	100
บรรณานุกรม.....	102
ภาคผนวก.....	107
ภาคผนวก ก. เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล.....	107
ภาคผนวก ข. ภาพประกอบการวิจัย.....	111
ประวัติผู้วิจัย.....	114

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
3.1 ปฏิทินการปฏิบัติงานวิจัยเรื่อง กระบวนการเรียนรู้วนเกษตรสู่การพึ่งตนเอง กรณีศึกษา: นายบุญช่วย วงษ์ษา ตำบลหนองแก อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี.....	44

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
2.1 องค์ประกอบของวนเกษตร.....	25
2.2 ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม และสวนวนเกษตรที่บ้าน.....	30
2.3 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	39
4.1 รับผิดชอบต่อเชิงจิตวิทยาจากนายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรีสมัยนั้น.....	48
4.2 สวนกลางนาในอดีต.....	52
4.3 สวนกลางนาในปัจจุบัน.....	52
4.4 สวนกลางนาในปัจจุบัน.....	53
4.5 อาหารประเภทต่าง ๆ.....	59
4.6 ศูนย์เรียนรู้ชุมชนบ้านใหญ่พัฒนา.....	65
4.7 ป่าวนเกษตรในสวนกลางนา.....	67
4.8 การทบกิ่งมะม่วง.....	74
4.9 การทบกิ่งมะม่วง 3 สายพันธุ์ในต้นเดียวกัน.....	75
4.10 บริเวณเพาะชำพันธุ์กล้าไม้.....	76
4.11 การนำต้นไผ่มาสานตะกร้าสำหรับจำหน่าย.....	77
4.12 แนวคิดการพัฒนาสวนกลางนาและกีดกันนวัตกรรม.....	80
4.13 รายได้ของสวนกลางนา.....	81
4.14 ธรรมชาติสู่ความสมดุลของสวนกลางนา.....	82
4.15 การได้มาซึ่งองค์ความรู้ของสวนกลางนา.....	83
1. สัมภาษณ์นายบุญช่วย วงษ์ษา กับพี่สาว.....	111
2. สัมภาษณ์นายบุญช่วย วงษ์ษา.....	111
3. สัมภาษณ์ญาตินายบุญช่วย วงษ์ษา.....	112
4. สัมภาษณ์นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลหนองแก.....	112
5. สัมภาษณ์เกษตรกรอำเภอพระพุทธบาท.....	113

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การพัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้ หรือการพัฒนาที่เน้นให้สมาชิกชุมชนรู้จักคิดวิเคราะห์ ด้วยเหตุด้วยผล และใช้ความรู้ในการแก้ไขปัญหา พัฒนาศักยภาพในด้านต่าง ๆ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ก็เช่นเดียวกัน ผลจากการพัฒนาที่เป็นอยู่ในปัจจุบันแสดงให้เห็นแล้วว่า การนำความรู้จากภายนอกในเรื่องใดเรื่องหนึ่งไปยึดยึดให้กับชุมชน จะเป็นประโยชน์ก็เพียงแค่ชั่วคราวเท่านั้น ไม่สามารถสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่ยั่งยืน และไม่อาจนำพาประเทศไปสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ในทิศทางที่ต้องการได้ หากแต่การปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การทำงานจากเดิมมาเป็น การประสานความรู้ที่มีอยู่แล้วภายในชุมชนและความรู้หรือเทคโนโลยีใหม่ ๆ จากภายนอกชุมชน เข้าด้วยกัน เพื่อแก้ปัญหาโดยยึดพื้นที่และความต้องการของชุมชนเป็นหลัก โดยหน่วยงานภาครัฐ หรือองค์การพัฒนาเป็นเพียงผู้มีบทบาทในการประสานและผลักดันกระบวนการมีส่วนร่วม น่าจะเป็นทางออกที่ส่งผลต่อการพัฒนาในระยะยาวและยั่งยืนมากกว่า หลักของการประสานความรู้จากภายในและภายนอกชุมชนเข้าไปสู่การใช้ประโยชน์และสร้างกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ไม่เพียงแค่แก้ไข้ปัญหาและสนองตอบต่อความต้องการของชุมชนในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เท่านั้น แต่ควรจะเป็นไปในลักษณะของการบูรณาการที่มีการพัฒนาไปพร้อมๆกัน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม กระบวนการเรียนรู้ และค่านิยมอันดีงาม (ครรชิต พุทธิโกษา, 2554, หน้า 1)

ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ผู้เป็นต้นแบบกระบวนการเรียนรู้การดำเนินชีวิตด้านวนเกษตร กล่าวว่า วนเกษตร เป็นปรัชญาแบบหนึ่งที่เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ เป็นความรู้วิธีการของวนเกษตร มีความหมายตั้งแต่การใช้ดินทำประโยชน์ให้มีสภาพเป็นป่าหรือนิเวศ หรือการจัดระบบนิเวศ ให้เกิดความสมดุลในธรรมชาติ มีสภาพคล้ายป่าธรรมชาติให้เป็นที่ไปตามกฎของธรรมชาติ เพื่อความสมบูรณ์สมดุลของธรรมชาติระหว่าง พืช สัตว์ ดิน น้ำ เป็นรูปแบบหนึ่งของเกษตรกรรมธรรมชาติที่เป็นแบบอย่างของเกษตรยั่งยืน วนเกษตรเป็นพื้นฐานการพึ่งตนเองที่สำคัญ เพราะการพึ่งตนเอง หมายถึง การเตรียมพร้อมปัจจัย 4 ให้อยู่ในกำมือเรา เพราะถ้าปัจจัย 4 ไปอยู่ในมือของคนอื่น เราก็ต้องหาเงินตัวกลางไปแลกเปลี่ยน เป็นปัจจัย 4 อีก ในความเป็นจริงเกษตรกรเป็นคนทำแต่ไม่มีสิทธิที่จะบริโภค จึงต้องทำขายก่อน แล้วค่อยเอาเงินไปซื้อมาบริโภค ทำให้เกิด

ระบบคนกลางในการจัดการ เกษตรกรจึงไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ชาววนเกษตรจึงต้องเริ่มต้นด้วยการปรับแนวคิดและวิธีคิดก่อน คือ คิดที่จะทำให้ครอบครัวมีกินก่อน ที่เหลือค่อยขาย ไม่ใช่ทำเพื่อระบบตลาด แต่ทำเพื่อตอบสนองความต้องการของชีวิตมากกว่า ปรับวิธีการดำเนินชีวิต ปรับวิธีคิดให้เข้ากับแนววนเกษตร เช่น ไม่ใช่จ่ายเกินตัว ละเลิกอบายมุข ทำบัญชีรายรับรายจ่าย ประจำครัวเรือน และรับประทานอาหารตามฤดูกาล ปัจจัยแห่งความสำเร็จคือ มีความกล้าที่จะเปลี่ยนแปลงการทวนกระแสสังคมทั้งวิธีคิดและระบบการจัดการ มีความอดทนไม่ย่อท้อ ต่ออุปสรรคในทุกด้าน ต้องพัฒนาความรู้ที่ได้รับและนำมาปรับใช้ได้อย่างเหมาะสม ต่อยอดความรู้ โดยเป็นวิทยากรถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนเรียนรู้แก่ผู้ที่สนใจ และสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ พืชท้องถิ่น (ธันวา จิตต์สงวน และคณะ, 2558, หน้า 4-5)

ผู้ใหญ่วินวลย์ เข้มเฉลิม มีความเชื่อว่าจะต้องพึ่งพาตนเองให้ได้ พอมีความเชื่อตรงนี้ก็มีความเชื่อทางความคิด มีเสรีภาพทางความคิด ทำให้เราไม่กลัวจะถูกใครปฏิเสธ โดยกล้าคิด กล้าตัดสินใจอะไรถูกมากขึ้น ผู้ใหญ่วินวลย์ ค่อยๆ พัฒนาแผนการเรียนรู้และการจัดการขึ้นมา เป็นสูตร “3 5 3” ได้แก่ 3 รู้ คือ รู้ตนเอง รู้ปัญหา และรู้ทรัพยากร 5 การจัดการ คือ ข้าว อาหาร สมุนไพร ของใช้ และปุ๋ย ส่วน 3 แผน คือ แผนชีวิต แผนชุมชน และแผนทรัพยากร (เสรี พงศ์พิศ, 2548, หน้า 28)

นายบุญช่วย วงษ์ษา ครูภูมิปัญญาไทย สาขาเกษตรกรรม รุ่นที่ 2 ของภาคกลาง ปีพ.ศ. 2545 จากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี เป็นผู้บุกเบิก สวนกลางนา ตำบลหนองแก อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ โดยมีแนวความคิดที่เกิดจากความทุกข์ในการทำเกษตรเชิงเดี่ยว ซึ่งในรอบปีทำการเกษตรได้เพียง 4-5 เดือน แต่ทั้งหมดต้องมีการพึ่งพิงธรรมชาตินั่นก็คือ “น้ำฝน” จนทำให้เกิดภาระหนี้สินมากขึ้น เกิดการแพ้สารเคมีหลายอย่าง ราคาพืชผลทางการเกษตรตกต่ำไม่ได้ราคา สภาพดินตาย แข็งแน่น แห้งแล้ง ประกอบกับระบบชลประทานก็ไม่มี เครื่องมือทางการเกษตรก็ไม่มีที่จะหาทางนำน้ำเข้าไปที่ทำได้ ปัญหาต่างๆ ที่หมู่บ้านบุญช่วยกับพี่สาวจนแทบไม่มีทางออกให้กับชีวิต ทำให้ต้องขายที่ดินที่เป็นไร่นาจำนวน 10 ไร่ เพื่อใช้หนี้และบรรเทาความเดือดร้อน และมุ่งสู่การหาวิถีแห่งความอยู่รอดจากพื้นที่นาที่เหลืออีก 10 ไร่ว่าจะทำอย่างไร สุดท้ายทางออกที่แท้จริงไม่ใช่ความท้อแท้หรือทอดทิ้งกับตรงกันข้ามการใช้ปัญญาวิเคราะห์ ไตร่ตรองปัญหาที่เกิดขึ้น แล้วค้นพบทางออก คือ การทำวนเกษตรหรือเกษตรธรรมชาติ

ครูบุญช่วย วงษ์ษา กล่าวว่า ภายในบริเวณสวนกลางนา ซึ่งเป็นสวนมีชีวิต ช่วงอากาศร้อนจะไม่ร้อนจนเกินไป อุณหภูมิในสวนจะต่ำกว่าข้างนอกเกือบ 3 องศาเซลเซียสที่เขตคลองวัดคูได้ ช่วงลมแรงหน้าหนาวก็หนาวน้อยกว่าข้างนอก เพราะต้นไม้คอยปะทะลมเอาไว้ และ

ยังช่วยลดความรุนแรงของแรง โดยเฉพาะช่วยลดความรุนแรงของพายุต้นฝนซึ่งเกิดขึ้นเกือบทุกปี รวมทั้งลดการสูญเสียและอันตรายของสิ่งปลูกสร้างในสวนได้เป็นอย่างดี นกหลายชนิดสีสันแปลกตาเข้ามาหา ที่อยู่อาศัยพร้อมทั้งส่งเสียงให้ได้ฟังอยู่ตลอดเวลา เมื่อความอุดมสมบูรณ์กลับคืนมาพืชหลายชนิด ที่ปลูกไม่ได้ก็ขึ้นมาเอง อย่างบุก มัน และเห็ดหลายชนิด โดยเฉพาะเห็ดโคน ซึ่งได้หายไปจากถิ่นนี้นานแล้ว และไม่ได้คาดคิดว่าจะได้เจอในบริเวณนี้อีก บัดนี้มีแล้ว ส่วนบางพื้นที่ที่หน้าดินต่ำ ทำให้เกิดน้ำขังและมีความชื้น จะมีผักกระเฉด ผักแว่น ผักบุ้ง ฯลฯ ขึ้นมาให้เราเก็บได้ไม่รู้หมด สัตว์อย่างกบ เขียด อึ่งอ่าง ปู ปลา คางคก ฯลฯ ที่เคยหายไปปัจจุบันจะชุ่มชื้นมากในบริเวณนี้ ทำให้เกิดห่วงโซ่อาหารตามธรรมชาติ ก่อให้เกิดความความปลอดภัยจากสารเคมี ดังนั้น การทำเกษตรธรรมชาติหรือวนเกษตรตามสูตรของผู้นำบุญช่วย เพิ่มเฉลิม “3 5 3” น่าจะเป็นทางออกที่ดีให้กับตนเองและครอบครัว จึงเป็นที่มาของ “สวนกลางนา” ปัจจุบันนายบุญช่วย วงษ์ษา ดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง “การสูญเสีย คือ การได้รับ” ด้วยการทำวนเกษตรหรือเกษตรธรรมชาติ ส่งผลให้สามารถลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ มีเงินออม และพึ่งพาตนเองได้อย่างมีความสุข (บุญช่วย วงษ์ษา, 2561, สัมภาษณ์)

จากความเป็นมาและสำคัญของปัญหาดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่ศึกษาวิจัยเรื่อง กระบวนการเรียนรู้วนเกษตรสู่การพึ่งตนเอง : กรณีศึกษานายบุญช่วย วงษ์ษา ตำบลหนองแก อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ เพื่อเป็นการถอดองค์ความรู้ของครูภูมิปัญญาไทย ด้านเกษตรกรรม โดยการศึกษากระบวนการเรียนรู้วนเกษตร ตามสูตร “353” และความสำเร็จในการทำวนเกษตรสู่การพึ่งตนเองของนายบุญช่วย วงษ์ษา เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีและแนวทางในการดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงแก่เกษตรกร และชุมชนต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้วนเกษตรสู่การพึ่งตนเองของนายบุญช่วย วงษ์ษา ตำบลหนองแก อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งผลทำให้ประสบความสำเร็จในการทำวนเกษตรสู่การพึ่งตนเองของนายบุญช่วย วงษ์ษา ตำบลหนองแก อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตพื้นที่

ขอบเขตพื้นที่การวิจัย ได้แก่ สวนกลางนา หมู่ที่ 11 บ้านใหญ่พัฒนา ตำบลหนองแก อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี

2. ขอบเขตเนื้อหา

ขอบเขตเนื้อหา เป็นการศึกษาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย และมีขอบเขตเนื้อหาที่ต้องการศึกษาค้นคว้า ดังนี้

- 2.1 บริบทชุมชนบ้านใหญ่พัฒนา
- 2.2 แนวคิดกระบวนการเรียนรู้
- 2.3 แนวคิดวงเกษตร
- 2.4 แนวคิดการพึ่งตนเอง

ประชากร /กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ นายบุญช่วย วงษ์ษา ครูภูมิปัญญาไทย รุ่นที่ 2 สาขาเกษตรกรรม จำนวน 1 ราย และผู้ร่วมวิจัยจำนวน 6 ราย เป็นการคัดเลือกแบบเจาะจง รวมประชากรทั้งสิ้น จำนวน 7 ราย ดังนี้

1. ครอบครัวนายบุญช่วย จำนวน 2 ราย
2. นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลหนองแก จำนวน 1 ราย
3. รองนายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลหนองแก จำนวน 1 ราย
4. กำนันตำบลหนองแก จำนวน 1 ราย
5. ผู้อำนวยการเกษตรอำเภอพระพุทธรบาท จำนวน 1 ราย

คำถามสำคัญของการวิจัย

1. กระบวนการเรียนรู้วงเกษตรของนายบุญช่วย วงษ์ษา ตำบลหนองแก อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี เป็นอย่างไร

2. ปัจจัยที่ส่งผลทำให้ประสบความสำเร็จในการทำวนเกษตรสู่การพึ่งตนเองของนายบุญช่วย วงษ์ษา ตำบลหนองแก อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ มีปัจจัยอะไรบ้าง

คำนิยามศัพท์เฉพาะ

1. กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง การเรียนรู้ที่ทำให้พฤติกรรมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม อันเป็นผลจากการฝึกทักษะและประสบการณ์ เป็นการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ความคิด ความเข้าใจ ด้านเจตคติ และด้านทักษะความชำนาญ

2. วนเกษตร หมายถึง การทำเกษตรในพื้นที่ป่า เป็นการปลูกพืชเกษตรแซมในพื้นที่ป่าธรรมชาติ มีการนำสัตว์ไปเลี้ยงในป่า การปลูกไม้ยืนต้นและไม้ผลผสมผสานกัน โดยไม่ใช้สารเคมีใดๆ ทั้งสิ้น เป็นการทำเกษตรแบบผสมผสาน เน้นความสมดุลของระบบนิเวศ

3. การทำวนเกษตร สูตร 353 หมายถึง เป็นสูตรการทำวนเกษตร ของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ได้แก่ 3 ไร่ คือ ไร่ตนเอง ไร่ปัญหา และไร่ทรัพยากร 5 การจัดการ คือ ข้าว อาหาร สมุนไพร ของใช้ และปุ๋ย ส่วน 3 แผน คือ แผนชีวิต แผนชุมชน และแผนทรัพยากร

4. การพึ่งตนเอง หมายถึง การอยู่ได้ด้วยตนเองในด้านปัจจัยสี่ โดยไม่สร้างความเดือดร้อนแก่บุคคลอื่น และช่วยเหลือตัวเองให้ได้มากที่สุด การพึ่งตนเองทั้ง 5 ด้าน ประกอบด้วย ด้านจิตใจ ด้านชุมชนและสังคม ด้านเทคโนโลยี ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และด้านเศรษฐกิจ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เป็นการเผยแพร่เกียรติประวัติและผลงานของนายบุญช่วย วงษ์ษา ครูภูมิปัญญาไทย สาขาเกษตรกรรม ให้ประชาชนทั่วไปได้รับทราบ และนำไปเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต

2. ชุมชนบ้านใหญ่พัฒนาและชุมชนอื่น ได้ทราบกระบวนการเรียนรู้การทำวนเกษตรของนายบุญช่วย วงษ์ษา เพื่อเป็นแนวทางในการทำวนเกษตรแก่ครอบครัวของตนเองต่อไป

3. ชุมชนบ้านใหญ่พัฒนาและชุมชนอื่น ได้ทราบปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จการทำวนเกษตรสู่การพึ่งตนเองของนายบุญช่วย วงษ์ษา

4. เป็นแนวทางแก่เกษตรกรและชุมชนต่างๆ ในการดำเนินชีวิตที่พอเพียง สามารถพึ่งตนเองได้อย่างมีความสุขและยั่งยืน

บทที่ 2 ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง กระบวนการเรียนรู้ผ่านเกษตรสู่การพึ่งตนเอง : กรณีศึกษานายบุญช่วย วงษ์ษา ตำบลหนองแก อำเภอมะนัง จังหวัดสระบุรี ผู้วิจัยได้ศึกษาทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. บริบทชุมชนบ้านใหญ่พัฒนา
2. แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง
 - 2.1 แนวคิดกระบวนการเรียนรู้
 - 2.2 แนวคิดวนเกษตร
 - 2.3 แนวคิดการพึ่งตนเอง
3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
4. กรอบความคิดในการวิจัย

บริบทชุมชนบ้านใหญ่พัฒนา

1. ประวัติความเป็นมา

บ้านใหญ่พัฒนา เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลาวแฉว คือ กลุ่มพูดภาษาลาวที่มีถิ่นฐานดั้งเดิมอยู่ที่เมืองเวียงจันทน์และหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ซึ่งอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในภาคกลางประเทศไทยนานนับศตวรรษก่อน โดยการถูกกวาดต้อนจากการเป็นเชลยศึกสงคราม และการสมัครใจโยกย้ายถิ่นฐาน ครั้งสำคัญของการย้ายถิ่นฐานในช่วงสงครามทำการรบกับเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ (พ.ศ.2369-2371) ได้มีการกวาดต้อนชาวลาวจากหัวเมืองพวน เมืองเชียงขวาง เมืองเวียงจันทน์ และเมืองหลวงพระบาง เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่จังหวัดลพบุรี สุพรรณบุรี สระบุรี และจังหวัดอื่นๆ โดยมีลาวแฉวถูกกวาดต้อนมาในคราวนั้นเป็นจำนวนมาก ซึ่งถิ่นฐานสำคัญของชาวลาวแฉวในประเทศไทย ได้แก่ จังหวัดลพบุรี สิงห์บุรี และสระบุรี มีถิ่นฐานในอำเภอหนองโดน เช่น ตำบลบ้านโปรง ส่วนอำเภอมะนังได้แก่ ตำบลหนองแก โดยมาตั้งถิ่นฐานแรกที่บ้านหนองแกใหญ่ ซึ่งก็คือ หมู่ที่ 1 ตำบลหนองแกในปัจจุบัน ต่อจากนั้น

ได้แบ่งแยกการปกครองออกเป็นหลายหมู่บ้าน รวมทั้งสิ้น 12 หมู่บ้าน (บุญช่วย วงษ์ษา, และ สมศรี สาลี, 2561, สัมภาษณ์)

2. ที่ตั้งและอาณาเขต

สวนกลางนาของนายบุญช่วย วงษ์ษา ตั้งอยู่ ณ บ้านเลขที่ 31 หมู่ที่ 11 บ้านใหญ่พัฒนา ตำบลหนองแก อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี สวนกลางนาอยู่ทางทิศตะวันตกของอำเภอพระพุทธรบาท และห่างจากที่ว่าการอำเภอระยะทาง 5 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับตำบลนายาว อำเภอพระพุทธรบาท

ทิศใต้ ติดต่อกับตำบลพุกร่าง อำเภอพระพุทธรบาท

ทิศตะวันออก ติดต่อกับเขตเทศบาลพระพุทธรบาท อำเภอพระพุทธรบาท

ทิศตะวันตก ติดต่อกับตำบลหนองโดน อำเภอหนองโดน

3. ลักษณะภูมิศาสตร์

สภาพทั่วไปเป็นที่ราบลุ่ม ส่วนใหญ่เป็นดินเหนียว ฤดูฝนน้ำท่วมขัง ในพื้นที่ราบลุ่มจะใช้พื้นที่ในการทำนา ดินบางแห่งเนื้อดินเหนียว จะมีก้อนปูน หรือปูนมาร์ล ปะปนอยู่มาก สีดินจะเป็นสีดำ สีน้ำตาล หรือสีแดง ดินในบริเวณดังกล่าวจะใช้ในการทำนา ปลูกพืชไร่ เช่น ข้าวโพด ถั่วลิสง และพืชผัก

4. ลักษณะภูมิอากาศ

เป็นแบบมรสุมเมืองร้อน แบ่งออกเป็น 3 ฤดู ได้แก่ ฤดูร้อน ฤดูฝน และฤดูหนาว

5. รูปแบบการปกครอง

บ้านใหญ่พัฒนา หมู่ที่ 11 ตำบลหนองแก อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี มีผู้นำหมู่บ้านตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน ได้แก่ นายวิเชียร สาลี มีประชากรของหมู่บ้านทั้งสิ้น 635 ราย บ้านใหญ่พัฒนาตั้งอยู่ในเขตพื้นที่รับผิดชอบของเทศบาลตำบลหนองแก

6. การคมนาคม

การเดินทางไปมาสะดวกถนนหลักของหมู่บ้านเป็นถนนลาดยาง ถนนภายในหมู่บ้านเป็นคอนกรีต ประชาชนเดินทางโดยรถยนต์ จักรยานยนต์ เป็นพาหนะ มีรถโดยสารผ่านใช้เส้นทางถนนหลัก หนองโดน-พระพุทธรบาท ระยะทาง 12 กิโลเมตร

7. ด้านเศรษฐกิจ

ประชากรประกอบอาชีพทำนา ทำไร่อ้อย ข้าวโพด พนักงานบริษัท/โรงงาน ค้าขาย รับจ้างทั่วไป และรับราชการ โดยสถานะเศรษฐกิจอยู่ในระดับปานกลาง และรายได้เสริมมาจากการเข้ากลุ่ม ดังนี้ กลุ่มตัดเสื้อผ้า กลุ่มเพาะเลี้ยงปลาจุก กลุ่มอาชีพเพาะเห็ด และกลุ่มถักคอเสื้อ นอกจากนี้เวลาว่าง ผู้หญิงจะทอผ้า แต่ผ้าที่ทอไม่ใช่ผ้าชิ้นหมีแบบพวน แต่จะเป็นผ้าชิ้นธรรมดา โดยนิยมทอเป็นผ้าขาวม้าหรือผ้าสำหรับทำหมอน ผ้าห่ม ฯลฯ และเป็นการทอเพื่อใช้ในครอบครัว มากกว่าที่จะไปจำหน่าย ส่วนฝ่ายชายยามว่างมักจักสารเครื่องมือจับปลาหรือกระบุง ตะกร้า สำหรับไว้ใช้ในครัวเรือน

8. ด้านสถานที่สำคัญของหมู่บ้าน

8.1 มีศูนย์เรียนรู้ชุมชนด้านเศรษฐกิจพอเพียงเกษตรธรรมชาติ “สวนกลางนา” นายบุญช่วย วงษ์ษา ปราชญ์ชาวบ้าน “ครูภูมิปัญญาไทย รุ่นที่ 2 สาขาจัดการเกษตร” ภาคกลาง จากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี

8.2 มีสำนักงานสหกรณ์การเกษตร

8.3 มีวัดตาลเสียน

8.4 มีโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบลหนองแก (รพสต.)

8.5 มีสถานศึกษาระดับประถมศึกษา ได้แก่ โรงเรียนวัดตาลเสียน

8.6 มีแหล่งเรียนรู้กลุ่มชาติพันธุ์ลาวแง้ว บ้านนางสังเวียน วงษ์ท้าว

9. ด้านภาษา

จากคำบอกเล่าที่สืบทอดมาจากชาติพันธุ์เดิม ซึ่งอพยพมาจากเมืองเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เมื่อปีพุทธศักราชที่ 2,000 โดยมาตั้งถิ่นฐานแรกที่บ้านหนองแกใหญ่ ซึ่งก็คือ หมู่ที่ 1 ตำบลหนองแกในปัจจุบัน จากนั้นได้แบ่งแยกการปกครองออกเป็นหลายหมู่บ้านและเรียกตัวเองว่า “ลาวแง้ว” ปัจจุบันยังคงรักษา วัฒนธรรม ประเพณีดั้งเดิมไว้ในเรื่องภาษาลาวแง้ว มีแต่ภาษาพูด ส่วนภาษาเขียนไม่หลงเหลือแล้ว การแต่งกาย ตามแบบฉบับดั้งเดิม ซึ่งมีเอกลักษณ์ที่สำคัญ คือ ผ้าสไบ ทอด้วยฝ้ายสีสันสดใส

10. ด้านสังคม ศาสนาและวัฒนธรรม

อุปนิสัยชาวลาวแง้ว คือ รักสงบ ซื่อสัตย์ รักความสะอาด รักสวยรักงาม มีความโอบอ้อมอารีและเป็นมิตรกับทุกคน นับถือพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ฝึกฝนการศึกษา นิยมส่งลูกหลานเรียนต่อในระดับที่สูงขึ้น ในหมู่บ้านมีตำราเก่าแก่ เช่น สมุดข่อยใบลานจารอักษรไทยน้อย เขียนเรื่องนิทานทางโลก และใบลานจารอักษรธรรม เขียนบันทึกเรื่องราวพิธีกรรมทางศาสนา และเรื่องพระพุทธศาสนา ส่วนบ้านเรือนตั้งอยู่ชิดกันล้วนเป็น

เครื่องญาติและมีความเอื้อเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ชาวลาวแก้ว ไปทำบุญที่วัดตาลเสี้ยน โดยปฏิบัติตามจารีตประเพณีที่ดั้งเดิม ได้แก่ การทำบุญในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การทำบุญสารทลาวเดือนสิบ (ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10) และการทำบุญเทศกาลลอยกระทง เป็นต้น

แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้า แนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชื่อเรื่องจากเอกสาร ตำรา บทความวิชาการ โดยได้แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย แนวคิดกระบวนการเรียนรู้ แนวคิดคุณเกษตร และแนวคิดการพึ่งตนเอง รายละเอียดดังต่อไปนี้

1. แนวคิดกระบวนการเรียนรู้

1.1 ความหมายของกระบวนการเรียนรู้

นักวิชาการศึกษาได้ให้ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ไว้หลายท่าน ดังนี้ กรมการพัฒนาชุมชน (2556, หน้า 25-26) ได้ให้ความหมายไว้ว่า กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการที่ทำให้คนเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ความคิด คนสามารถเรียนได้จากการได้ยืมการสัมผัสการอ่านการใช้เทคโนโลยีการเรียนรู้ของเด็กและผู้ใหญ่จะต่างกันเด็กจะเรียนรู้ด้วยการเรียนในห้องเรียนการซักถามผู้ใหญ่มักเรียนรู้ด้วยประสบการณ์ที่มีอยู่แต่การเรียนรู้ก็สามารถเกิดจากประสบการณ์ที่ผู้สอนนำเสนอโดยการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนและผู้เรียน ผู้สอนจะเป็นผู้สร้างบรรยากาศทางจิตวิทยาที่เอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้ที่จะให้เกิดขึ้นเป็นรูปแบบใดก็ได้

คณะกรรมการผลิตวิชาการจัดกระบวนการเรียนรู้ (2555, หน้า 16) ได้ให้ความหมายไว้ว่า กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง การดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนหรือการใช้วิธีการต่างๆ ที่ช่วยให้เกษตรกรเกิดการเรียนรู้ เกิดความรู้และความเข้าใจในสิ่งต่างๆ หรือเป็นแบบแผน ขบวนการความคิดของเกษตรกรที่ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปสู่ผลอีกอย่างหนึ่ง

วัลภา สบายยิ่ง (ม.ป.ป., หน้า 8) ได้ให้ความหมายไว้ว่า กระบวนการเรียนรู้ หมายถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเดิมไปเป็นพฤติกรรมใหม่อย่างถาวร ซึ่งเกิดจากการฝึกฝนและการได้รับประสบการณ์ ซึ่งไม่ใช่เกิดจากสัญชาตญาณวุฒิภาวะหรือจากการเปลี่ยนแปลงของร่างกาย การเรียนรู้ทำให้เกิดการแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้ดีขึ้น และปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ใหม่ๆ เป็นอย่างดี

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2551, หน้า 12) ได้ให้ความหมายไว้ว่า กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการพัฒนาคนที่มุ่งประโยชน์ของคนเป็นหลัก ซึ่งเน้นกระบวนการคิดและปฏิบัติจริง โดยเรียนรู้องค์ความรู้ต่างๆ ผ่านผู้รู้สื่อเทคโนโลยีสารสนเทศ แหล่งการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างสอดคล้องตามความสามารถ ความถนัด และตามความสนใจของคนนั้นๆ ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้คนมีความสุข และสามารถนำสิ่งเรียนรู้ที่ได้ไปใช้ประโยชน์ได้ในทางสร้างสรรค์ได้

1.2 ความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้

เสรี พงศ์พิศ (2549, หน้า 90-96) ได้สรุปบทเรียนจากชุมชนที่ประสบความสำเร็จ และพึ่งตนเองได้ในระดับสูง พบสาระสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ ดังนี้

1.2.1 เรียนรู้สภาพที่แท้จริงของทุกซ์ในปัจจุบัน ทุกซ์อันมาจากปัญหาเศรษฐกิจ สังคม ปัญหาหนี้สินไม่มีทางออก ไม่มีทางใช้หมด วนเวียนเหมือนพายเรือติดอ่าง ชุมชนเรียนรู้ว่าที่มาของหนี้สินเกิดจากความสับสนวุ่นวายของการตามโลกนี้ไม่ทัน ไม่มีข้อมูล ไม่มีความรู้ เขาบอกว่าทำอะไรแล้วจะรวยก็ทำตามเขา การเรียนรู้ว่าตนเองอยู่ในสภาพติดลบ เป็นความรู้ที่สำคัญ เพราะจะทำให้เกิดการวางแผนที่จะต้องให้พ้นจาก “ทุกซ์” หรือสภาพที่ติดลบดังกล่าวให้ได้ และสภาพที่จะพ้นทุกซ์หรือติดลบก็หมายถึงทำอะไร “ให้รอด” ให้ได้ ไม่ใช่คิดแต่จะรวย เช่น การเรียนรู้แบบอินแปง จังหวัดสกลนคร และชุมชนอื่นๆ มีลักษณะเช่นนี้ คือให้สามารถเอาตัวรอดก่อน แก้ไขปัญหาหนี้สินให้ได้ และเกิด “ความมั่นคง เข้มแข็ง ยั่งยืน” การสร้างฐานประสบการณ์ ฐานคิดที่ดี ทำให้ชุมชนสามารถค่อยๆ พัฒนาไปสู่ “สุขภาวะ” ได้ คือ ภาวะของการอยู่ดีกินดี นี่คือการเรียนรู้และการพัฒนาเป็นขั้นเป็นตอนอย่างมั่นคง คือ การพัฒนาให้พ้นทุกซ์ ให้รอด ให้อยู่อย่างมั่นคงยั่งยืน และให้อยู่ดีมีสุข

1.2.2 เรียนรู้ให้ได้หลักคิด ไม่แสวงหาแต่เทคนิค คือให้จับหลักคิดให้ถูกให้ชอบ ให้แม่นยำและเอาแต่ถามว่าจะทำอย่างไร ควรถามเสียก่อนว่า ทำไปทำไม การเรียนรู้หลักคิดเป็นขั้นตอนสูงสุดและสำคัญที่สุดมาจากฐานคิดที่มีข้อมูล มีความสามารถในการเชื่อมโยงข้อมูล สังเคราะห์ความรู้ใหม่ ต่อเมื่อได้นำไปสู่การปฏิบัติ ได้ตกผลึก สรุปให้เห็นหลักคิด หลักการและแนวปฏิบัติจึงจะนำไปสู่ “ปัญญา” นี่คือการบวนการจากข้อมูลไปสู่ความรู้ ไปสู่ปัญญา จาก Know what → know how → know why จากการเรียนรู้ “อะไร” “อย่างไร” ไปสู่การเรียนรู้ “ทำไม” จากความรู้เฉพาะเรื่องไปสู่หลักการ ดังนั้น การเรียนรู้ที่ดีต้องมีการจัดการทุน ของชุมชน การจัดการความรู้ที่ดี การจัดการตลาดที่ดี ส่งผลให้เกิดความพอเพียงพึ่งตนเองได้

1.2.3 การเรียนรู้และการจัดสรรทรัพยากร เป็นกระบวนการสำคัญอย่างยิ่ง สำหรับชนบท ซึ่งยังต้องอาศัยทรัพยากรในการดำรงชีพ การเรียนรู้การจัดการดิน น้ำ ป่า ไร่นา

และผลผลิตต่างๆ ต้องอาศัยฐานภูมิปัญญาดั้งเดิม ซึ่งบรรพบุรุษในแต่ละท้องถิ่นได้สั่งสม ถ่ายทอด มาเป็นเวลาช้านาน นำเอาภูมิปัญญามาปรับประยุกต์ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ มีความคิด สร้างสรรค์ การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีส่งผลให้เกิดนวัตกรรม และวิสาหกิจชุมชน

1.2.4 เรียนรู้เขา สังคมวันนี้มีความซับซ้อนอย่างยิ่ง คนไม่มีความรู้อยู่ในสังคมนี้ ด้วยความลำบาก เสี่ยง และอันตราย อย่างเช่น การผลิตสินค้าทางการเกษตรที่ใช้สารเคมีกันมาก ส่งผลเป็นอันตรายต่อสุขภาพเป็นอย่างยิ่งทั้งโดยตรงและทางอ้อม การเรียนรู้ทำให้ชุมชนตระหนัก ว่า การไม่ใช้สารเคมีจะทำให้สภาพแวดล้อมฟื้นตัว ส่งผลดีต่อสุขภาพของชุมชน ไม่มีสารพิษ ตกค้างในอาหาร ดิน น้ำ ในอากาศ และในระยะยาว ผลผลิตทางการเกษตรที่ปลอดสารหรือเกษตร อินทรีย์จะขายดีกว่าไม่ว่าที่ไหน “ชุมชนเรียนรู้” ต้องมีระบบการเรียนรู้ที่คู่ขนานหรือเป็นทางเลือก ให้ชุมชน เพื่อจะได้เข้าถึงข้อมูลข่าวสารให้รอบด้าน ให้รู้รอบและรู้สึกจนรู้เท่าทันสังคมที่ซับซ้อน และเปลี่ยนแปลงเร็วนี้ ดังนั้น ระบบการเรียนรู้เพื่อให้ผู้คนอยู่เย็นเป็นสุข จึงต้องเป็นระบบที่ทำให้ ชุมชนเรียนรู้ “แบบรุก” มากกว่า “แบบรับ” เรียนรู้แบบค้นหาความรู้ความเข้าใจใหม่

1.2.5 การสร้างเครือข่าย หมายถึง ความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันกับชุมชนอื่น ซึ่งเป็นญาติพี่น้องใกล้เคียงโดยสายเลือด หรือทางสังคมวัฒนธรรม ซึ่งช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในยามลำบากฝนแล้ง น้ำท่วม ขาดแคลนข้าวปลาอาหาร ก็จะไปมาหาสู่ มีอะไรก็แลกเปลี่ยน แบ่งกันกิน แบ่งกันใช้ เครือข่ายที่ประสบความสำเร็จเข้มแข็งและยั่งยืน เช่น เครือข่ายอินแปง เครือข่ายขมนก เครือข่ายฮักเมืองน่าน เป็นต้น ดังนั้น เครือข่ายเป็นองค์กรหรือขบวนการ ประชาชนที่สมาชิกสัมพันธ์กันแบบหลวมๆ เข้ามาสัมพันธ์กัน ดำเนินกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน แต่ไม่ได้ “ขึ้นต่อกัน” หรือเกี่ยวข้องกันในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกันและกัน

1.3 องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจัดการเรียนรู้ในชุมชน

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจัดการเรียนรู้ในชุมชน ดังนี้ (วชิรวัชร งามละม่อม, ม.ป.ป., หน้า 2-3)

1.3.1 รวมคน เริ่มจากการรวบรวมคนเพื่อเรียนรู้เกี่ยวกับตนเอง และสังคม โดย วัตถุประสงค์เพื่อรวมพลังใจเป็นการเสริมกำลังใจซึ่งกันและกันทำให้เกิดจิตสำนึกร่วม ในการ แก้ปัญหาาร่วมกัน

1.3.2 ร่วมคิด เพื่อระดม พลังความคิด โดยผ่านการระดมสมอง เพื่อระดมความคิด สร้างความเข้าใจร่วมกัน ร่วมวิเคราะห์ปัญหา จัดลำดับความสำคัญของปัญหา กำหนดแนวทาง วิธีการ และแผนงานในการแก้ปัญหา

1.3.3 ร่วมทำเพื่อรวมพลังการจัดการ ตามแผนงานและบทบาทหน้าที่ที่กำหนด

1.3.4 ร่วมสรุปบทเรียนเพื่อสร้างพลังปัญญา ทำให้เกิดการเชื่อมต่อและนำไปสู่การพัฒนา

1.3.5 ร่วมรับผลจากการกระทำ โดยการยกย่อง ชื่นชม และให้กำลังใจคนที่เสียสละและทำงานให้ชุมชนและสังคม ทำให้เกิดความภาคภูมิใจและมีความสุขจากการทำงานร่วมกัน

1.4 ขั้นตอนการปฏิบัติของกระบวนการเรียนรู้

กระบวนการเรียนรู้ทางชุมชน/สังคมเป็นแนวคิดที่กำหนดไว้ในโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของกรมการศึกษานอกโรงเรียน กระบวนการนี้เน้นให้ประชาชนเกิดการเรียนรู้และมีทักษะหรือที่เรียกว่าเรียนด้วยความรอบรู้ กระบวนการเรียนรู้แต่ละขั้นตอนผู้ปฏิบัติงานและประชาชนอาจใช้วิธีการในการปฏิบัติงานให้เกิดการเรียนรู้ด้วยเทคนิควิธีต่างๆ เช่นการระดมสมองการปฏิบัติการกลุ่ม เป็นต้น กระบวนการเรียนรู้ทางสังคมมีขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้ (กรรชิต พุทธโกษา, 2554, หน้า 25)

1.4.1 ตระหนักรับรู้ปัญหา ซึ่งถือว่าเป็นขั้นตอนแรกที่จะแก้ไขปัญหาคือจะต้องทำให้ประชาชนทราบก่อนว่า มีปัญหาอะไรบ้าง เพื่อให้เกิดความตระหนัก และเห็นความสำคัญในปัญหานั้นๆ

1.4.2 หาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา มีขั้นตอนย่อยๆ ในการหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา คือ การวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา เพื่อพิจารณาถึงปัญหาว่ามีสาเหตุมาจากอะไรและอะไรเป็นสาเหตุที่แท้จริงของปัญหานั้น และการพิจารณาหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา โดยพิจารณาว่าปัญหาต่างๆ นั้น มีวิธีการแก้ไขปัญหาได้ด้วยวิธีการใด โดยแสวงหาทางเลือกที่หลากหลายและเหมาะสมมีประสิทธิภาพ

1.4.3 ตัดสินใจเลือกทางเลือกเป็นขั้นตอนการตัดสินใจว่าทางเลือกต่าง ๆ ที่สามารถแก้ไขปัญหาได้นั้น ทางเลือกใดมีความเหมาะสมหรือมีความเป็นไปได้มากที่สุด สำหรับสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ในชุมชน ซึ่งจะใช้กระบวนการคิด วิเคราะห์ และกระบวนการอื่น ๆ เข้ามาเป็นแนวทางในการตัดสินใจ

1.4.4 เรียนรู้และลงมือปฏิบัติตามทางเลือก ซึ่งมีขั้นตอนย่อยๆ คือ การวางแผนการดำเนินงานตามแนวทางที่เลือก ที่กำหนดว่าจะต้องทำอะไรมีขั้นตอนอย่างไร ใครเป็นผู้กระทำและดำเนินการตามแผนที่กำหนดไว้ ซึ่งในขณะที่ปฏิบัติงานก็จะได้เรียนรู้วิธีการปฏิบัติและผลที่เกิดขึ้นแต่ละขั้นตอนที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดการเรียนรู้และเกิดทักษะในการปฏิบัติ

1.4.5 การปรับปรุง ในระหว่างการดำเนินงานอาจเกิดปัญหาขึ้นได้จะต้องมีการปรับปรุงและกระบวนการทำงานให้สามารถดำเนินการไปเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ต้องการ

1.4.6 การประเมินผล เป็นการประเมินดูว่า กิจกรรมที่ปฏิบัตินั้นสามารถแก้ไข ปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นได้หรือไม่ ถ้าแก้ไขปัญหาได้เป็นที่พอใจก็ถือว่าปัญหาที่ประสบอยู่หมดไป จากนั้นดำเนินการแก้ไขปัญหาอื่นๆ ต่อไป แต่ถ้าประเมินผลแล้ว ปรากฏผลที่ออกมาไม่น่าพอใจ คือยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ก็ต้องเริ่มต้นพิจารณาวิเคราะห์ปัญหาและอาจจะต้องหาทางเลือก ใหม่เริ่มต้นตามกระบวนการทางชุมชน/สังคมใหม่

1.5 ปัจจัยที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้

ในการพัฒนาชุมชนไปสู่ชุมชนแห่งการเรียนรู้ย่อมมีปัญหา และอุปสรรคในการ พัฒนาตามสภาพและบริบทของแต่ละชุมชน จากงานวิจัยพบว่า ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการ พัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้ที่สำคัญ มีดังนี้ (สนอง โลหิตวิเศษ, ม.ป.ป., หน้า 38)

1.5.1 ลักษณะผู้นำลักษณะผู้นำในชุมชนไม่เผด็จการและไม่ใช้อำนาจในการสั่ง การ เป็นผู้นำที่ฟังเสียงของคนส่วนใหญ่ และสามารถกำหนดทิศทางความเชื่อและค่านิยมร่วมกัน ส่งผลให้คนในชุมชนเกิดความมุ่งมั่นในการเรียนรู้ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันอย่างเป็น ธรรมชาติ ที่สำคัญผู้นำจะต้องเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในชุมชน รวมทั้งการปฏิบัติตนให้ เป็นแบบอย่างที่ดีกับคนในชุมชน

1.5.2 โครงสร้างชุมชน เน้นโครงสร้างชุมชนแบบเครือข่าย ซึ่งส่งผลให้คน ในชุมชนเกิดการเรียนรู้ร่วมกันทั้งภายในชุมชนและข้ามชุมชน โครงสร้างแบบนี้จะส่งเสริมให้คน ในชุมชนไปสู่การมีเสรีภาพ ความสุขและศักยภาพ จนเกิดการเชื่อมโยงด้วยการเรียนรู้และ ทำกิจกรรมร่วมกันด้วยความสมัครใจอันก่อให้เกิดพลังและปัญญาาร่วมกัน สามารถนำชุมชนไปสู่ ความสำเร็จได้

1.5.3 วัฒนธรรม พฤติกรรม การสื่อสาร การส่งเสริมสนับสนุนให้มีวัฒนธรรม การเรียนรู้ในชุมชนการมุ่งเน้นให้คนในชุมชนมีพฤติกรรมใฝ่เรียนใฝ่รู้ สนใจในการเพิ่มเติมความรู้ ข้อมูล ข่าวสารต่างๆ ให้ตนเองตลอดเวลา รวมถึงการใช้ความรู้ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้การเรียนรู้ จากบทเรียนที่ผ่านมา ในด้านเศรษฐกิจ สังคมสิ่งแวดล้อม จิตใจและสุขภาพของคนในชุมชน ใช้การ สื่อสารแบบแนวราบ โดยให้คนในชุมชนมีโอกาสรับรู้ข่าวสาร ข้อมูลตามความสนใจของตนเอง

1.5.4 การยอมรับของสังคม การสร้างบรรยากาศภายในชุมชนให้เอื้อต่อการ เรียนรู้ และส่งเสริมการเรียนรู้ มีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ผู้นำคอยอำนวยความสะดวกให้คนใน ชุมชนได้เรียนรู้จากประสบการณ์และเหตุการณ์จริง มีการติดตามการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องยอมรับ และแบ่งปันความรู้ซึ่งกันและกัน เกิดการยอมรับต่อผลงานในการสร้างความรู้ใหม่และนวัตกรรม ที่เกิดขึ้นในชุมชน

1.5.5 ความรู้ ทักษะ ความสามารถ ความชำนาญเป็นลักษณะเฉพาะที่มีอยู่ และฝังลึกในแต่ละคนอย่างไม่เท่ากัน เห็นได้จากการประกอบอาชีพ การทำกิจกรรมในด้านต่าง ๆ ทุกเรื่องได้เป็นอย่างดี รู้จริง รู้ละเอียดทุกขั้นตอน รวมทั้งเทคนิคต่างๆ เช่น การทำเกษตร การปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ การซ่อมรถยนต์ การทำนา ปลูกข้าว การทำอาหาร สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาชุมชนไปสู่ชุมชนแห่งการเรียนรู้

1.5.6 การมีส่วนร่วมการเปิดโอกาสให้คนเข้ามามีส่วนร่วมคิด จัดลำดับความสำคัญ วิเคราะห์หาสาเหตุ การแก้ไข การวางแผน การดำเนินงานตามแผน และการประเมินผล เป็นกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ส่งผลให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

1.5.7 ความสมานฉันท์ ความสามัคคี ความเอื้ออาทร ความปรารถนาดีต่อกัน อันส่งผลให้คนในชุมชนเกิดการเรียนรู้ การทำงานและการแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้อย่างแท้จริง ทำให้มีมุมมองและความคิดอยู่บนความเมตตาและกรุณาต่อกัน เกิดความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน

1.5.8 การสนับสนุนจากรัฐบาลหรือหน่วยงานต่างๆ การสนับสนุนคนในชุมชนในรูปแบบต่างๆ เช่น การให้ความรู้เพิ่มเติม การจัดอบรมหรือการพาไปศึกษาดูงาน เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ตลอดจนการประชาสัมพันธ์ให้ชุมชนเป็นที่ยอมรับกับชุมชนอื่น ๆ รวมทั้งการให้งบประมาณในการทำงานหรือปรับปรุงด้านต่าง ๆ ให้กับชุมชน

1.5.9 ชุมชน รายได้ การเกิดธุรกิจชุมชนเพื่อส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ การรวมตัวกันของคนในชุมชน เพื่อมุ่งพัฒนาธุรกิจ อันนำมาซึ่งรายได้ให้กับคนในชุมชน มุ่งส่งเสริมให้คนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ มีการบริหารจัดการที่ดี ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์ และคนในชุมชนได้ประโยชน์ร่วมกัน

1.6 หลักสำคัญในการสร้างชุมชนต้นแบบแห่งการเรียนรู้

หลักสำคัญในการสร้างชุมชนต้นแบบแห่งการเรียนรู้ ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ, ม.ป.ป., หน้า 2-3)

1.6.1 การสร้างความเข้มแข็งแก่เศรษฐกิจชุมชนและพัฒนาวิสาหกิจชุมชน โดยเน้นการยกระดับคุณภาพมาตรฐานการผลิต/ผลิตภัณฑ์ของชุมชน การเพิ่มความสามารถในการประกอบอาชีพ การเพิ่มโอกาส/ทางเลือกในการทำอาชีพเสริม ส่งเสริมการรวมกลุ่มเกษตรกรรายย่อยของชุมชนในรูปแบบองค์กรเกษตรกรและวิสาหกิจชุมชน

1.6.2 การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม โดยเน้นการเรียนรู้นอกห้องเรียน เพื่อเพิ่มทักษะและความสามารถของสมาชิกชุมชน ลดช่องว่างทางความรู้ระหว่างชุมชนเมืองและชุมชนชนบท และให้เกิดวัฒนธรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตสอดคล้องกับวิถีของชุมชน โดยให้ความสำคัญให้ชุมชนเป็นฐานของการเรียนรู้ เปิดโอกาสให้เข้าถึงความรู้ในทางตรงได้

โดยง่าย ฝึกให้คิดเป็น ทำเป็น รวมทั้งส่งเสริมให้การมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างเป็นระบบตลอดกระบวนการตั้งแต่วิเคราะห์ปัญหา การแนะนำ การทดสอบ การสาธิต การตัดสินใจ การยอมรับ และการประเมินผล

1.6.3 การสร้างสมดุลของการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน และการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายใต้การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น โดยให้ความสำคัญกับการสร้างจิตสำนึกและเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรเพื่อการผลิตอย่างถูกวิธี ประหยัดและมีประสิทธิภาพ

1.6.4 การรักษาและเสริมสร้างศักยภาพของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ภายในชุมชน เน้นการถ่ายทอดและนำภูมิปัญญามาใช้ประโยชน์ทั้งการวิจัยพัฒนาต่อยอด และการผลิตแปรรูปผลิตภัณฑ์ โดยการสืบหาพัฒนาระบบการจัดเก็บ เพื่อรวบรวมและจัดทำเป็นฐานข้อมูลทางความรู้ ตลอดจนสร้างหลักประกันทางสังคมให้แก่ปราชญ์ชาวบ้าน

1.6.5 การสร้างเครือข่ายและความร่วมมือในการเชื่อมโยงองค์ความรู้ และภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนพันธมิตรด้านกิจกรรมการพาณิชย์ระหว่างชุมชนและองค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน

1.7 วิธีการเรียนรู้ของชุมชน

วิธีการเรียนรู้ของชุมชน หมายถึง การจัดระบบหรือการจัดการของชุมชน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ภายใต้ปรัชญาและกระบวนการที่กำหนดขึ้น วิธีการหรือการจัดการก่อให้เกิดรูปแบบการเรียนรู้ เมื่อวิธีการหรือการจัดการเปลี่ยน รูปแบบขององค์กรชุมชนก็จะเปลี่ยนไปด้วยดังนี้ (จันง แรกพินิจ, อ้างถึงใน เสรี พงศ์พิส, 2551, หน้า 59 -65)

1.7.1 องค์กรชุมชน หรือองค์กรชาวบ้านเป็นรูปแบบหนึ่งของการเรียนรู้ที่เกิดจากการเชื่อมโยงคน ความรู้ และทรัพยากรของชุมชน องค์กรชุมชนจึงเป็นองค์กรเรียนรู้เพื่อการจัดการทรัพยากรของชุมชน เป็นการสะท้อนให้เห็นหลักเบื้องต้นของการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนไม่แยกออกเป็นคนละส่วนเหมือนการเรียนรู้ของระบบการศึกษาในปัจจุบัน ภายในองค์กรชุมชนหนึ่งประกอบด้วยคณะกรรมการ สมาชิก และกฎระเบียบที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก ระหว่างคณะกรรมการกับองค์กร เพื่อให้บุคคลต่างๆ เหล่านี้อยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข โดยมีการจัดการเรียนรู้ที่สำคัญ 2 ประการ ดังนี้

1.7.1.1 การเรียนรู้ของคณะกรรมการซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีโอกาสเรียนรู้มากกว่ากลุ่มอื่น เพราะเป็นผู้ลงมือปฏิบัติ มีประสบการณ์ตรง มีวิธีการพบปะกันเป็นประจำ เช่น เดือนละ 1 ครั้ง เพื่อสรุปงานและบทเรียนร่วมกัน คนเหล่านี้ได้นำข้อมูล ข้อเท็จจริงปัญหา และผลการดำเนินงานมาแลกเปลี่ยนกัน ร่วมกันแก้ไข และพัฒนาองค์กรของตนให้ดีขึ้น และที่สำคัญ การ

เรียนรู้ ด้านคุณธรรม คุณค่าและสังคมวัฒนธรรมชุมชน เพื่อเชื่อมโยงองค์กรให้เป็นส่วนหนึ่งของชีวิต

1.7.1.2 การเรียนรู้ของสมาชิก สมาชิกเป็นส่วนใหญ่ขององค์กร คิดต่อสัมพันธ์กับองค์กรผ่านกิจกรรม และเรียนรู้จากกิจกรรมเหล่านั้น เช่น สมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ ต้องร่วมกิจกรรมของกลุ่ม ตั้งแต่ฝากเงิน ถูเงิน ส่งคืนเงินกู้ รับเงินปันผลและสวัสดิการ เป็นต้น

1.7.2 คณะทำงานแผนแม่บทชุมชน เป็นรูปแบบการเรียนรู้ที่เกิดจากวิธีการหรือการจัดการใหม่ คณะทำงานได้วางระบบหรือการจัดการหลายอย่าง เพื่อให้การเรียนรู้เป็นไปอย่างกว้างขวางและทั่วชุมชน ระบบที่สำคัญ ดังนี้

1.7.2.1 ระบบเก็บและสำรวจข้อมูล ข้อเท็จจริงของชุมชน

1.7.2.2 ระบบวิเคราะห์ข้อมูล ทั้งข้อมูลเกี่ยวกับตัวเองและโลกภายนอก

1.7.2.3 ระบบวิเคราะห์แผนแม่บทชุมชนบนพื้นฐานข้อมูลตัวเลขและข้อเท็จจริงของชุมชน

1.7.2.4 ระบบประชาพิจารณ์แผนแม่บทชุมชน

1.7.2.5 ระบบปฏิบัติการ หรือการนำแผนที่ได้ไปสู่การปฏิบัติ

1.7.3 เวที หรือเวทีชาวบ้านเป็นรูปแบบการเรียนรู้อีกแบบหนึ่งที่เกิดจากการจัดการของชุมชน และเป็นรูปแบบที่ได้รับการนำเสนอผ่านสื่อมวลชนมากที่สุด ทำให้การเรียนรู้แบบนี้ของชุมชนเป็นที่รู้จักแพร่หลาย เวทีชาวบ้านเป็นการรวมตัวของคนเพื่อระดมความคิดเห็นต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่ง อาจจะมองเวทีชาวบ้านได้ 3 มุมมอง ดังนี้

1.7.3.1 เวทีชาวบ้านแบบมีส่วนร่วม เน้นให้ผู้เข้าร่วมแสดงความคิดเห็นต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่งในลักษณะกว้างๆ เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย เป็นเวทีที่เปิดกว้างให้คนจำนวนมากทุกเพศทุกวัยสามารถเข้าร่วมได้

1.7.3.2 เวทีชาวบ้านเน้นการเรียนรู้ เวทีแบบนี้จะมีขนาดเล็กหรือจำนวนผู้เข้าร่วมน้อยกว่าเวทีแรก เวทีนี้ต้องใช้ข้อมูลเชิงลึก นำเสนอแลกเปลี่ยนกันต้องใช้ข้อเท็จจริงต่างๆ มีลักษณะเป็นเชิงเทคนิคค่อนข้างมาก

1.7.3.3 เวทีชาวบ้านแบบประชาสังคม เป็นเวทีที่เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมมีส่วนร่วมอย่างสำคัญในการกำหนดทิศทางหรืออนาคตของตนเอง เช่น การกำหนดแนวทางการจัดการทรัพยากรของชุมชน เป็นต้น

1.8 เครื่องมือการเรียนรู้ของชุมชน

เครื่องมือการเรียนรู้ชุมชน หมายถึง วิธีการ อุปกรณ์ รวมทั้งสิ่งอื่น ๆ ที่จะทำให้ชุมชนได้มา ซึ่งข้อมูลสำหรับพัฒนาตนเอง เครื่องมือสำคัญพอสรุปได้ดังนี้ (จ้านง แรกพิณิจ, อ้างถึงใน เสรี พงศ์พิศ, 2551, หน้า 65)

1.8.1 บันทึก การปฏิบัติงานเนื้อหาของกิจกรรมรวมทั้งผลที่เกิดขึ้นจะถูกบันทึกไว้ทั้งในรูปของลายลักษณ์อักษรและความทรงจำ ซึ่งจะกลายเป็นข้อมูลที่มีค่ายิ่งต่อการเรียนรู้ของชุมชนในขณะนั้นและในเวลาต่อมาข้อมูลที่ถูกบันทึกไว้ทั้งสองแบบประกอบด้วยรายละเอียดของกิจกรรม เช่น ประวัติการก่อตั้ง คณะกรรมการบริหาร ระเบียบข้อบังคับ สมาชิกภาพ และผลการดำเนินงาน เช่น จำนวนสมาชิก เงินและทุนประเภทอื่น ๆ การแบ่งปันผลกำไร หรือการกระจายผลประโยชน์ระหว่างสมาชิกและชุมชน รวมทั้งปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นจากการทำงานหลายชุมชนได้บอกเหตุการณ์และความสัมพันธ์กับบุคคลและองค์กรภายนอกไว้ด้วย

1.8.2 แบบสำรวจและแบบสอบถาม เป็นเครื่องมืออีกชนิดหนึ่งที่ชุมชนนำมาใช้เก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อการเรียนรู้ของตนเอง หลักสำคัญในการนำแบบสำรวจและแบบสอบถามมาใช้ คือ ชุมชนเป็นผู้กำหนดเนื้อหาหรือประเด็นที่ต้องการ และนำข้อมูลที่ได้อามาวิเคราะห์ เพื่อทำความเข้าใจ แก้ไข และพัฒนาชุมชนของตน เช่น นำข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติความรู้และภูมิปัญญาที่มีมาจัดทำโครงการวิสาหกิจชุมชน แปรรูปหรือสร้างผลิตภัณฑ์เพื่อเพิ่มรายได้และทดแทนการซื้อจากภายนอก เป็นต้น

1.8.3 การศึกษาดูงาน เป็นเครื่องมือที่ชุมชนใช้เรียนรู้โลกภายนอก เรียนรู้เพื่อนบ้าน เพื่อนำสิ่งที่ได้มาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับตนเอง การศึกษาดูงานเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง เช่น 1) การเตรียมการ เพื่อทำความเข้าใจเบื้องต้นหรือข้อมูลทั่วไปของชุมชน จุดเด่นหรือประสบการณ์เด่นของชุมชน และเตรียมคำถามที่เหมาะสมกับชุมชนที่จะไปศึกษาดูงาน 2) การจัดการในระหว่างศึกษาดูงาน มีวิธีอย่างไร มีใครเป็นที่เล็งเห็นเป็นผู้สรุปเชื่อมโยงประสานประสบการณ์ระหว่างผู้ศึกษาดูงานและชุมชนที่ถูกศึกษา และข้อสรุปที่ได้จากการศึกษาดูงานในแต่ละครั้ง ซึ่งต้องสรุปให้ตรงประเด็นการศึกษาดูงานจึงจะบรรลุวัตถุประสงค์

1.8.4 การฝึกอบรม เป็นเครื่องมือเรียนรู้ที่ให้ข้อมูลเชิงลึกหรือเทคนิคเฉพาะด้านในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ทั้งในด้านการผลิต แปรรูป และบรรจุภัณฑ์ เป็นต้น การใช้เครื่องมือประเภทนี้ผู้ใช้หรือผู้จัดการฝึกอบรมมีบทบาทสูงในการกำหนดเนื้อหาหรือประเด็นและวิธีการ ซึ่งเป็นไปตามนโยบายของแต่ละองค์กรส่งการลงไป

จากความหมาย แนวคิดและทฤษฎีที่กล่าวไว้ข้างต้น ผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง การเรียนรู้ที่ทำให้พฤติกรรมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม อันเป็นผลจากการฝึกทักษะ และประสบการณ์ เป็นการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ความคิด ความเข้าใจ ด้านเจตคติ และด้านทักษะความชำนาญ

2. แนวคิดวนเกษตร

2.1 ความเป็นมาและวิวัฒนาการของวนเกษตร

กว่าพันปีของการสังเกต ศึกษาและทดลองของคนที่อยู่อาศัย และพัฒนาการในแถบเอเชียใต้ และแถบหมู่เกาะทะเลแปซิฟิก ก่อให้เกิดระบบวนเกษตรที่ซับซ้อนจากการผสมผสานของพืชพรรณชนิดต่าง ๆ นอกจากนี้องค์ความรู้ต่างๆ เกี่ยวกับระบบได้มีวิวัฒนาการและพัฒนาการจากรุ่นหนึ่งไปสู่ยังอีกรุ่นหนึ่งและองค์ความรู้จากถิ่นอื่นที่มีการอพยพโยกย้ายถิ่นฐาน มีการผสมผสานองค์ความรู้และวัฒนธรรม ทำให้เกิดความเชี่ยวชาญจากประสบการณ์อันยาวนานในแต่ละท้องถิ่น วิวัฒนาการของระบบเกษตรเหล่านั้นได้เกิดขึ้นหลายชั่วอายุคนและสามารถแยกแยะได้ ดังนี้ (สุรจิต ภูศักดิ์, 2549, หน้า 9)

2.1.1 ช่วงการทำเกษตร โดยอาศัยป่าธรรมชาติ

2.1.2 ยุควนเกษตร ซึ่งประกอบด้วยพืชพื้นถิ่น และการตัดไม้ทำลายป่า

2.1.3 ยุคการปรับเปลี่ยนพืชในระบบวนเกษตรเป็นพืชต่างถิ่น มีการเปลี่ยนพื้นที่เพื่อมาปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อขาย

2.1.4 ยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 การเปลี่ยนวนเกษตรเป็นแบบมีระบบมากขึ้น พร้อมการเปลี่ยนพื้นที่ป่ามาปลูกพืชเชิงเดี่ยวกันมากขึ้น

2.1.5 ยุคศตวรรษที่ 21 ที่มีการปรับเปลี่ยนวนเกษตรไปเป็นแบบดั้งเดิมที่มีหลากหลายชนิด

กรณีตัวอย่าง ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม ทำเกษตรพืชเดี่ยวสองสามร้อยไร่ไม่รวย กลับล้มละลายและไม่มีใครรู้จัก แต่มาทำวนเกษตร 9 ไร่ อยู่ได้อย่างพอเพียง คนรู้จักทั่วประเทศ ซึ่งหลักการของผู้ใหญ่วิบูลย์ “วนเกษตรเป็นเรื่องง่าย อยากปลูกอะไรก็ปลูกเลียนแบบป่าธรรมชาติ ปีแรก ๆ อาจจะยากบ้างเพราะต้องดูแล แต่ยิ่งนานก็ยิ่งสบาย แทบจะเรียกว่า เกษตรนั่งกินนอนกิน ถ้าปลูกพืชเชิงเดี่ยว นานเข้ายิ่งลำบาก เพราะต้องลงทุนลงแรงมากขึ้น” แต่ถึงอย่างไรวนเกษตรเป็นเรื่องยาก เพราะเป็นเรื่องการเปลี่ยนวิธีคิด เลิกคิดที่จะรวยมาทำให้กินอยู่ได้อย่างพอเพียง

2.2 ความหมายของวนเกษตร

ชนวน รัตนวราหะ และสุพจน์ ชัยวิมล (2550, หน้า 9) ได้กล่าวว่า วนเกษตร เป็นระบบเกษตรกรรมที่นำเอาหลักการความยั่งยืนถาวรภาพของระบบป่าธรรมชาติมาเป็นแนวทาง ในการทำการเกษตรให้ความสำคัญกับการปลูกไม้ยืนต้น และไม่ใช้สอยเป็นองค์ประกอบหลัก ผสมผสานกับการปลูกพืชชั้นล่างที่ไม่ต้องการแสงแดดมาก

วิชญ์ภาส สังพาลี (ม.ป.ป., หน้า 54) กล่าวว่า วนเกษตร ตรงกับความหมายที่มาจากภาษาอังกฤษว่า “Agroforestry” ซึ่งนาย จอน เบเน (Mr. John Bene) ชาวแคนาดา เป็นผู้บัญญัติศัพท์นี้เมื่อปี พ.ศ. 2518 โดยให้คำอธิบายไว้ว่า เป็นการทำกิจกรรม ที่ก่อให้เกิดความยั่งยืนต่อที่ดิน ในด้านการช่วยเพิ่มผลผลิตรวม ซึ่งต้องประยุกต์ตัดแปลงให้เข้ากับวิถีชีวิตและวิธีการปฏิบัติของราษฎรในท้องถิ่นนั้น ๆ

สุรจิต ภูศักดิ์ (2549, หน้า 1) กล่าวว่า วนเกษตร (Agroforestry) เป็นศัพท์ใหม่ที่ใช้เรียกระบบเกษตรที่มีการปลูกพืชเขียวในประเทศไทยมาช้านาน ในลักษณะสวนไม้ผล ผสมผสานกับไม้ใช้สอยหลังบ้าน ลักษณะเฉพาะของระบบวนเกษตร คือ มีการปลูกไม้ยืนต้น ร่วมกับพืชเศรษฐกิจหรือปศุสัตว์ ผสมผสานกันอย่างลงตัว

เสรี พงศ์พิศ (2555, หน้า 46-47) ได้สรุปแนวความคิดของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ไว้ว่า “วนเกษตร เป็นเรื่องง่าย แทบจะไม่ได้ใช้ความรู้อะไรเลย เป็นเกษตรที่ทำเล่น ๆ แต่เอาจริง ๆ คือได้ผล อาจจะลำบากในช่วงปีแรกๆ เพราะต้องลงทุนและเอาใจใส่ แต่ยั่งยืนเข้าเท่าใดก็ยิ่งสบายขึ้นเท่านั้น จนอาจจะเรียกว่าเกษตรนั่งกินนอนกิน ขณะที่เกษตรสมัยใหม่ ยิ่งทำยิ่งจน ยิ่งต้องลงทุนสูง ยิ่งต้องออกแรงมากขึ้น วนเกษตรตรงกันข้าม ยิ่งทำผืนดินและสวนป่าจะยิ่งอุดมสมบูรณ์” “วนเกษตรไม่ใช่สูตรสำเร็จ แต่เป็นหลักการและแนวทางที่เกิดจากการสังสมความคิด สะสมปัจจัยสี่ ถ้าความคิดไม่ถึงจุดหนึ่งก็ไม่สามารถทำได้ วนเกษตรเป็นแนวทางในการพึ่งตนเอง จะเรียกเกษตรพื้นฐานก็ได้ เพราะวนเกษตรเป็นเกษตรขั้นพื้นฐาน เพื่อสร้างรากฐานให้แก่ชีวิต” นอกจากนี้ “วนเกษตร ทำให้คนเชื่อมั่นในตัวเอง อันดับแรกเชื่อว่าเราจะพึ่งตนเองได้ พอมีความเชื่อตรงนี้ เราก็มีเสรีภาพทางความคิด ทำให้เราไม่กลัวถูกใครปฏิเสธ กล้าคิด กล้าตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ด้วยตนเองได้มากยิ่งขึ้น กล้าเลือกว่าชีวิตตัวเองควรเป็นอยู่อย่างไร รู้ว่าอะไรถูกอะไรผิดมากขึ้น”

อภิชาติ ศรีสะอาด และทรงพล น้อยบัวทิพย์ (2556, หน้า 53) กล่าวว่า วนเกษตร หมายถึง การทำเกษตรในพื้นที่ป่า เช่น การปลูกพืชเกษตรแซมในพื้นที่ป่าธรรมชาติ การนำสัตว์ไปเลี้ยงในป่า การเก็บผลผลิตจากป่ามาใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนและการใช้พื้นที่ป่าทำการเพาะปลูก ในบางช่วงเวลา สลับกับการปล่อยพื้นที่คืนสภาพกลับไปเป็นป่า รวมถึงการสร้างระบบเกษตรให้มี

ลักษณะเลียนแบบระบบนิเวศป่าธรรมชาติ คือ มีไม้ยืนต้นหนาแน่นเป็นส่วนใหญ่ ทำให้ระบบมีร่มไม้ปกคลุม และมีความชุ่มชื้นสูง บางพื้นที่ชื่อเรียกเฉพาะตามลักษณะความโดดเด่นของระบบนั้นๆ การเกษตรรูปแบบนี้ส่วนใหญ่พบในชุมชนที่อยู่ใกล้ชิดกับพื้นที่ป่าธรรมชาติ เกษตรกรจะทำการผลิตโดยไม่ให้กระทบต่อพื้นที่ป่าดั้งเดิม เช่น ไม้โค่นไม้ป่าหรือการนำผลผลิตมาจากป่ามาใช้ประโยชน์โดยไม่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ รูปแบบเกษตรที่พบ เช่น การทำสวนเมี่ยง(ชา) ต่าวปอสา กุ้ง ฯลฯ ในภาคเหนือ การทำสวนทุเรียน มังคุด ลองกอง สะตอ เหียง ฯลฯ ในภาคใต้

Melvin G.R Cannal (อ้างถึงใน ปราโมทย์ แก้ววงศ์ศรี, 2551, หน้า 37) กล่าวว่าวนเกษตร หมายถึง ระบบการใช้ที่ดินที่มีการปลูกไม้ยืนต้นผสมกับพืชเกษตรกรรมอื่นๆจะปลูกแบบเป็นแถบหรือเป็นกลุ่มหรือแบบผสมผสานกัน จะเลี้ยงปศุสัตว์หรือไม่ก็ตาม ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากที่ดินผืนนั้น จะมียากกว่าการปลูกพืชเพียงอย่างเดียว และมีประโยชน์อย่างอื่นอีก เช่น ความอุดมสมบูรณ์ของดินยังคงที่ เป็นการอนุรักษ์ดินและน้ำ เพิ่มผลผลิต ลดอัตราเสี่ยงภัยจากความเสียหาย และสนองความต้องการทางเศรษฐกิจและสังคมของราษฎรในท้องถิ่นได้มาก

2.3 วัตถุประสงค์ของวนเกษตร

การที่องค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ ต้องการให้มีการศึกษาวิจัยและสนับสนุนให้นำเอาวิธีการของวนเกษตรมาใช้ ก็เพื่อวัตถุประสงค์หลักต่อไปนี้ (ปราโมทย์ แก้ววงศ์ศรี, 2551, หน้า 38)

2.3.1 เพื่อช่วยแก้ปัญหาความยากจนแก่เกษตรกรและประชาชน ถ้าหากประชากรผู้สนใจปฏิบัติตามระบบวนเกษตร ในขั้นต้นจะช่วยแก้ไขระดับความต้องการขั้นพื้นฐานได้ เช่น อาหารและพืชประกอบอาหารต่าง ๆ ที่สามารถผลิตเองได้ ลดค่าใช้จ่ายจากการซื้อหาโดยไม่จำเป็น และลดความเสี่ยงจากการบริโภคผักและอาหารที่มีสารพิษ ซึ่งเป็นต้นเหตุของโรคร้ายและจะต้องเสียค่าใช้จ่ายในการรักษาสุขภาพ

2.3.2 เพื่อช่วยให้ราษฎรที่มีที่ดินแปลงเล็กแปลงน้อย มีผลผลิตที่หลากหลายและมีรายได้เพิ่มขึ้น จากการจำหน่ายผลผลิตหรือบริโภคในครัวเรือน

2.3.3 เพื่อช่วยแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของดินที่ทำกินให้อุดมสมบูรณ์ขึ้นด้วยลักษณะโครงสร้างและความหลากหลายในระบบวนเกษตร เพราะความเสื่อมโทรมของดินที่ทำกินเป็นต้นเหตุของความยากจน

2.3.4 เพื่อช่วยแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยใช้วิธีการปฏิบัติในระบบวนเกษตร ช่วยอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ และแบ่งเบาภัยพิบัติจากสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี

2.3.5 เพื่อช่วยแก้ไขปัญหาการขาดแคลนไม้สอย เช่น เพื่อการซ่อมแซมต่อเติมที่อยู่อาศัย โรงเรือนเลี้ยงสัตว์ เครื่องมือการเกษตร เป็นต้น ในระบบวนเกษตรจะได้ใช้ไม้สอยเหล่านี้จากพืชต้นที่มีอายุมากให้ผลผลิตน้อย หรือเมื่อต้องการตัดสางเอาพืชที่ไม่ต้องการออก เป็นต้น

2.3.6 เพื่อช่วยแก้ไขปัญหาการขาดแคลนไม้เชื้อเพลิง วัตถุประสงค์นี้จะเน้นที่ไม้พืน เพราะวิธีการของวนเกษตร มีพืชยืนต้นรวมอยู่ในระบบด้วย กิ่งก้านสาขาที่แห้งหรือเกิดจากตัดแต่งพืชที่ปลูกจะนำไปเป็นเชื้อเพลิงได้

2.4 ประเภทของวนเกษตร

วนเกษตรเป็นแนวคิดและทางเลือกปฏิบัติทางการเกษตรแบบหนึ่ง ซึ่งรูปแบบจะแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น และสภาพพื้นที่ โดยสามารถแบ่งเป็นหลายประเภท ดังนี้ (กองบรรณาธิการ, 2550, หน้า 61-62)

2.4.1 ในพื้นที่โล่งเตียนที่ดินรกร้างว่างเปล่า

2.4.1.1 ปลูกไม้ยืนต้นเป็นไม้หลักหรือประธานก่อน แล้วจึงปลูกไม้พุ่มเตี้ยหรือพืชล้มลุกแทรกระหว่างไม้หลัก

2.4.1.2 ปลูกพืชล้มลุกก่อน แล้วจึงปลูกไม้ยืนต้นเสริมตามช่องว่างและขอบแปลง เพื่อบังลมรักษาความชุ่มชื้น ยึดดิน และดูดธาตุอาหารในดิน

2.4.2 ในพื้นที่ปลูกพืชไร่ เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลัง แต่ผลผลิตต่ำ

2.4.2.1 วางแผนปลูกไม้ผลยืนต้น เช่น ขนุน กระท้อน มะม่วง ฝรั่ง กล้วย 20-30 เมตรในปีแรก แล้วปลูกพืชไร่ระหว่างแถว ปีที่สองหลังเก็บเกี่ยวพืชไร่แล้ว ปลูกไม้ยืนต้นแทรกเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งแถว จะเหลือช่องว่างอีก 10-20 เมตร ปีที่ 3 ปลูกเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งแถวจะทำให้ต้นไม้เริ่มชิด ช่องว่างเหลือเพียง 5-10 เมตร ปีที่ 4 อาจเลิกปลูกพืชไร่ ไร่อย่างไรก็ดี หากมีพื้นที่ขนาดใหญ่ อาจจะปลูกพืชไร่หมุนเวียนด้วยก็ได้

2.4.2.2 วางแผนปลูกพืชไร่ในร่มเสริมทั้งไม้ผลพุ่มเตี้ย เช่น ละมุด น้อยหน่า และพืชคลุมดิน เช่น ข่า กระจ่าง เป็นต้น เมื่อถึงระยะนี้จะเริ่มเก็บไม้ผลได้บางส่วน

2.4.3 ในพื้นที่ที่ทำเกษตรอยู่แล้ว

2.4.3.1 สสำรวจไม้ยืนต้นและพืชผลที่มีอยู่เดิม หากมีขึ้นอยู่หนาแน่นหรือชิดกันเกินไปให้อาخذชนิดที่ไม่เหมาะสมออก เช่น ไม้ที่อยู่ร่วมกับพืชอื่นไม่ได้ ควรให้มีพืชแต่ละระดับชั้นความสูงตามชนิดและจำนวนที่เหมาะสม

2.4.3.2 หากมีไม้และพืชผลน้อยเกินไป ให้เลือกชนิดไม้ผลพืชผลเข้าปลูกเสริมทีละน้อยจนกว่าจะมีชนิดและจำนวนที่ต้องการ

2.4.3.3 วนเกษตรในพื้นที่ราบ ควรเริ่มด้วยการสร้างแหล่งน้ำและแหล่งเก็บ สะสมความชุ่มชื้น เช่น ขุดบ่อน้ำ คูน้ำ ยกร่องสวน และปลูกประชนาให้ร่มเงา กันลม และให้ปุ๋ย เช่น ปลูกต้นกล้วย ต้นทองกลาง ปลูกเสริมจำพวกพืชอาหาร สมุนไพร พืชผักสวนครัว เมื่อกินมี ไม้ประชนาขึ้นเป็นไม้พี่เลี้ยง ดินจะร่วนซุยและชุ่มชื้น การเตรียมดินเพื่อปลูกพืชเสริมควรมีน้อย ที่สุด อาจปลูกโดยใช้ไม้ทิม จอบขุด แล้วหยอดเมล็ดหรือหว่านก็ได้การดูแลรักษาพืชในระบบวน เกษตร ควรเน้นในเรื่องการควบคุมน้ำ แสง และปุ๋ยในดิน โดยใช้ปุ๋ยอินทรีย์ เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยพืชสด หรือปลูกพืชคลุมดิน

2.4.3.4 วนเกษตรที่ลาดชัน มีแนวทางปฏิบัติได้หลายอย่างขึ้นอยู่กับรูปร่าง ลักษณะของพื้นที่เป็นสำคัญ ในที่ลาดชันควรทำแนวระดับให้กับพื้นที่ก่อน โดยใช้เครื่องมือง่ายๆ เช่น โครงไม้สามเหลี่ยมเมื่อได้ระดับแล้ว ปลูกไม้ยืนต้นยึดดิน รักษาความชุ่มชื้น และคลุมยึดปุ๋ย ในดิน ในที่ลาดชันมากพื้นที่ตอนบนควรปลูกไม้ยืนต้นถาวรยึดดิน พื้นที่ตอนกลางและตอนล่าง ปลูกพืชผลการปลูกไม้ยืนต้นบำรุงดินตามแนวระดับจะช่วยยึดดินและบำรุงดินระหว่างแถวไม้ ยืนต้นด้วย

2.4.3.5 การปฏิบัติต่อดิน ไม้ ไม้ยืนต้นที่ปลูกใหม่หรือปลูกเสริมพืชผล ควร เป็นพรรณไม้ท้องถิ่นที่หาได้ง่าย เรือนยอดสูงโปร่ง เอนกประสงค์ และเกื้อกูลกับพืชผลในไร่นา ดิน ไม้แนะนำ ซึ่งใช้ประโยชน์ได้หลายๆ อย่าง ได้แก่ ต้นทองกลาง แคบ้าน แคฝรั่ง กระถิน มะเสะ มะริด ไม้ มะม่วง มะขาม มะพร้าว หมาก จี่เหล็ก สะเดา สะแกนา และไม้ไผ่ ดิน ไม้เหล่านี้หาก จัดการได้เหมาะสมจะให้ประโยชน์หลายอย่าง การจัดการดิน ไม้ในระบบวนเกษตรมีหลายวิธี ดังนี้

(1) การโน้มกิ่ง ช่วยเพิ่มขนาดพุ่มใบให้กับไม้ผล ไม้ยืนต้น

(2) การลิดกิ่งลำต้น ทำเมื่อต้องการให้ลำต้นไม้ตรง และต้องการกิ่ง ก้านไม้ทำฟืน

(3) การตัดให้แตกหน่อ ใช้กับไม้ที่ต้องการใช้ประโยชน์ทุกส่วนทั้ง เนื้อไม้ กิ่ง ไม้ ใบ ดอก ผล และต้นไม้สามารถแตกหน่อได้ นิยมตัดชิดดิน หรือเหนือพื้นดินราว 5-10 เซนติเมตร

(4) การตัดพุ่มต่ำ ใช้เมื่อต้องการลดร่มเงาและต้องการใช้ประโยชน์ จากลำต้น เช่น เป็นที่เกาะยึดของไม้เถาเลื้อย หรือต้องการให้ได้ผลผลิตไม้ท่อนขนาดกลางถึงขนาด ใหญ่

2.5 ความสำคัญของวนเกษตร

ปราโมทย์ แก้ววงศ์ศรี (2551, หน้า 33-34) ได้กล่าวว่า วนเกษตร มีความสำคัญ หลัก 3 ประการ คือ ความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ ความสำคัญด้านสังคม และความสำคัญ

ทางด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งวนเกษตรเป็นเรื่องที่นำเอาหลักการภูมิปัญญาของคนรุ่นเก่ามาปรับปรุงใช้ให้เหมาะสมกับกาลเวลา สถานที่ และสภาพของประชาชนในยุคปัจจุบันทั้งชนิดของสัตว์และพืชพรรณ ดังนั้น วิชาวนเกษตร จึงเป็นวิทยาศาสตร์ประยุกต์ใช้ความรู้จากหลายสาขา เพื่อช่วยแก้ปัญหาความยากจน แก้ปัญหาความอดอยากขาดแคลนอาหาร ปัญหาความเสื่อมโทรมของที่ดินและสิ่งแวดล้อม ปัจจุบันทั่วโลกกำลังให้ความสนใจและส่งเสริมให้มีการนำระบบวนเกษตรมาใช้ให้มากขึ้น ในการพัฒนาสังคมชนบทของประเทศที่กำลังพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศในแถบเอเชีย มีโอกาสที่จะนำเอาระบบวนเกษตรมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้มาก เพราะประชาชนส่วนใหญ่ในแถบนี้ประกอบอาชีพกสิกรรม ได้มีการประชุมสัมมนาเกี่ยวกับการจัดสร้างหลักสูตรวนเกษตรให้เป็นรูปแบบเดียวกัน และจัดตั้งเครือข่ายวนเกษตรขึ้นในภูมิภาคเอเชียภายใต้ชื่อว่า SEANAFE (Southeast Asian Network for Agroforestry Education) ประเทศไทยก็รวมอยู่ด้วยในเครือข่ายนี้ ในขณะที่เดียวกันได้จัดตั้งเป็นเครือข่ายในประเทศขึ้นอีกด้วยเรียกชื่อย่อว่า Thai-NAFE(Thailand Network for Agroforestry Education) การดำเนินงานในรูปแบบเครือข่ายการศึกษาวนเกษตร ภายใต้ชื่อ “เครือข่ายวนเกษตรแห่งประเทศไทย” หรือ “Thai-NAFE” ปัจจุบันมีสมาชิก 10 สถาบัน คือ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช มหาวิทยาลัยลาดกระบัง มหาวิทยาลัยราชภัฏ มหาวินิจฉัยแม่โจ้ มหาวิทยาลัยนเรศวร และมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี โดยมีสำนักงานชั่วคราว ตั้งอยู่ที่ คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ โดยมีวิสัยทัศน์ร่วมกันว่า บุคคลและชุมชนมีศักยภาพ ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของสังคมไทย และมีภารกิจ เพื่อส่งเสริมและพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้านการจัดการวนเกษตรและทรัพยากรธรรมชาติอย่างผสมผสาน โดยมีวัตถุประสงค์เชิงพัฒนา เช่น ปรับปรุงคุณภาพ ความเป็นประโยชน์และเข้าถึงการศึกษาด้านวนเกษตร สร้างกลไกเพื่อเพิ่มสมรรถนะด้านการศึกษาวนเกษตร อำนาจการให้เกิดการแลกเปลี่ยนทรัพยากร ประสบการณ์ ความรู้และข้อมูลระหว่างสมาชิก เชื่อมโยงการศึกษาวนเกษตรกับงานวิจัย การส่งเสริม และปฏิบัติในพื้นที่ เอื้ออำนวยให้เกิดความร่วมมือระหว่างบุคลากรสาขาวิชาต่าง ๆ และผู้ที่เกี่ยวข้องกับวนเกษตรและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบผสมผสาน

ความสำคัญของวนเกษตร อาจกล่าวได้ว่า เป็นศาสตร์ที่ใช้เป็นยุทธวิธีในการเพิ่มเสถียรภาพทั้งทางด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมและด้านสิ่งแวดล้อม เป็นการเพิ่มรายได้แก่ครัวเรือนประหยัดค่าใช้จ่าย จากผลผลิตที่หลากหลายในพื้นที่เดียวกัน ในด้านสังคมและวัฒนธรรมเป็นการเพิ่มคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ เป็นการสร้างงาน สร้างโอกาส ลดการย้ายถิ่นฐานเข้าสังคมเมือง

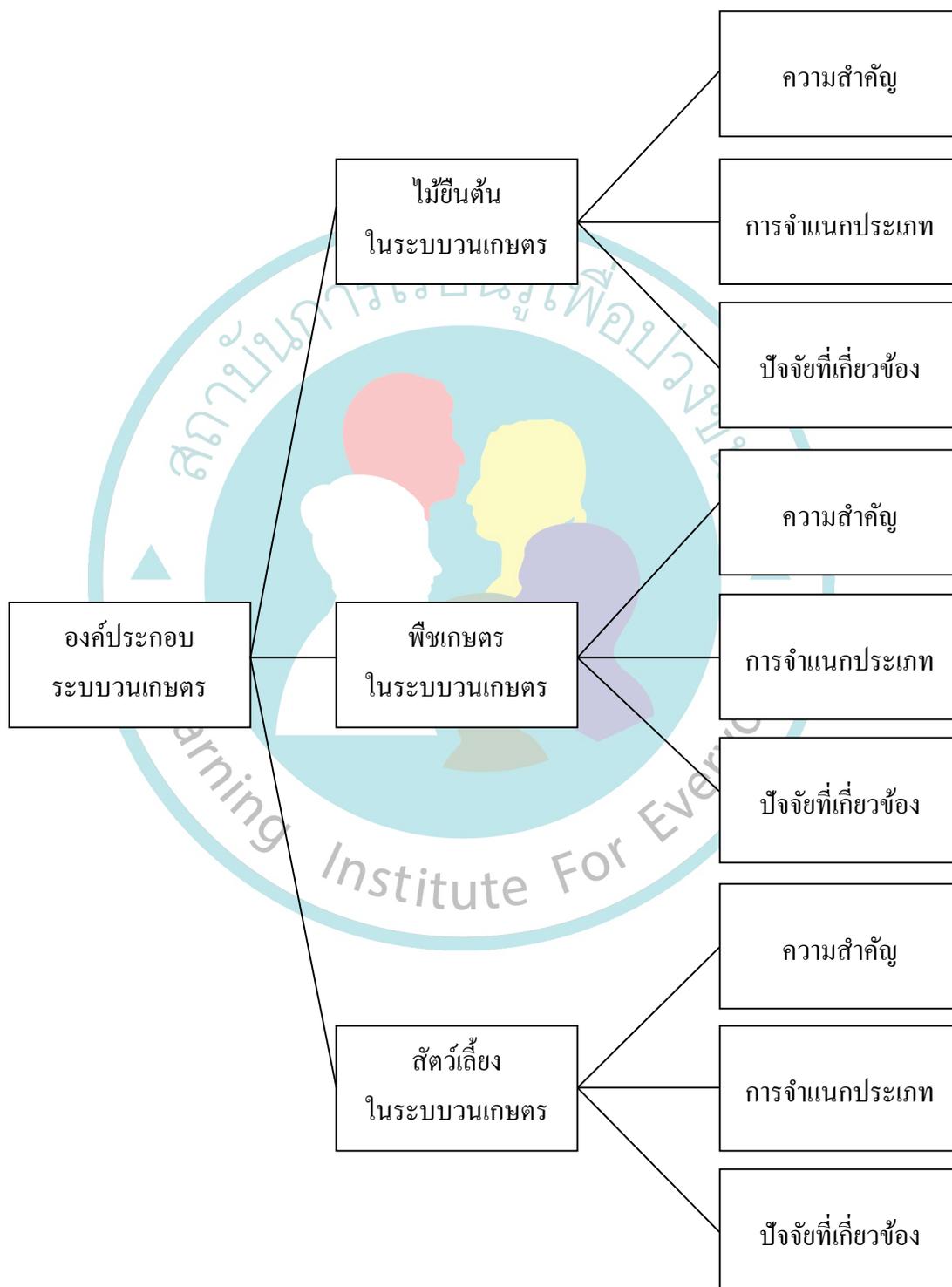
ในด้านสิ่งแวดล้อมเป็นการเพิ่มและส่งเสริมการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ เพิ่มพื้นที่ป่าและการกักเก็บคาร์บอน ลดภาวะโลกร้อน (วิชญ์ภาส สังพาสี, ม.ป.ป., หน้า 56)

2.6 แนวคิดของวนเกษตร

ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ผู้เป็นต้นแบบการดำเนินชีวิตด้านวนเกษตร กล่าวว่าวนเกษตร เป็นปรัชญาแบบหนึ่งที่เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ เป็นความรู้วิธีการของวนเกษตร มีความหมายตั้งแต่การใช้ดินทำประโยชน์ให้มีสภาพเป็นป่าหรือนิเวศ หรือการจัดระบบนิเวศให้เกิดความสมดุลในธรรมชาติ มีสภาพคล้ายป่าธรรมชาติให้ขึ้นไปตามกฎของธรรมชาติ เพื่อความสมบูรณ์สมดุลของธรรมชาติระหว่าง พืช สัตว์ ดิน น้ำ เป็นรูปแบบหนึ่งของเกษตรกรรมธรรมชาติที่เป็นแบบอย่างของเกษตรยั่งยืน วนเกษตรเป็นพื้นฐานการพึ่งตนเองที่สำคัญ เพราะการพึ่งตนเอง หมายถึง การเตรียมพร้อมปัจจัย 4 ให้อยู่ในกำมือเรา เพราะถ้าปัจจัย 4 ไปอยู่ในมือของคนอื่น เราก็ต้องหาเงินตัวกลางไปแลกเปลี่ยน เป็นปัจจัย 4 อีก ในความเป็นจริงเกษตรกรเป็นคนทำแต่ไม่มีสิทธิที่จะบริโภค จึงต้องทำขายก่อน แล้วค่อยเอาเงินไปซื้อมาบริโภค ทำให้เกิดระบบคนกลางในการจัดการ เกษตรกรจึงไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ให้เก็บพันธุ์ไม้อะไรก็ได้ปลูกลงในพื้นที่ ถ้าต้นไหนที่หวังผลให้การเจริญเติบโตก็อย่าปลูกในที่โล่งแจ้ง แล้วก็ปลูกแทรกไปเรื่อยๆ ไม่ต้องไถดิน ปล่อยให้ดินปรับสภาพตนเองเป็นดินชั้นเดียว ไม่เป็นดินหลายชั้นหลายระดับ เพราะถ้าไถจะทำให้หน้าดินแตก ดินชั้นล่างจะกลายเป็นดินดาน แต่ถ้าเป็นดินผืนใหญ่อาจไถบ้างเพื่อแก้ปัญหาหญ้า ให้อนุเกษตรเป็นสวัสดิการ ทำแล้วไม่จบไม่ต้องทำอีก อาจลำบากในปีแรกๆ แต่ปีหลังๆ เพียงดูแลดินหน่อย และเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ ยั่งยืนเท่าไร่ยิ่งสบาย แนวทางแบบนี้เรียกว่า เกษตรแบบนั่งกินนอนกิน เป็นการสร้างสวัสดิการในยามแก่ ชาววนเกษตรจึงต้องเริ่มต้นด้วยการปรับแนวคิดและวิธีคิดก่อน คือ คิดที่จะทำให้ครอบครัวมีกินก่อน ที่เหลือค่อยขายไม่ใช่ทำเพื่อระบบตลาด แต่ทำเพื่อตอบสนองความต้องการของชีวิตมากกว่า ที่แปลกก็คือชาวบ้านหลายคนจากหลายหมู่บ้านใกล้เคียงที่ปฏิบัติตามแนวนี้ มีชีวิตความเป็นอยู่ที่มีความสุขไม่เป็นหนี้สินเหมือนแต่ก่อน พึ่งพาอาศัยเอื้ออาทรต่อกันดี แต่ไม่ขาดแคลนอาหาร การรับประทานอาหารที่มีประโยชน์และไม่มีพิษภัย เพียงแต่แรกๆ ก็ต้องปรับตัว ปรับวิธีการดำเนินชีวิต ปรับวิธีคิดให้เข้ากับแนววนเกษตร เช่น ไม่ใช่จ่ายกินตัว ละเลิกอบายมุข ทำบัญชีรายรับรายจ่ายประจำครัวเรือน และรับประทานอาหารตามฤดูกาล ปัจจัยแห่งความสำเร็จคือ มีความกล้าที่จะเปลี่ยนแปลงการทวนกระแสสังคมทั้งวิธีคิดและระบบการจัดการ มีความอดทนไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคในทุกด้าน ต้องพัฒนาความรู้ที่ได้รับและนำมาปรับใช้ได้อย่างเหมาะสม ต่อยอดความรู้โดยเป็นวิทยากรถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนเรียนรู้แก่ผู้ที่สนใจ และสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์พืชท้องถิ่น (ธันวา จิตต์สงวน และคณะ, 2558, หน้า 4-5)

2.7 องค์ประกอบวนเกษตร

อิงอร ไชยยศ(ม.ป.ป., หน้า 5-6) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของวนเกษตรไว้ ดังนี้

ภาพที่ 2.1 องค์ประกอบวนเกษตร

จากภาพองค์ประกอบของวนเกษตรทั้งสามประเภท สรุปได้ดังนี้

1. ไม้ยืนต้นในระบบวนเกษตร มีความสำคัญต่อมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม สามารถจำแนกไม้ยืนต้นในระบบวนเกษตรตามหน้าที่การผลิตได้ 4 ประเภท คือ ไม้ยืนต้นที่ให้เนื้อไม้ ไม้ยืนต้นที่ให้ผล ไม้ยืนต้นประเภทป่าล้ม และไม้ยืนต้นประเภทไฟ ปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการเลือกไม้ยืนต้นในระบบวนเกษตร คือ ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกร ด้านความเหมาะสมและคุณสมบัติต่าง ๆ ของชนิดพันธุ์ต่อสภาพแวดล้อมฟาร์ม ด้านการจัดการและอเนกประสงค์ของไม้ยืนต้นชนิดนั้นที่ต้องการนำเข้ามาปลูกในฟาร์มหรือพื้นที่ที่ต้องการ

2. พืชเกษตรในระบบวนเกษตร มีความสำคัญหลัก ๆ คือ ความสำคัญด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านการอนุรักษ์พื้นที่ สามารถจำแนกประเภทพืชเกษตรตามการจัดเรียงตามแนวตั้งได้ 4 ประเภท คือ ไม้พุ่ม ไม้หน้าดิน ไม้หัวใต้ดิน และพืชน้ำ ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเลือกพืชเกษตรในระบบวนเกษตร คือ ปัจจัยด้านสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกร ปัจจัยด้านลักษณะพันธุกรรมของพืชเกษตร และปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมในฟาร์มของเกษตรกร

3. สัตว์เลี้ยงในระบบวนเกษตร มีความสำคัญหลัก ๆ คือ ความสำคัญด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมและความสำคัญด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สามารถจำแนกประเภทสัตว์ตามขนาดและความคล้อยคลึงของการเลี้ยงดูได้ 4 ประเภท คือ สัตว์เลี้ยงเดี่ยวเลี้ยงสัตว์เล็ก สัตว์น้ำ และสัตว์อื่น ๆ ในระบบวนเกษตร ปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการเลือกสัตว์ในวนเกษตร คือ ปัจจัยเกี่ยวกับเกษตรกรผู้เลี้ยงสัตว์ ปัจจัยพื้นฐานของการผลิตสัตว์ และปัจจัยแวดล้อมทางกายภาพ ที่มีผลต่อการเจริญเติบโตของสัตว์เลี้ยง

2.8 ประโยชน์ของวนเกษตร

ปราโมทย์ แก้ววงศ์ศรี (2551, หน้า 43-44) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของวนเกษตรแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ประโยชน์ทางตรงและประโยชน์ทางอ้อม ดังนี้

2.8.1 ประโยชน์ทางตรงของวนเกษตร ผู้จัดสร้างจะได้รับประโยชน์โดยตรงในเรื่องของการได้มาซึ่งปัจจัยสี่ก่อนเป็นลำดับแรก รายละเอียดดังนี้

2.8.1.1 ให้อาหาร ผู้ที่ปฏิบัติจัดสร้างตามวิธีการของระบบวนเกษตร จะได้รับผลตอบแทนเป็นพืชผักชนิดต่างหรือสัตว์เลี้ยงที่ร่วมระบบ ซึ่งอาจเป็นพืชผักไม้ผล เป็ดไก่ หรือสัตว์น้ำ สัตว์บกที่นำมาใช้ประกอบอาหารประจำวันได้ และพืชผักอาหารก็มีความหลากหลายซึ่งสามารถนำมาประกอบอาหารได้หลากหลายประเภทเช่นกัน

2.8.1.2 ให้ที่อยู่อาศัย วัตถุประสงค์บางข้อของวนเกษตรนั้นสนับสนุนให้มีไม้ไว้ใช้สอย ซึ่งไม้ใช้สอยนี้สามารถนำไปสร้างที่พักอาศัยหรือโรงเรือนต่าง ๆ ได้ และไม้ใช้สอยในระบบวนเกษตรนั้นได้มาจากไม้พืชมืนต้นและข้ามปีต่าง ๆ เหล่านี้ เช่น กระท้อน มะพร้าว สิเห

รง หวาย จาก สาอุ ไม้ ขนุน สะเดา และไม้อื่น ๆ ที่ผู้จัดสร้างประสงค์เว้นไว้ในระบบ เพื่อการใช้ประโยชน์

2.8.1.3 ให้เครื่องนุ่นห่ม ในสมัยอดีตการจะจัดทำเครื่องนุ่นห่มได้นั้นจะต้องมีวัตถุดิบก็คือ พืชเส้นใยต่าง ๆ เช่น ฝ้าย ปอ ป่าน สอนนาราย เป็นต้น แต่ตามสภาวะกาลปัจจุบันเครื่องนุ่นห่ม อาจได้มาจากการเพาะปลูกพืชดังกล่าวข้างต้นนำไปขาย กำไลที่ได้จึงนำไปซื้อหาเครื่องนุ่นห่มหรืออาจได้เงินมาจัดซื้อจัดหา เป็นต้น

2.8.1.4 ลดรายจ่าย การลดรายจ่ายนั้นจุดสำคัญที่สามารถสังเกตเห็นได้ชัดเจน คือ การประหยัดเงิน การจัดซื้อหาสิ่งต่าง ๆ มาประกอบอาหารดำรงชีวิต เมื่อสามารถผลิตใช้เองได้ก็ไม่ต้องซื้อ จึงเป็นการลดรายจ่ายของตนเองและครอบครัว เงินที่ไม่ได้ใช้ไปเพื่อส่วนนี้ ก็จะได้นำไปจัดหาปัจจัยจำเป็นส่วนอื่นต่อไป หรืออาจเก็บไว้เป็นส่วนเก็บออม

2.8.1.5 เพิ่มรายได้ เงินที่เหลือจากการไม่ต้องซื้อหาปัจจัยมาบริโภคสามารถเก็บออมเป็นรายได้หรือไม่ก็สามารถขายผลผลิตที่เหลือใช้เป็นรายได้ด้วยเช่นกัน ซึ่งรายได้จากการทำระบบวนเกษตรนั้นสามารถแบ่งได้หลายเวลา คือ รายได้ประจำวัน เช่น ขายไม้กวาด ก้านมะพร้าว ขายใบตองสดและแห้ง เป็นต้น รายได้ประจำสัปดาห์ เช่น ขายหัวปลี ยอดตำลึง ใบมะกรูด เป็นต้น รายได้ประจำเดือน เช่น ขายผลมะพร้าว กล้วย สัตว์เลี้ยงบางชนิด เป็นต้น รายได้ประจำฤดูกาลเช่น ขายผลทุเรียน สะตอ มังคุด มะม่วง ลองกอง เป็นต้น

2.8.2 ประโยชน์ทางอ้อมของวนเกษตร วนเกษตรมีความหลากหลายในระบบโครงสร้างคล้ายป่าช่วยรักษาสภาพแวดล้อมอนุรักษ์ลุ่มแม่น้ำ มีผลช่วยให้ลดความเสี่ยงจากโรคแมลงระบาดสามารถให้ความสุขผ่อนคลายความเครียดได้ดีกว่าการปลูกพืชอย่างเดียวหรือการปลูกพืชเชิงเดี่ยว เพราะจะได้เห็นหรือปฏิบัติอยู่แต่กับพืชชนิดเดียว ส่วนวนเกษตรมีพืชพรรณหลากหลายชนิด ใบ ดอก ลำต้น ไม้ กลิ่น ฯลฯ ของพืชแตกต่างกัน จึงทำให้มีความสุขกับสิ่งที่สามารถพบเห็นและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มีส่วนให้จิตใจเบิกบานเป็นผลดีต่อสุขภาพ

2.9 ผลดีของวนเกษตร

สุรจิต ภูศักดิ์ (2549, หน้า 4-6) ได้กล่าวถึงผลดีของวนเกษตร ดังนี้

2.9.1 ระบบวนเกษตรทำให้เกิดทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ ดังนี้

2.9.1.1 ธาตุอาหารในดิน ต้นไม้ทำให้เกิดระบบหมุนเวียนของธาตุอาหารพืชในดินและมีการนำมาใช้อย่างมีประสิทธิภาพ มีการเพิ่มธาตุอาหารเช่น การตรึงธาตุไนโตรเจนและการดึงธาตุอาหารที่ซึมลงสู่ดินชั้นล่างกลับมาใช้ประโยชน์

2.9.1.2 แสงแดด ระบบการปลูกพืชต่างระดับ สามารถนำพลังงานแสงแดดมาใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ในทุกระดับ

2.9.1.3 น้ำ ดินไม้สามารถเพิ่มปริมาณน้ำในดินโดยการลดการไหลของน้ำตามผิวดินและลดอัตราการคายระเหยน้ำ ในขณะที่เพิ่มอัตราการซึมลงของน้ำจากผิวดิน และเพิ่มความสามารถในการอุ้มน้ำของดิน

2.9.2 ระบบวนเกษตรทำให้เกิดสิ่งแวดล้อมในการผลิตที่เหมาะสมเพื่อการผลิตที่ยั่งยืน ดังนี้

2.9.2.1 ร่มเงา ช่วยอนุรักษ์น้ำ ลดอัตราการคายระเหยน้ำ ลดอุณหภูมิของผิวดิน และช่วยทำให้กิจกรรมของสิ่งมีชีวิตขนาดเล็ก ดำเนินได้ตามปกติ

2.9.2.2 การป้องกันลม ดินไม้ปกป้องพืชปลูกจากการทำลายของลม และปกป้องดินจากการกัดกร่อนและทำให้ผิวดินชุ่มชื้น

2.9.2.3 การอนุรักษ์ดิน รากของต้นไม้ ช่วยลดการซึมลงของธาตุอาหารสู่ดินชั้นล่าง ลดการเกาะยึดของอนุภาคดิน สามารถดูดซับและอุ้มน้ำได้ดีขึ้น

2.9.2.4 การหมุนเวียนของธาตุอาหาร โดยผ่านทางตรึงไนโตรเจนของไม้ยืนต้นบางชนิด และการดูดธาตุอาหารจากดินชั้นล่าง ทำให้ดินไม้มีคุณสมบัติในการป้องกันการสูญเสียธาตุอาหารจากระบบ และทำให้การใช้ประโยชน์ธาตุอาหารมีประสิทธิภาพมากขึ้น

2.9.2.5 ความหลากหลายทางชีวภาพ ดินไม้เพิ่มปริมาณ นก แมลง และสัตว์อื่นๆ ที่ช่วยปรับสมดุลของระบบนิเวศวิทยา

2.9.3 ระบบวนเกษตรสามารถเพิ่มรายได้

2.9.3.1 ลดรายจ่าย โดยการหมุนเวียนใช้ประโยชน์ธาตุอาหาร ดินและน้ำ ดินไม้ลดค่าใช้จ่ายจากการใช้ปุ๋ยและน้ำ นอกจากนี้ยังอาจลดการใช้สารกำจัดศัตรูพืชจากการเพิ่มปริมาณตัวห้ำ ตัวเบียน เพื่อรักษาสมดุล

2.9.3.2 ความหลากหลายของผลผลิต ระบบการปลูกพืชแบบผสม มักมีพืชมากกว่าสองชนิดที่ให้ผลผลิต ซึ่งช่วยลดการพึ่งพิงผลผลิตจากพืชชนิดเดียว

2.9.3.3 ความต่อเนื่องของผลผลิต ระบบวนเกษตรโดยทั่วไปจะประกอบด้วยพืชอายุสั้นและอายุยาว ซึ่งทำให้การใช้ประโยชน์สูงสุดจากพื้นที่ รวมทั้งผลผลิตตลอดปี

2.9.3.4 ผู้ระบบการเกษตรแบบพึ่งตนเอง วนเกษตรสามารถลดการพึ่งพาจากการซื้อผลผลิตและปัจจัยการผลิตจากภายนอก ทำให้ลดความเสี่ยงจากการเปลี่ยนแปลงของตลาดและราคาผลผลิต

2.9.4 ระบบวนเกษตรสามารถปรับสภาพแวดล้อมให้ดีขึ้น

2.9.4.1 ลดการตัดไม้ทำลายป่า การผลิตไม้ใช้สอยและผลิตภัณฑ์อื่นๆ จากไม้ จากฟาร์มของเกษตรกร สามารถลดการตัดไม้ทำลายป่าได้

2.9.4.2 ความหลากหลายทางชีวภาพ ต้นไม้และระบบผสมผสานทำให้เกิดความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตและความหลากหลายทางชีวภาพ (สัตว์ป่า สิ่งมีชีวิตขนาดเล็ก เป็นต้น)

2.9.4.3 การอนุรักษ์ทรัพยากร ต้นไม้ช่วยอนุรักษ์ดิน ธาตุอาหารพืชและน้ำ ตลอดจนแนวภูมิทัศน์

2.9.4.4 แผ่นกรองคาร์บอน ต้นไม้ช่วยดูดซับคาร์บอนจากอากาศ ช่วยลดระดับคาร์บอนไดออกไซด์ ในระดับที่ทำให้เกิดพิษต่อสัตว์หรือก่อให้เกิดปรากฏการณ์เรือนกระจก

2.9.4.5 ลดมลภาวะ การหมุนเวียนใช้ประโยชน์ของธาตุอาหารพืชอาจช่วยลดการใช้ปุ๋ยเคมี ซึ่งจะช่วยลดการใช้สารเคมีและการชะล้างของดิน

2.10 ต้นแบบวนเกษตร

2.10.1 ความเป็นมา

ปราชญ์ชาวบ้านด้านวนเกษตรผู้เป็นต้นแบบคนแรกในประเทศไทย คือ ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม เป็นอดีตผู้ใหญ่บ้าน บ้านห้วยหิน ตำบลลาดกระโทง อำเภอสยามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นคนท้องถิ่นที่ช่วงต้น ๆ ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติร่วมบุกเบิกถางป่าเพื่อปลูกพืชเชิงเดี่ยว ทำเองประมาณ 200 ไร่ และเป็นพ่อค้าคนกลางไปด้วย ทำไปทำมาหนี้สินรุงรัง จนกระทั่งเมื่อปี พ.ศ. 2525 ต้องขายที่ 200 ไร่ใช้หนี้ เหลือที่เพียง 9 ไร่ให้เขาและครอบครัวคิดหาวิธีทำมาหากินเพื่อให้อยู่รอด ซึ่งเขาก็สู้และรอดได้แบบยั่งยืน กลายเป็นต้นแบบและที่เรียนรู้ดูงานของผู้คนจากทั่วประเทศและหลายประเทศทั่วโลก ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม แปรที่ดิน 9 ไร่ ให้เป็น “ป่า” ที่มีพืชพรรณกว่า 700 ชนิด มีนกกว่า 50 ชนิด มีจุลินทรีย์และความหลากหลายทางชีวภาพที่นับไม่ได้อีกมากมาย ซึ่งล้วนเป็นทุน ที่ทำให้ชีวิตเกิดความมั่นคงมากกว่าการปลูกพืชเดี่ยว 200 ไร่ โดยการทำลายสิ่งมีชีวิตต่างๆ เกือบทั้งหมดอย่างไรก็ดี หัวใจของ “วนเกษตร” ของผู้ใหญ่วิบูลย์ไม่ใช่การปลูกพืช เพราะเขาบอกว่าการปลูกพืชลงดินนั้นไม่ยาก แต่ปลูกในใจคนนั้นยากมากกว่า (เสรี พงศ์พิศ, 2549, หน้า 112-113)

ภาพที่ 2.2 ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม และสวนวนเกษตรที่บ้าน

ที่มา : สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานชีวภาพ (องค์การมหาชน), (ออนไลน์)

2.10.2 แผนการเรียนรู้และการจัดการ สูตร “353”

ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม มีความเชื่อว่าจะต้องพึ่งพาตนเองให้ได้ พอมีความเชื่อตรงนี้ก็มีความเชื่อทางความคิด มีเสรีภาพทางความคิด ทำให้เราไม่กลัวจะถูกใครปฏิเสธ โดยกล้าคิด กล้าตัดสินใจอะไรถูกมากขึ้น ผู้ใหญ่วิบูลย์ค่อย ๆ พัฒนาแผนการเรียนรู้และการจัดการขึ้นมาเป็นสูตร 353 ดังนี้ (เสรี พงศ์พิศ, 2548, หน้า 28)

- 1) 3 รู้ ประกอบด้วย รู้ตนเอง รู้ปัญหา และรู้ทรัพยากร
- 2) 5 จัดการ ประกอบด้วย ข้าว อาหาร สมุนไพร ของใช้ และปุ๋ย
- 3) 3 แผน ประกอบด้วย แผนชีวิต แผนชุมชน และแผนทรัพยากร

โกวิทย์ พวงงาม (2553, หน้า 43) ได้กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้สูตร “353” ของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม กับการพัฒนาชุมชนไว้ ดังนี้

1. หลักเรียนรู้ 3 รู้ ได้แก่ (1) การเรียนรู้ตัวเอง เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญที่สุด ถ้าหากไม่รู้จักตนเอง ตัวเองไม่เปลี่ยนแปลงอะไร ๆ ภายนอกก็ไม่เปลี่ยน เป็นการเรียนรู้ที่มากเพื่อจะรู้ที่ไปของตนเอง รู้อดีตเพื่อรู้อนาคต รู้รากเหง้าเพื่อจะได้มีหลักมีฐานเป็นของตัวเอง (2) เรียนรู้ปัญหา การค้นพบปัญหาเป็นกระบวนการที่ดีช่วยให้เห็นทางออกแล้วส่วนหนึ่งเพราะเป็นการวิเคราะห์ตนเองและตั้งคำถามที่ถูกต้อง การตั้งคำถามถูกต้องเป็นการค้นพบคำตอบแล้วครึ่งหนึ่ง (3) เรียนรู้ทรัพยากร เป็นการสร้างสำนึกเป็นเรื่องสำคัญเพราะคนมักมองข้ามหรือมองเห็นแต่มูลค่า มองไม่เห็นคุณค่า มองไม่เห็นป่า มองเห็นแต่ต้นไม้ที่ต้องการเอาไปขาย มองไม่

เห็นความหลากหลายทางชีวภาพ และความสำคัญของป่า “คุณค่า” และ “มูลค่า” เป็นสองคำหลักที่ผู้ใหญ่วิบูลย์พูดถึงเสมอ เพื่อชี้ให้เห็นปัญหาของการสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติไปเป็นอันมากเนื่องมาจากอวิชชา คือ ความไม่รู้

2. หลักการจัดการ 5 คือ (1) การจัดการข้าว ไม่ได้แปลว่าต้องไปทำโรงสี ต้องมีกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องตามมาอีกมากมาย ผู้ใหญ่วิบูลย์ ย้ำเสมอว่า วันนี้เราทำนาแล้วเอาข้าวเปลือกไปขาย เอาเงินไปซื้อข้าวสารจากตลาดมากิน มีแค่นั้น ไม่ได้มีการจัดการอะไรเลยที่ข้าวสามารถแปรรูปเป็นอะไรได้กว่า 100 อย่าง (2) การจัดการอาหาร เป็นเรื่องใหญ่ที่สำคัญ ซึ่งผู้ใหญ่วิบูลย์บอกว่า ชาวบ้านจ่ายเงินซื้ออาหารมากกว่าอย่างอื่น เพราะอาหารวันนี้แพง และชาวบ้านแทบจะไม่ผลิตอาหารของตนเองเลย แม้แต่พริก มะเขือ ผัก ซึ่งแทบไม่ต้องลงทุนลงแรงอะไรมาก ก็ยังไม่ปลูกไม่ยอมทำกัน โดยหาเงินซื้ออย่างเดียว และไม่เคยทำบุญชี้ว่าใช้จ่ายอะไร ไปบ้าง (3) การจัดการสมุนไพร เป็นพืชที่ขึ้นง่าย แต่คนไม่ปลูกเพราะไม่เห็นคุณค่า ถ้าได้เรียนรู้บ้างเล็กน้อยก็จะได้รู้ว่ามีแต่หญ้าคา หญ้าแพรก หญ้าเห่าหมูก็มีคุณค่าเป็นยา แต่ถ้ามองด้านทุนนิยมยุคใหม่ก็มองว่าเป็นวัชพืชที่ต้องกำจัด ผู้ใหญ่วิบูลย์ ได้เรียนรู้จากพ่อเรื่องสมุนไพร เรื่องยาแผนโบราณ สมุนไพรที่เป็นอาหารก็คือผักต่าง ๆ โดยเฉพาะที่เก็บจากธรรมชาติ ผักป่าผักทุ่ง ส่วนผักที่ปลูกเองก็ให้หังคใช้สารเคมี ยาฆ่าแมลง ให้เน้นปลูกเพื่อบริโภคเอง เน้นคุณค่าของอาหารมากกว่า (4) การจัดการของใช้ หมายถึงสิ่งต่าง ๆ ที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน เช่น สบู่ แชมพู น้ำยาล้างจาน และข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ ผู้ใหญ่วิบูลย์ เน้นย้ำว่าให้เราทำเองผลิตเอง เพราะสามารถทำเองได้ ประหยัดและปลอดภัย (5) การจัดการปุ๋ย ปัจจุบันนับวันปุ๋ยยังมีราคาแพงมากขึ้น ปัญหาของปุ๋ยเคมีวันนี้เป็นปัญหาวิธีคิดที่ถูกครอบงำมากกว่าอย่างอื่น เพราะถ้าปรับวิธีคิดได้ก็สามารถทำเกษตรอินทรีย์ชีวภาพได้ ไม่ว่าจะเกษตรแบบไหนก็ทำได้

3. หลักการวางแผน 3 แผน คือ (1) แผนชีวิต ซึ่งเป็นการวางแผนเป้าหมายชีวิตว่าต้องการทำอะไร ทำอย่างไรจะมีชีวิตอย่างมีแบบแผน แผนชีวิตเป็นอะไรที่ครอบครัวแต่ละชุมชนต้องจัดการตนเองให้เป็น คิดเอง คิดได้ อย่าตามกระแสบริโภคนิยม วางแผนชีวิตทำให้อยู่อย่างมีเป้าหมายและมีความหวัง (2) แผนชุมชน เป็นการค้นหาหอรากเหง้าของตนเอง ประวัติศาสตร์ชุมชน เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ค้นหา “ทุน” ของตนเอง ซึ่งไม่ได้มีเพียงแต่เงิน แต่มีทุนทรัพยากร ทุนทางปัญญา ทุนทางสังคม ทำข้อมูลรายรับ-รายจ่าย หนี้สินและปัญหาต่างๆ การทำแผนชุมชน เป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อค้นหาศักยภาพของตนเอง ค้นหาปัญหาที่แท้จริงและหาทางออกไปพร้อมกัน (3) แผนทรัพยากร เป็นสิ่งที่ผู้ใหญ่วิบูลย์เห็นว่าสำคัญที่สุด ถ้าชุมชนไม่ลุกขึ้นมาเรียนรู้และทำแผนทรัพยากรของตนเอง วันหนึ่งก็จะไม่เหลืออะไรและอยู่ไม่ได้ในที่สุด

จากความหมาย ความสำคัญ และหลักการของวนเกษตร ผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่าวนเกษตร หมายถึง การทำเกษตรในพื้นที่ป่า เป็นการปลูกพืชเกษตรแซมในพื้นที่ป่าธรรมชาติ มีการนำสัตว์ไปเลี้ยงในป่า การปลูกไม้ยืนต้นและไม่ผลผสมผสานกัน โดยไม่ใช่สารเคมีใดๆ ทั้งสิ้นเป็นการทำเกษตรแบบผสมผสาน เน้นความสมดุลของระบบนิเวศ

3. แนวคิดการพึ่งตนเอง

3.1 ความหมายการพึ่งตนเอง

พระธรรมปิฎก (ปอ.ปยุตฺโต) (2538, หน้า 45) การพึ่งตนเอง หมายถึง การจัดการชีวิตให้มีความสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ อย่างเหมาะสม ใช้ชีวิตเดินทางสายกลาง คือ ไม่หย่อนเกินไป ไม่ตึงเกินไป ไม่เป็นคนฟุ้งเฟ้อแบบบริโภคนิยมตามกระแส มีระบบการจัดการให้เกิดความสัมพันธ์ของทุนต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน ทั้งทุนทางสังคม ทุนทรัพยากร ทุนที่เป็นตัวเงิน เพื่อเอื้อให้เกิดการทำกิจกรรมที่เป็นการสร้างงาน สร้างอาชีพ เพิ่มรายได้ ลดรายจ่ายให้กับคนในชุมชนอย่างยั่งยืนยาวนาน ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนั้นเป็นศาสตร์ของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธที่สัมพันธ์กับเรื่องระบบการดำรงอยู่ของมนุษย์ที่ว่า มีองค์ประกอบ 3 อย่าง ซึ่งสัมพันธ์อิงอาศัยกันอยู่ คือ มนุษย์ ธรรมชาติและสังคม

วิบูลย์ เข็มเฉลิม, อ่างถึงในเสรี พงศ์พิศ (2553, หน้า 32) กล่าวว่า “การพึ่งตนเองเป็นสภาวะอิสระ หมายถึง ความสามารถของคนที่ช่วยเหลือตนเองให้ได้มากที่สุด โดยไม่พึ่งพาคนอื่นมากเกินไป มีความสมดุล ความพอดีในชีวิต เป็นสภาวะทางกายที่สอดคล้องกับสภาวะทางจิตที่เป็นอิสระ มีความพอใจในชีวิตที่เป็นอยู่ มีสิ่งจำเป็นปัจจัยสี่พอเพียง เป็นความพร้อมของชีวิตทั้งทางร่างกายและจิตใจ” นอกจากนี้ “การพึ่งตนเอง หมายถึง การจัดการชีวิตให้สัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ อย่างเหมาะสมกับคน กับสังคม กับธรรมชาติรอบ ๆ ตัวเรา การพึ่งตนเองหมายถึง การมีสวัสดิการและความมั่นคงในชีวิตในปัจจุบันถึงอนาคต สวัสดิการที่พร้อมตอบสนองเราทันที โดยที่เราไม่ต้องไปเรียกให้ใครมาจัดสวัสดิการให้ หรือให้ใครมาช่วยเหลือ”

เสรี พงศ์พิศ (2558, ออนไลน์) กล่าวว่า ลองเอาเรื่องการพึ่งตนเองยกระดับไปถึงชุมชนและสังคม ก็จะได้กรอบคิดเดียวกันว่า การพึ่งตนเองไม่ได้หมายถึงการปิดชุมชน ปิดประเทศ แต่หมายถึงการพัฒนาขีดความสามารถที่จะดูแลตนเอง โดยใช้ทุนธรรมชาติ ทุนสังคมวัฒนธรรม ทุนทางปัญญาให้มากที่สุด พึ่งตนเองและพึ่งกันเอง มีความเข้มแข็งและมีภูมิคุ้มกันที่ดี จนไม่ได้รับผลกระทบจากความผันผวนของสถานการณ์ของสังคมและของโลก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 พระองค์ทรงเตือนไว้ตั้งแต่ 4 ธันวาคม 2540 แล้วว่า “การเป็นเสือนั้นไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เรามีเศรษฐกิจแบบพอมีพอกิน แบบพอมีพอกินนั้นหมายความว่า อุ้มชูตัวเองได้...”

“ถ้าสามารถที่จะเปลี่ยนไปทำให้กลับเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียง ไม่ต้องทั้งหมด แม้แต่ครั้งก็ไม่ต้อง อาจจะสักเศษหนึ่งส่วนสี่ก็สามารถอยู่ได้ การแก้ไขอาจจะต้องใช้เวลา ไม่ใช่ง่าย ๆ โดยมากคนก็ใจร้อนเพราะเดือดร้อน แต่ถ้าทำตั้งแต่เดี๋ยวนี้ก็สามารถที่จะแก้ไขได้...”

3.2 หลักการในการพึ่งตนเอง

หลักการในการพึ่งตนเอง ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ดังนี้ (วรรณภา ไกวัลอภรณ์, 2546, หน้า 14-15)

3.2.1 ด้านจิตใจ

3.2.1.1 ทำตนให้เป็นที่พึ่งของตนเอง

3.2.1.2 มีจิตสำนึกที่ดี

3.2.1.3 สร้างสรรค์ให้ตนเองและชาติโดยรวม

3.2.1.4 คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก

3.3.2 ด้านสังคมและชุมชน

3.3.2.1 ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

3.3.2.2 สร้างเครือข่ายชุมชนที่เข้มแข็ง

3.3.3 ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

3.3.3.1 การจัดการอย่างชาญฉลาด

3.3.3.2 รู้คุณค่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

3.3.3.3 ตั้งอยู่บนพื้นฐานการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

3.3.4 ด้านเทคโนโลยี

3.3.4.1 ใช้เทคโนโลยีพื้นฐานและเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เหมาะสม สอดคล้องกับความต้องการและสภาพแวดล้อม

3.3.4.2 ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

3.3.4.3 พัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาของเราเอง

3.3.5 ด้านเศรษฐกิจ

3.3.5.1 เพิ่มรายได้

3.3.5.2 ลดรายจ่าย

3.3.5.3 การออม : สะสมเป็นเงินทุน

นอกจากนี้ อภิชาติ ศรีสะอาด และทรงพล น้อยบัวทิพย์ (2556, หน้า 11-12) ได้กล่าวว่า จากแนวพระราชดำริ เศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวทางที่ให้ประชาชนดำเนินตามวิถีแห่งการดำรงชีพที่สมบูรณ์ สานติสุข โดยมีธรรมะเป็นเครื่องกำกับและใจตนเป็นที่สำคัญ ซึ่งก็คือ

วิถีชีวิตไทยที่ยึดเส้นทางสายกลางของความพอดี ในหลักของการพึ่งตนเอง 5 ประการ คือ

1. ความพอดีด้านจิตใจ เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ มีจิตสำนึกที่ดี เอื้ออาทร ประนีประนอม และคิดถึงผลประโยชน์ส่วนรวม

2. ความพอดีด้านสังคม มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน รู้จักฝึกกำลัง และที่สำคัญมีกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากรากฐานที่มั่นคงและแข็งแรง

3. ความพอดีด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รู้จักใช้และจัดการอย่างฉลาดและรอบคอบ เพื่อให้เกิดความยั่งยืนสูงสุด ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในประเทศ เพื่อพัฒนาประเทศให้มั่นคงอยู่เป็นขั้นเป็นตอนไป

4. ความพอดีด้านเทคโนโลยี รู้จักใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม และสอดคล้องกับความต้องการ และควรพัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาชาวบ้านของเราเอง เพื่อสอดคล้องและเป็นประโยชน์ต่อสภาพแวดล้อมของเราเอง

5. ความพอดีด้านเศรษฐกิจ เพื่อรายได้ ลดรายจ่าย ดำรงชีวิตอย่างพอสมควร พออยู่พอกินตามอัตภาพ และฐานะของตนเอง

3.3 วิธีการพัฒนาการพึ่งตนเอง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 พระองค์ทรงดำเนินการแนะนำสาธิตให้ประชาชนดำเนินรอยตามเบื้องพระยุคลบาทเป็นไปตามหลักการพัฒนาสังคม ชุมชนอย่างแท้จริง กล่าวคือ ทรงมุ่งช่วยเหลือพัฒนาให้เกิดการพึ่งตนเองได้ของคนในชนบทเป็นหลัก โดยมีวิธีการพัฒนาพึ่งตนเอง ดังนี้ (สำนักงานพิเศษคณะกรรมการพิเศษ เพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.), (2540, หน้า 253-257)

3.3.1 ทรงยึดหลักที่ไม่ใช้วิธีการสั่งการให้เกษตรกรปฏิบัติตาม

3.3.2 ทรงเน้นให้พึ่งตัวเองและช่วยเหลือตัวเองเป็นหลักสำคัญ

3.3.3 ทรงใช้หลักการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นหลักสำคัญในการพัฒนา

3.3.4 ทรงใช้หลักประชาธิปไตยในการดำเนินงาน

3.3.5 ทรงยึดหลักสภาพของท้องถิ่นเป็นแนวทางในการดำเนินงานตามโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ทั้งด้านสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีของแต่ละท้องถิ่นในแต่ละภูมิภาคของประเทศ

3.3.6 ทรงสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ด้วยการสร้างโครงสร้างพื้นฐานหลักที่จำเป็นต่อการผลิต คือ แหล่งน้ำ

3.3.7 การส่งเสริมหรือเสริมสร้างสิ่งที่ชาวชนบทขาดแคลน และเป็นความต้องการอย่างสำคัญ คือ “ความรู้” ด้านต่าง ๆ

3.3.8 ทรงนำความรู้ในด้านเทคโนโลยีการเกษตรที่เหมาะสมเข้าไปถึงมือชาวนบทย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 มีพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสเกี่ยวกับหลักการพึ่งพาตนเอง สรุปได้ดังนี้ (รงค์ ประพันธ์พงศ์, 2550, หน้า 38)

1. พึ่งตนเองทางจิตใจ หมายถึง คนที่มีจิตใจเข้มแข็ง ต่อสู้ชีวิตด้วยความสุจริตธรรม แม้ไม่ประสบผลสำเร็จในชีวิต แต่ก็มิได้ท้อแท้
2. พึ่งตนเองทางสังคม หมายถึง การสร้างชุมชนหรือสังคม การช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ทุกคนทำหน้าที่อย่างเต็มที่เพื่อให้งานรุดหน้า
3. พึ่งตนเองทางทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง การส่งเสริมความสามารถของผู้คนในท้องถิ่นให้แสวงหาทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุด
4. พึ่งตนเองทางเทคโนโลยี หมายถึง การส่งเสริมให้มีการทดลอง และทดสอบเพื่อให้ได้มา ซึ่งเทคโนโลยีใหม่ ๆ และสามารถนำไปใช้ปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม
5. พึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ หมายถึง สามารถอยู่ได้ด้วยตนเองในระดับเบื้องต้น แม้ไม่มีเงินก็ยังมีทรัพยากรในท้องถิ่น เช่น ข้าวฝัก ปลา และผลไม้เพื่อการยังชีพ และสามารถนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจต่อไป

3.4 หลักสำคัญของการพึ่งตนเอง

อุษา เทียนทอง (2554, หน้า 29) ได้กล่าวถึงหลักสำคัญของการพึ่งตนเอง ดังนี้

3.4.1 ด้านจิตใจ ต้องมีความเชื่อเรื่องการพึ่งพาตนเอง มีจิตใจที่มุ่งมั่นที่จะพึ่งตนเองของชุมชน มีจิตสำนึกที่ดีในการสร้างสรรค์ให้ตนเองและชุมชนโดยรวม มีจิตใจเอื้ออาทร ประนีประนอมเห็นประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง

3.4.2 ด้านสังคม คนในสังคมต้องเกื้อกูล เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายกัน

3.4.3 ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คนในชุมชนมีวิธีการจัดการใช้อย่างฉลาด ให้เกิดประโยชน์สูงสุด มีหมุนเวียนตลอดชีวิตทุกรุ่นทุกสมัยอย่างยั่งยืน โดยมีความรู้ในเรื่องทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

3.4.4 ด้านเทคโนโลยี มีการนำเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตแต่ละท้องถิ่นที่แตกต่างกันมาใช้และนำความรู้ใหม่มาต่อยอดภูมิปัญญาเกิดเป็นความรู้ใหม่ เกิดนวัตกรรมเกิดเทคโนโลยีที่เหมาะสม

3.4.5 ด้านเศรษฐกิจ มุ่งที่จะมีการลดรายจ่าย การเพิ่มรายได้ที่มีความสมดุลยึดหลักพออยู่ พอกิน พอใช้ ตามพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ.2541 ว่า

“คนเรา ถ้ามีความพอใจในความต้องการ ก็มีความโลภน้อย ก็เบียดเบียนคนอื่นน้อย ถ้าประเทศไทยมีความคิดอันนี้ มีความคิดว่า ทำอะไรต้องพอเพียง หมายความว่าพอประมาณ ไม่โลภอย่างมาก คนเราก็อยู่เป็นสุข”

3.5 ทฤษฎีการพึ่งตนเอง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 ได้มีพระราชดำริ และพระราชดำรัสเกี่ยวกับการพัฒนาและการพัฒนาแบบพึ่งตนเองไว้หลายวโรกาส ซึ่งอาจสรุปได้ ดังนี้ (สนธยา คุณศรี, 2545, หน้า 225)

3.5.1 ความหมายของการพัฒนา ทรงให้ความหมายของการพัฒนากับคณะเยาวชนจังหวัดปทุมธานี เมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ. 2513 ว่า หมายถึง ทำให้มั่นคง ทำให้ก้าวหน้า การพัฒนาประเทศ ก็คือ การทำให้บ้านเมืองมั่นคง มีความเจริญ ชีวิตของแต่ละคนมีความปลอดภัย มีความเจริญ มีความสุข

3.5.2 ประเภทของการพัฒนา พระราชทานคำอธิบายไว้ในพระบรมราโชวาทพระราชทานแก่บัณฑิตมหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2520 ความเจริญหรือการพัฒนามี 2 ประเภท คือ การพัฒนาทางวัตถุกับการพัฒนาทางจิตใจ การพัฒนาทางวัตถุอาศัยวิชาการทางด้านวิทยาศาสตร์ ส่วนการพัฒนาทางจิตใจอาศัยศิลปะ ศิลธรรมจรรยา เป็นปัจจัยสำคัญ ซึ่งการพัฒนาทั้งสองประเภทนี้ ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ เพราะต่างก็มีความสำคัญ จึงต้องทำการพัฒนาไปพร้อม ๆ กัน

3.5.3 จุดมุ่งหมายของการพัฒนา มีพระราชดำรัสเมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2517 ว่า จุดมุ่งหมายของการพัฒนา คือ ต้องสร้างพื้นฐานความพอมีพอกินพอใช้ ให้ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้ก่อน จึงค่อยสร้างเสริมความเจริญก้าวหน้าในระดับที่สูงขึ้นไป โดยใช้วิธีการและอุปกรณ์ที่ประหยัดแต่ถูกต้องตามหลักวิชา

3.5.4 เป้าหมายของการพัฒนา มีพระราชดำรัสเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2540 เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ครบ 70 พรรษาว่า เป้าหมายของการพัฒนา คือ การมีเศรษฐกิจแบบพอเพียง เพื่อให้ชุมชนเข้มแข็ง พึ่งตนเองได้และพร้อมที่จะรับความเจริญจากโลกภายนอก โดยการพยายามพึ่งตนเอง ช่วยตัวเองให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ “พอมี พอกิน” โดยเฉพาะอาหารและที่อยู่อาศัย ส่วนที่ไม่สามารถผลิตเองได้ก็แลกเปลี่ยนและซื้อจากภายนอกบ้าง แต่ควรซื้อและใช้จากของที่ผลิตได้ในท้องถิ่นหรือในประเทศให้มากที่สุด ก่อหนี้ให้น้อยที่สุดมีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย และพอใจในสิ่งที่ได้รับมาโดยชอบธรรม ไม่ฟุ่มเฟือยหรือมีรายจ่าย ไม่เกินรายรับ

จากความหมาย ความสำคัญ แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องข้างต้น ผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่าการพึ่งตนเอง หมายถึง การอยู่ได้ด้วยตนเองในด้านปัจจัยสี่ โดยไม่สร้างความเดือดร้อนแก่บุคคลอื่น และช่วยเหลือตัวเองให้ได้มากที่สุด การพึ่งตนเองทั้ง 5 ด้าน ประกอบด้วย ด้านจิตใจ ด้านชุมชนและสังคม ด้านเทคโนโลยี ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และด้านเศรษฐกิจ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เหมวรรณ เหมะนัค (2557, หน้า 312) ได้ศึกษาวิจัยการพึ่งตนเองเพื่อการดำรงชีพที่ยั่งยืนของบ้านนาห้วยแคน อำเภอตาลชุม จังหวัดอุบลราชธานี พบว่า มีการพึ่งตนเองทั้ง 5 ด้าน คือ ด้านเทคโนโลยี ด้านเศรษฐกิจ ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านจิตใจ รวมทั้งด้านสังคมและวัฒนธรรม ส่วนแนวทางการพึ่งตนเองนั้น พบว่า ชาวบ้านนาห้วยแคนมีแนวทางการพึ่งตนเองในแต่ละด้าน ประกอบด้วย 1) แนวทางการพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยี คือ ใช้เทคโนโลยีที่จำเป็น และเหมาะสม ใช้ภูมิปัญญาในการทำนาข้าวและนาบัว และใช้ปุยชีวภาพในการทำนาข้าวและนาบัว 2) แนวทางการพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจ คือ ใช้จ่ายเท่าที่จำเป็น และยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 3) แนวทางการพึ่งตนเองด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือ รักษาภูมิลักษณ์การใช้ทรัพยากรและแบ่งปันน้ำ 4) แนวทางการพึ่งตนเองด้านจิตใจ คือ ยึดถือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ว่า อุตตาหิ อุตโนนาโถ และยอมรับการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้น และ 5) แนวทางการพึ่งตนเองด้านสังคมและวัฒนธรรม คือ เข้าร่วมกิจกรรมของหมู่บ้านอย่างสม่ำเสมอและยึดถือปฏิบัติตามจารีตประเพณีอย่างเคร่งครัด

วัลลภ จันดาเป้า, สุวัฒน์ วีระพงษ์, ธนากร และภูมิศักดิ์ อินทนนท์ (2556, หน้า 131) ได้ศึกษาวิจัยการจัดการพัฒนารูปแบบวนเกษตรตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง: กรณีศึกษาเกษตรกรใน 4 อำเภอของจังหวัดอุดรธานี พบว่า เกษตรกรที่ทำวนเกษตรมีรูปแบบการจัดการวนเกษตรตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงจากความรู้ประสบการณ์ และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากชุมชนเดียวกันและต่างชุมชนแล้วนำความรู้มาต่อยอดและยกระดับความรู้ที่มีให้เหมาะสมกับตนเอง จากการศึกษาพบ 2 รูปแบบ ได้แก่ 1) รูปแบบพื้นฐาน เป็นความพอเพียงระดับบุคคลและครอบครัว เลี้ยงตนเองได้บนพื้นฐานของความประหยัดและขจัดรายจ่ายที่ไม่จำเป็น 2) รูปแบบก้าวหน้า เป็นความพอเพียงระดับชุมชนและองค์กร รวมตัวกันในรูปแบบสหกรณ์ ในการผลิตการตลาด และการจัดการบนพื้นฐานของแนวทางเศรษฐกิจความพอเพียง

ปฏิญา สระแก้ว (2553, หน้า 75) ได้ศึกษาวิจัย ผลของการจัดการในระบบวนเกษตรต่อการเจริญเติบโตและผลผลิตของลองกองและยางพาราภายใต้การปลูกร่วม พบว่า การนำลองกองมาปลูกร่วมกับยางพาราภายใต้ระบบวนเกษตรจึงมีความเป็นไปได้ แต่ทั้งนี้จำเป็นต้องต้องใช้การจัดการร่วมด้วย ซึ่งสามารถทำได้หลายวิธี ทั้งการตัดแต่งช่อดอกและไว้ผลลองกอง หรือการตัดสาขายาระยะของต้นยางพารา การขยายปลูกแถวยางพารา และการตัดแต่งทรงพุ่มยางพาราให้โปร่ง เพื่อเพิ่มปัจจัยการผลิต

นิรุฒ ไผ่เรือง และรัชชานนท์ พรหมนิม (2557, หน้า 28) ได้ศึกษาวิจัยลักษณะทางสังคมของไม้ต้นในสวนวนเกษตรบ้านกล้วยโพธิ์ อำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลก พบว่า สวนวนเกษตร มีจุดประสงค์เพื่อให้ประโยชน์แก่เกษตรกรเป็นหลักยังคงถูกจัดการโดยเกษตรกร ไม่ว่าจะเป็นการปลูกพันธุ์ไม้ที่เกษตรกรเห็นว่ามีความเหมาะสมเพิ่มเติมเข้าไป และยังมีมีการจัดพันธุ์ไม้ที่เข้ามาแข่งขันกับพันธุ์ไม้ที่มีประโยชน์ของเกษตรกร จึงเป็นเหตุผลของค่าความหลากหลายที่ยังไม่มากเท่ากับพื้นที่ป่าธรรมชาติอย่างแท้จริง แต่สวนวนเกษตรก็ยังมีค่าความหลากหลายที่สูงกว่าพื้นที่เกษตรเชิงเดี่ยว และยังได้ประโยชน์ต่างๆ จากสวนวนเกษตร ทั้งทางด้านการเสริมสร้างรายได้ให้เกษตรกรแบบยั่งยืน การเพิ่มค่าความหลากหลายในพื้นที่ และการอนุรักษ์พันธุ์ไม้พื้นบ้าน

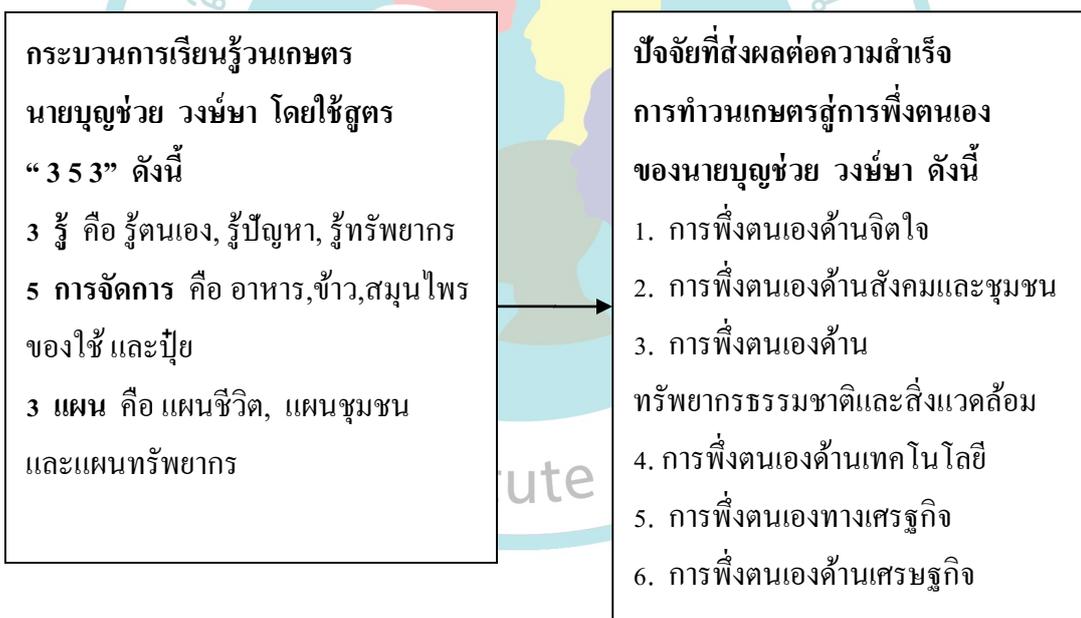
พัชรพรรณ ยาโน (2552, หน้า 141-143) ได้ศึกษาวิจัย วิธีชีวิตกับการพัฒนาอาชีพของเกษตรกรแบบผสมผสานในจังหวัดชุมพร พบว่า หลักการปฏิบัติตามวิถีทางธรรมชาติ ทำให้ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิต มีครอบครัวที่อบอุ่น มีความพึงพอใจในชีวิตและมีความสุขอย่างยั่งยืน อุปสรรคและความสำเร็จ พบว่า ปัญหาและอุปสรรคที่พบคือ ปัญหาจากภัยธรรมชาติและจากการทำการเกษตรแบบสวนกระแสสังคมในอดีต ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จ คือ ความมุ่งมั่น อดทน ความเพียรและการเรียนรู้การทำเกษตรกรรมด้วยรูปแบบของตนเอง การเชื่อมโยงทางสังคม พบว่า เกษตรกรแบบผสมผสานมีการขยายผลความสำเร็จของตนเองเพื่อเชื่อมโยงกับสังคม เช่น มีการสร้างศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง และรวมตัวกันเป็นกลุ่มสหกรณ์ และการพัฒนาอาชีพ พบว่า การเข้าสู่อาชีพของเกษตรกรแบบผสมผสาน ได้รับอิทธิพลจากครอบครัวหรืออาชีพของบิดามารดา มีความพึงพอใจในอาชีพของตนเองและมีการพัฒนาอาชีพอย่างต่อเนื่อง

ธวัชชัย เฟื่องพินิจ, ชวลิต สวัสดิ์ผล, พรทิว พลเวียงพล, วโรดม แสงแก้ว และพิมพ์ชนก วัตทอง (2555, หน้า 93) ได้ศึกษาวิจัย การพัฒนาตัวชี้วัดระดับการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกร โครงการในพระราชดำริลุ่มน้ำห้วยทอน พบว่า ตัวชี้วัดระดับการพึ่งตนเองฯ มีทั้งหมด 26 ตัวชี้วัด ประกอบด้วย การทำบัญชีครัวเรือน เก็บบอมปลูกผักสวนครัว ประหยัด ลดรายจ่าย เลี้ยงสัตว์ไว้บริโภค มีเหตุผล ทำบัญชีภาพ สร้างรายได้ ฝึกอาชีพจักสาน ปลูกพืชเศรษฐกิจ ไม่สร้างหนี้ พอเพียง ยึดหลักธรรม รักษาสิ่งแวดล้อม

ทำเกษตรผสมผสาน ทำอาชีพเสริม หาความรู้ ให้คำปรึกษา ถือสืล ช่วยเหลือผู้อื่น เฝ้าระวัง ยาเสพติด ซื่อสัตย์ ไม่รบกวนผู้อื่น ปลูกข้าวไว้กิน และละเว้นอบายมุข ส่วนตัวชีวิตระดับการ พึ่งพาตนเอง มีทั้งหมด 15 ตัวชี้วัด ประกอบด้วย รวมกลุ่มกิจกรรม สามัคคี ประชุมร่วมกัน กองทุนหมุนเวียน มีอ่างเก็บน้ำ รับฟังเหตุผล เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ จัดเวรยาม ชุมชนพอเพียง ถ่ายทอด ความรู้ ช่วยเหลือกัน ถือสืล ตั้งกฎระเบียบหมู่บ้าน เฝ้าระวังยาเสพติด และผู้นำเข้มแข็ง

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยเรื่องกระบวนการเรียนรู้วนเกษตรสู่การพึ่งตนเอง: กรณีศึกษานายบุญช่วย วงษ์ษา ตำบลหนองแก อำเภอยะพยา จังหวัดยะลา ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสาร แนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชื่อเรื่อง ได้กรอบแนวคิดในการวิจัย ดังนี้

ภาพที่ 2.3 กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง กระบวนการเรียนรู้ผ่านเกษตรสู่การพึ่งตนเอง :กรณีศึกษานายบุญช่วย วงษ์ษา ตำบลหนองแก อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ ผู้วิจัยมีวิธีดำเนินการวิจัยตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. รูปแบบการวิจัย วิธีการและเทคนิคที่ใช้ในการวิจัย
2. ประชากร วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างและขนาดตัวอย่าง
3. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล
4. การเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล
5. สถานที่ในการวิจัย
6. ระยะเวลาดำเนินการวิจัย
7. ปฏิทินการปฏิบัติงาน

รูปแบบการวิจัย วิธีการและเทคนิคที่ใช้ในการวิจัย

รูปแบบการวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อถอดองค์ความรู้การทำวนเกษตรสู่การพึ่งตนเองของนายบุญช่วย วงษ์ษา ครูภูมิปัญญาไทย สาขาเกษตรกรรม วิธีการและเทคนิคที่ใช้ในการวิจัยในครั้งนี้ เป็นการศึกษาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วยแนวสังเกต และแนวสัมภาษณ์

ประชากร วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างและขนาดตัวอย่าง

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ นายบุญช่วย วงษ์ษา ครูภูมิปัญญาไทย รุ่นที่ 2 สาขาเกษตรกรรม จำนวน 1 ราย และผู้ร่วมวิจัย จำนวน 6 ราย เป็นการคัดเลือกแบบเจาะจง รวมประชากรทั้งสิ้น จำนวน 7 ราย ดังนี้

1. ครอบครัวนายบุญช่วย จำนวน 2 ราย
2. นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลหนองแก จำนวน 1 ราย

3. รองนายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลหนองแก จำนวน 1 ราย
4. กำนันตำบลหนองแก จำนวน 1 ราย
5. เกษตรอำเภอพระพุทธรบาท จำนวน 1 ราย

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

1. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

- 1.1 แนวสัมภาษณ์ เป็นการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง และไม่มีโครงสร้าง
- 1.3 แนวสังเกต เป็นการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และไม่มีส่วนร่วม

2. ขั้นตอนการสร้างเครื่องมือวิจัย

2.1 แนวสัมภาษณ์ เป็นการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยมีขั้นตอนในการสร้างเครื่องมือแนวสัมภาษณ์ ดังนี้

2.1.1 ศึกษา ค้นคว้า เอกสาร ตำรา แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้, วนเกษตร, การพึ่งตนเอง นอกจากนี้ศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชื่อเรื่อง

2.1.2 ศึกษาเอกสารตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวกับการสร้างแนวสัมภาษณ์

2.1.3 สร้างแนวสัมภาษณ์ โดยการร่างข้อคำถามของแนวสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง จากนั้นนำเสนออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ได้ตรวจสอบความตรงเนื้อหา สำนวนภาษาเสร็จแล้วนำมาปรับปรุงแก้ไข

2.1.4 นำแนวสัมภาษณ์ฉบับสมบูรณ์ นำไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูลกับประชากรและผู้ร่วมวิจัย

2.1.5 แบ่งการสัมภาษณ์ออกเป็น 4 ประการ ดังนี้

- 1) บันทึก วัน เวลา และสถานที่
- 2) บุคคลที่เกี่ยวข้องในการสัมภาษณ์
- 3) เนื้อหาสาระในการสัมภาษณ์
- 4) เครื่องมือประกอบการสัมภาษณ์ ได้แก่ แบบบันทึกการสัมภาษณ์

กล้องถ่ายรูป และเครื่องบันทึกเสียง

2.2 แนวสังเกต เป็นการสังเกตสภาพบริบทชุมชนทั่วไป สภาพพื้นที่และสภาพแวดล้อมของสวนกลางนา และการทำงานเกษตรของนายบุญช่วย วงษ์ษา โดยแบ่งการสังเกตออกเป็น 4 ประการ ดังนี้

- 2.2.1 บันทึก วัน เวลา และสถานที่
- 2.2.2 บุคคลที่เกี่ยวข้องในการสังเกต
- 2.2.3 เนื้อหาสาระในการสังเกต
- 2.2.4 เครื่องมือประกอบการสังเกต ได้แก่ แบบบันทึกการสังเกต กล้องถ่ายรูป

การเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล

1. การเก็บรวบรวมข้อมูล

1.1 ข้อมูลทุติยภูมิ เป็นข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าจากตำรา หนังสือ วารสาร บทความวิชาการ แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้, วงเกษตร, การพึ่งตนเอง โดยมีแหล่งที่มาของข้อมูล ดังนี้

1.1.1 ห้องสมุดประชาชน สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา

1.1.2 ห้องสมุดศูนย์การเรียนรู้เพื่อปวงชนปากช่อง

1.1.3 หอสมุดสถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน

1.1.4 สำนักวิทยบริการและเทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา

1.2 ข้อมูลปฐมภูมิ เป็นข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมจากภาคสนาม ประกอบด้วย แนวสัมภาษณ์ และแนวสังเกต รายละเอียด ดังนี้

1.2.1 แนวสัมภาษณ์ ผู้วิจัยเตรียมแนวสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง เพื่อไป สัมภาษณ์ประชากรและผู้ร่วมวิจัยในครั้งนี้ จำนวน 7 ราย โดยแบ่งการสัมภาษณ์ออกเป็น 3 ตอน ดังนี้

1.2.1.1 ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ ประกอบด้วยชื่อ-นามสกุล, เพศ, อายุ, การศึกษาและอาชีพหลักและรอง

1.2.1.2 ตอนที่ 2 ประเด็นกระบวนการเรียนรู้การทำวนเกษตรของนาย บุญช่วย วงษ์ษา ครูภูมิปัญญาไทย สาขาเกษตรกรรม ตามสูตร 353 ดังนี้ 1) กระบวนการเรียนรู้ 3 ฐู ประกอบด้วย การเรียนรู้ตนเอง, ฐูปัญหา, ฐูทรัพยากร 2) 5 การจัดการ ประกอบด้วย การจัดการข้าว อาหาร สมุนไพร ของใช้ และปุ๋ย และ 3) แผน 3 แผน ได้แก่ แผนชีวิต แผนชุมชน และแผนทรัพยากร

1.2.1.3 ตอนที่ 3 ประเด็นปัจจัยที่ส่งผลทำให้ประสบความสำเร็จการทำ
วนเกษตรสู่การพึ่งตนเอง ประกอบด้วย ด้านจิตใจ ด้านสังคมและชุมชน ด้านเทคโนโลยี
ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านเศรษฐกิจ

1.2.3 แนวสังเกต ผู้วิจัยสังเกตพฤติกรรมของกลุ่มตัวอย่างด้วยการแสดงออก
ต่างๆ ออกมา ผู้วิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน และสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม
โดยไม่ให้กลุ่มตัวอย่างรู้ว่ากำลังถูกสังเกต โดยประเด็นการสังเกต ประกอบด้วยสภาพบริบท
ชุมชน ด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และสภาพพื้นที่ของสวนกลางนา สังเกตการ
ทำวนเกษตร ตามสูตร 353 และสังเกตปัจจัยที่ส่งผลทำให้ประสบความสำเร็จในการทำวนเกษตร
สู่การพึ่งตนเอง ด้านจิตใจ, ชุมชน/สังคม, เทคโนโลยี, ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และ
ด้านเศรษฐกิจ

2. การวิเคราะห์ข้อมูล

เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร ตำรา บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และ
ภาคสนาม ด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ซึ่งข้อมูลที่ได้จากการเก็บ
รวบรวมข้อมูล ประกอบด้วย แนวสัมภาษณ์ และแนวสังเกต

สถานที่ในการวิจัย

สถานที่ในการวิจัย ได้แก่ สวนกลางนา บ้านใหญ่พัฒนา หมู่ที่ 11 ตำบลหนองแก
อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี

ระยะเวลาดำเนินการวิจัย

ระยะเวลาดำเนินการวิจัย เริ่มตั้งแต่เดือนสิงหาคม พ.ศ.2560 – พฤศจิกายน พ.ศ.2561

ปฏิทินการปฏิบัติงาน

ตารางที่ 3.1 ปฏิทินการปฏิบัติงานการวิจัยเรื่อง กระบวนการเรียนรู้วนเกษตรสู่การพึ่งตนเอง : กรณีศึกษานายบุญช่วย วงษ์ษา ตำบลหนองแก อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี

ลำดับ	รายการกิจกรรม	วัน/เดือน/ปี	ประชากร กลุ่มเป้าหมาย	เครื่องมือวิจัย	ผลที่คาดว่าจะได้รับ
1	เสนอหัวข้อและแต่งตั้งอาจารย์ที่ปรึกษาฯ	สิงหาคม พ.ศ.2560	-ผู้วิจัย และอาจารย์ที่ปรึกษา	เอกสาร THE1	ได้รับการอนุมัติชื่อเรื่อง
2	เขียนโครงร่างวิทยานิพนธ์	กันยายน พ.ศ. 2560- เมษายน พ.ศ.2561	-ผู้วิจัย และอาจารย์ที่ปรึกษา	แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	เขียนโครงร่างวิทยานิพนธ์ให้สำเร็จ
3	สอบโครงร่างวิทยานิพนธ์	พฤษภาคม พ.ศ. 2561	-ผู้วิจัย -อาจารย์ที่ปรึกษาฯ -คณะกรรมการสอบโครงร่างฯ	เอกสารโครงร่างวิทยานิพนธ์	สอบโครงร่างวิทยานิพนธ์ผ่าน
4	ลงพื้นที่ภาคสนามเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล	มิถุนายน – กรกฎาคม พ.ศ. 2561	-ผู้วิจัย -อาจารย์ที่ปรึกษาฯ	-แนวสังเกต -แนวสัมภาษณ์	ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย
5	สอบวิทยานิพนธ์	สิงหาคม พ.ศ. 2561	-ผู้วิจัย -อาจารย์ที่ปรึกษาฯ -กรรมการสอบวิทยานิพนธ์	เอกสารวิทยานิพนธ์ 5 บท	สอบวิทยานิพนธ์ผ่าน
6	เสนอวิทยานิพนธ์ฉบับสมบูรณ์ต่อสถาบันฯ	กันยายน- พฤศจิกายน พ.ศ.2561	-ผู้วิจัย	วิทยานิพนธ์ฉบับสมบูรณ์	ได้รับการอนุมัติให้สำเร็จปริญญา

บทที่ 4 ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง กระบวนการเรียนรู้วนเกษตรผู้ทำเอง : กรณีศึกษานายบุญช่วย วงษ์ษา ตำบลหนองแก อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้ 1) เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้วนเกษตรของนายบุญช่วย วงษ์ษา ตำบลหนองแก อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี 2) เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งผลทำให้ประสบความสำเร็จในการทำวนเกษตรผู้ทำเองของนายบุญช่วย วงษ์ษา ตำบลหนองแก อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี ผู้วิจัยขอเสนอผลการวิจัย ดังนี้

กระบวนการเรียนรู้วนเกษตรผู้ทำเองของนายบุญช่วย วงษ์ษา ตำบลหนองแก อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี

1. ประวัติและผลงานของนายบุญช่วย วงษ์ษา

ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลประวัติและผลงาน จากการสัมภาษณ์ นายบุญช่วย วงษ์ษา หรือครูบุญช่วย ครูภูมิปัญญาไทย ด้านเกษตรกรรม (สวนกลางนา) ขอเสนอประวัติและผลงานโดยสังเขป ดังนี้ (บุญช่วย วงษ์ษา, 2561 สัมภาษณ์ และสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานรัฐมนตรี, 2545, หน้า 45-48)

นายบุญช่วย วงษ์ษา เกิดเมื่อวันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2497 บ้านใหญ่พัฒนา หมู่ 11 ตำบลหนองแก อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี เป็นบุตรของนายเขียน และนางอ่อน วงษ์ษา มีพี่สาวร่วมสายเลือด 1 คน สถานภาพปัจจุบันโสด นายบุญช่วย กำพร้าบิดาตั้งแต่อายุ 1 ปี จึงอยู่กับมารดาและพี่สาวมาตั้งแต่เด็ก ธรรมชาติของชนบทมีส่วนสำคัญในการบ่มเพาะนิสัยให้ใส่ใจในสิ่งแวดล้อม รักและเข้าใจธรรมชาติ ชอบการคันคว่ำ รักการทดลองมาตั้งแต่เด็ก

หลังจากสำเร็จการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จากโรงเรียนวัดศาลเสี้ยนสีมาราชบุรี ตำบลหนองแก อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี ภายหลังได้ศึกษาวิชาชีพเพิ่มเติมในหลักสูตรระยะสั้นอิเล็กทรอนิกส์ ที่โรงเรียนสารพัดช่าง จังหวัดสระบุรี มีความชำนาญในการซ่อมโทรทัศน์ จนประกอบเป็นอาชีพได้ นายบุญช่วยประกอบอาชีพซ่อมโทรทัศน์ได้ 2 ปี ในปีพ.ศ. 2522 นายบุญช่วย กลับไปทำนาอยู่กับพี่สาวบนเนื้อที่ 17 ไร่ แต่ก็ต้องเผชิญกับปัญหาฝนแล้ง 2 ปี ติดต่อกัน

ทำให้มีหนี้สินพอกพูนจำนวนมาก เมื่อเห็นว่าการทำนาไม่ประสบความสำเร็จ นายบุญช่วย จึงปรับเปลี่ยนวิถีคิดใหม่ ด้วยการเปลี่ยนการทำนาให้เป็นการทำสวนด้วยการขุดบ่อกักเก็บน้ำและปลูกไม้ผลนานาชนิดจนประสบความสำเร็จ กลายเป็นแหล่งการศึกษาดูงานด้านเกษตรกรรมที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศ

เมื่อพลิกเปลี่ยนวิถีชีวิตจากการทำนาเป็นการทำสวน นายบุญช่วยใช้พื้นฐานด้านการเกษตรมาปรับประยุกต์กับการทำสวนในเบื้องต้นจากนั้นได้ศึกษาหาความรู้ด้านการเกษตรจากเอกสารต่างๆ และจากการเข้ารับการอบรมด้านเกษตรกับเกษตรตำบลและเกษตรอำเภอ การศึกษาความรู้ด้านการเกษตรทำให้นายบุญช่วย เกิดความคิดใหม่ในการทำสวน นั่นคือการหันมาให้ความสำคัญกับการทำสวนแบบผสมผสาน การทำสวนแบบธรรมชาติหรือจะเรียกว่าวนเกษตรก็ย่อมได้ เนื่องจากได้ศึกษาองค์ความรู้ด้านวนเกษตรจากผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม บิดาและต้นแบบด้านวนเกษตร จึงตั้งชื่อสวนนี้ว่า “สวนกลางนา” นายบุญช่วยได้ปลูกมะม่วงพันธุ์เขียวเสวยเป็นหลัก จากนั้นนำมะขามเทศพันธุ์พระพุทธรบาท 1 มาปลูกไว้ตามคันสวนและในสวนปรากฏว่ามะขามเทศพันธุ์พระพุทธรบาท 1 ให้ผลผลิตดีเกินความคาดหมาย ผลใหญ่ 17 ผล มีน้ำหนักถึง 1 กิโลกรัม ในระยะแรกของการทำสวน นายบุญช่วยก็เหมือนกับเกษตรกรทั่วไปที่ใช้สารเคมีในการกำจัดศัตรูพืช ทำให้สุขภาพทรุดโทรมเพราะแพ้สารเคมีอย่างรุนแรง จึงได้เริ่มศึกษาถึงระบบนิเวศตามธรรมชาติทำให้พบว่า กิ่งก่า ตู๊กแก กบ กางคก ล้วนแต่เป็นสัตว์ที่มีประโยชน์ในการป้องกันและกำจัดศัตรูพืชทั้งสิ้น เพื่อให้สวนสัตว์ต่างๆ ช่วยกำจัดแมลง นายบุญช่วย จึงหาสัตว์ดังกล่าวมาปล่อยไว้ในสวนของตนเองเป็นจำนวนมาก ทั้งที่หาสัตว์มาเองและรับซื้อจากชาวบ้านในชุมชน ซึ่งสามารถลดการใช้สารเคมีจนถึงขั้นปลอดสารเคมีได้ถึง 100 เปอร์เซ็นต์

ด้านองค์ความรู้ นายบุญช่วย มีนิสัยความเป็นช่างอยู่เป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ทำให้สามารถคิดค้นเครื่องมือทางการเกษตรและกรรมวิธีที่จะทำให้ผลผลิตในสวนกลางนา มีผลผลิตเพิ่มอย่างหลากหลายวิธี องค์ความรู้ดังกล่าว ได้แก่ 1) การทำมิด-กรรไกรเอนกประสงค์เป็นเครื่องมือขึ้นเดียวกัน สามารถใช้คีมหนีบต้นไม้ในการตอนกิ่ง ช่วยให้ตอนได้เร็วกว่าการตอนรากอากาศปกติ 10 เท่า เพราะไม่ควั่นด้วยมีด 2) การทาบกิ่งมะม่วงหรือไม้ผลอื่น โดยทาบกิ่งต้นตอขนาดใหญ่ มีต้นขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 8 นิ้ว การทาบกิ่งจะทาบไว้ล่วงหน้าหลายเดือนจนกว่าลูกค้าต้องการจึงตัดจากต้นแม่นำไปจำหน่าย 3) การขยายพันธุ์พืชอื่น ๆ ทำหลายลักษณะ เช่น การปักชำการเพาะต้นกล้า และปักชำพืชด้วยการใช้เกลบเผา และอาศัยบริเวณร่มเงาของไม้ผลช่วยบังลมและบังแสงแดดให้เพียงพอ 4) การปลูกไม้ผล เช่น มะขามเทศ และมะม่วงติดต้นให้เอนนอนแทนการเจริญแนวตั้งตามปกติ ทั้งนี้เพื่อสะดวกต่อการขยายพันธุ์และการเก็บเกี่ยวผลผลิต 5) การทำเกษตรธรรมชาติ โดยนำกิ่งและใบพืชที่ตัดแต่งกิ่งนำไปสุมไว้รอบต้น ถ้าเป็นกิ่งหรือต้นขนาด

ใหญ่นำไปทิ้งในลำธารทิ้งนานหลายเดือนจนผุพังจึงนำมาใช้ทำปุ๋ย ฯลฯ

ด้านการถ่ายทอดองค์ความรู้ นายบุญช่วย ทำหน้าที่เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้แก่ชาวบ้าน ชุมชนและสังคมมานาน เช่น นักศึกษา ข้าราชการ หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน โดยบรรยายความรู้ สาธิตการทำกิจกรรมในสวนกลางนา การจัดฝึกรวมความรู้แก่นักเรียน นักศึกษา หลายสถาบัน และเครือข่ายเกษตรจากจังหวัดต่าง ๆ เป็นต้น เนื้อหาการถ่ายทอดองค์ความรู้เป็นไปตามความสนใจของผู้เรียนรู้เป็นสำคัญ เช่น สวนกลางนา (เป็นการให้ความรู้ แนวคิดจากการทำนามาเป็นการทำสวน) การปลูกมะขามเทศ การทาบกิ่งไม้ผลกับต้นตอขนาดใหญ่เพื่อการจำหน่าย การขยายพันธุ์พืชลักษณะต่างๆ การทำเกษตรธรรมชาติ และการทำวนเกษตร ส่วนวิธีการถ่ายทอดความรู้ของนายบุญช่วย ได้แก่ การอธิบาย การนำชมสวนกลางนาพร้อมการอธิบาย การสาธิต และการฝึกปฏิบัติจริง การให้สัมภาษณ์ การร่วมแสดงความคิดเห็น การเสวนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน

ด้านตำแหน่งทางสังคม นายบุญช่วย เป็นนักพัฒนาอีกหลายต่อหลายอย่าง เช่น เป็นสารวัตรกำนันตำบลหนองแก เป็นอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน เป็นเลขาสภาองค์การบริหารส่วนตำบลหนองแก และผู้นำอาสาพัฒนาชุมชน

การที่นายบุญช่วย วงษ์ษา เป็นบุคคลผู้ทรงภูมิปัญญา ด้านเกษตรกรรม (สวนกลางนา) เป็นผู้สร้างสรรค์และสืบสานภูมิปัญญาดังกล่าวมาอย่างยาวนานและต่อเนื่อง จนเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนและสังคม จึงได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติจากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานรัฐมนตรี ให้เป็นครุภูมิปัญญาไทย เพื่อทำหน้าที่ถ่ายทอดภูมิปัญญาในการจัดการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ตามนัยพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542

เกียรติคุณที่เคยได้รับสำคัญระดับชาติ ได้แก่ รางวัลผู้นำอาสาพัฒนาดีเด่น จากกระทรวงมหาดไทย มอบโดยพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ พ.ศ. 2525 รางวัลผู้นำอาชีพก้าวหน้าจาก ฯพณฯ นายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรี พ.ศ. 2536 และครุภูมิปัญญาไทย รุ่นที่ 2 ด้านเกษตรกรรม (สวนกลางนา) จากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานรัฐมนตรี ทั้งนี้ความสำเร็จที่เกิดขึ้นได้ในทุกวันนี้ นั้น นายบุญช่วย กล่าวว่า เป็นเพราะได้ยึดพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 คือ “การสูญเสีย คือ การได้รับ” มาเป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิตตลอดเวลา

ภาพที่ 4.1 รับโล่ยกย่องเชิดชูเกียรติ จากนายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรีสมัยนั้น

2. ความเป็นมาของ “สวนกลางนา”

ครอบครัวของนายบุญช่วย มีอาชีพเกษตรกรรม ทำไร่ ทำนามาตั้งแต่บรรพบุรุษ ดังนั้น นายบุญช่วยจึงซึมซับความเป็นเกษตรกรรมมาตั้งแต่เล็กจนโต จึงไม่ใช่เรื่องที่ยากเย็นนักที่นายบุญช่วยจะเรียนรู้เรื่องของการทำการเกษตรได้เป็นอย่างดี ความทุกข์ที่เกิดจากการทำการเกษตรเชิงเดี่ยว ในปีหนึ่ง ๆ ก็ทำการเกษตรได้เพียง 4-5 เดือน แต่ทั้งหมดต้องมีการพึ่งพิงธรรมชาติคือ “น้ำฝน” จนทำให้เกิดภาวะหนี้สินมากขึ้นเกิดการแพ้สารเคมีหลายอย่าง ราคาพืชผลทางการเกษตรไม่มีราคา สภาพดินตาย แข็งแน่น แห้งแล้ง ประกอบกับระบบชลประทานก็ไม่มี เครื่องมือทางการเกษตรก็ไม่มีที่จะหาน้ำเข้าที่ทำได้ ปัญหาต่าง ๆ ที่รุมเร้าชายหนุ่มคนหนึ่งกับพี่สาวตัวเล็ก ๆ จนเกือบไม่มีทางออกให้กับชีวิต ทำให้ต้องขายที่ดินที่เป็นไร่จำนวน 10 ไร่ เพื่อใช้หนี้และบรรเทาความเดือดร้อน และมุ่งสู่การหาวิถีแห่งความอยู่รอดจากพื้นที่นาที่เหลืออีก 10 ไร่ว่าจะทำอย่างไร สุดท้ายทางออกที่แท้จริง ไม่ใช่ความท้อแท้หรือทอดทิ้ง กับตรงกันข้ามการใช้ปัญญาวิเคราะห์ไตร่ตรองปัญหาที่เกิดขึ้น แล้วพบทางออกคือการทำสวนเกษตรธรรมชาติน่าจะเป็นทางออกที่ดีให้กับตนเองและครอบครัว จึงเป็นที่มาของ “สวนกลางนา”

ชีวิตที่เริ่มต้นไม่อยากเป็นเกษตรกร นายบุญช่วย ที่มีบุคลิกสบายๆ สมถะ ได้กล่าวถึงประวัติชีวิตของตัวเองว่า ด้วยความที่ตนเองไม่มีความรู้มากนักทั้งทางการศึกษาและทางวิชาชีพ

การใช้ชีวิตก็เหมือนกับเด็กในชนบททั่วไปที่มีโอกาสได้เรียนหนังสือแค่ชั้นประถมปีที่ 4 มีความใฝ่ฝันอยากมีชีวิตที่ดีกว่าบรรพบุรุษ และอยากออกไปหางานอื่นทำที่ดีกว่าทำนา ทำไร่ ด้วยอุปนิสัยที่เป็นคนกระตือรือร้นและใฝ่หาความรู้ ทำให้นายบุญช่วยเมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่ยังต้องช่วยทางครอบครัวทำไร่ ทำนา แต่ด้วยสภาพของความแห้งแล้ง ไม่มีเงินทุนในการประกอบอาชีพ ไม่มีเครื่องมือทางการเกษตร ระบบชลประทานก็ไม่มีที่จะเอื้ออำนวยต่อการทำไร่ ทำนา เมื่อเหลือเพียงที่นาอีกแค่ 10 ไร่ จะทำอย่างไรถึงจะทำให้ชีวิตอยู่ได้ และอยู่รอด

วันหนึ่งก็คิดไปว่า “ป่า” ที่คนไม่เคยไปให้น้ำ ให้อุณหภูมิเย็นๆ ทำไมมันอยู่ได้ ต้นไม้อุดมสมบูรณ์ แล้วยังเป็นแหล่งอาหารให้กับคนโดยทั่วไปได้อีกด้วย แล้วกับที่ดินเพียง 10 ไร่ จะทำให้มันเป็นป่าแล้วผลิตอาหารให้เราได้อย่างไร แต่เมื่อกลับมามองปัญหาดั้งเดิมก็ยังพบว่า ปัญหาที่ดินที่เหลืออยู่กับที่ดินเดิมที่ขายไปก็ไม่แตกต่างกัน คือ “ไม่มีน้ำ” แล้วอยู่มาวันหนึ่ง เหมือนกับฟ้าประทาน โรงเรียนที่ตั้งอยู่ในชุมชนต้องการดินไปถมที่เพื่อทำสนามกีฬาและก่อสร้างอาคาร ดินที่เขาต้องการกับไม่สามารถขุดตัดได้เพราะเกิดฝนตก พื้นที่น้ำท่วมขังเป็นหล่ม นายบุญช่วยจึงอาสาให้ทางโรงเรียนมาขุดเอาดินที่ที่นาของตนเองไปได้เลย โดยให้ดินไปในเนื้อที่ประมาณ 1 ไร่เศษ นายบุญช่วยเล่าว่า ตอนนั้นคิดอยู่เพียงว่า การเสียที่ดินเพื่อที่จะเอามาทำเป็นสระน้ำในที่ของตนเอง น่าจะเกิดประโยชน์ให้ที่ดินที่เหลืออยู่อย่างมากมาย หากไม่มีน้ำชีวิตต่าง ๆ ก็เกิดขึ้นไม่ได้ นั่นหมายถึง ที่ตัวนายบุญช่วยเอง คนในครอบครัว พืช สัตว์ และดินก็ไม่มีคุณภาพอุดมสมบูรณ์ การเสียครั้งนี้ก็ไม่ต่างจาก พระราชดำรัสของในหลวงรัชการที่ 9 ที่ตรัสไว้ว่า “การสูญเสียคือการได้รับ” คือ ต้องเสียอะไรไปบ้าง แล้วสิ่งที่ได้รับกลับมามันจะได้มากกว่าเดิม

อาชีพเสริม อาชีพทำการเกษตร แม้ว่าจะมีสระน้ำแล้ว แต่นายบุญช่วยก็เชื่อว่าจะหยุดอยู่กับที่ จึงได้ชวนขวหาวิชาชีพใหม่ที่เป็นอาชีพเสริม โดยไปสมัครเรียนวิชาชีพสาขาช่างอิเล็กทรอนิกส์จากโรงเรียนสารพัดช่าง จังหวัดสระบุรี จนจบหลักสูตรและได้เปิดร้านซ่อมวิทยุ โทรทัศน์และเครื่องใช้ไฟฟ้าขึ้นที่อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี และหันไปเป็นช่างซ่อมเครื่องใช้ไฟฟ้า แทนการประกอบอาชีพทำนา ทำไร่กับครอบครัว อย่างไรก็ตามหลังจากทำงาน เป็นช่างซ่อมเครื่องใช้ไฟฟ้าอยู่ได้ประมาณ 2-3 ปี เกิดไม่สบายสายตาพร่ามัว ทำงานไม่ไหวจึงปิดร้าน และหันกลับไปประกอบอาชีพทำนา ทำไร่อย่างจริงจังและคิดว่าอาชีพเกษตรกรรมที่แหละที่จะทำให้ชีวิตอยู่รอดได้อย่างแท้จริง

นายบุญช่วย เล่าความประทับใจและรางวัลชีวิตให้ฟังว่า ท่านเรียนจบแค่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 เท่านั้นเอง แต่สิ่งที่ได้บุกเบิกทำสวนเกษตรอินทรีย์หรือสวนเกษตรธรรมชาตินี้ขึ้นมา ทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างมากมายหลายประการ จนเกิดองค์ความรู้และนวัตกรรมอีกมากมาย และสิ่งเหล่านี้ได้เผยแพร่เป็นวิทยาทานมาโดยตลอด ก็เพียงหวังว่าคนที่มาหาเราจะต้องได้รับสิ่งดี

กลับไปพัฒนาการเกษตรของเขา งานและผลงานที่เกิดขึ้นจึงอาจเรียกได้ว่า นายบุญช่วย คือ “นักวิจัย ป.4” ก็ว่าได้

การนำเอาองค์ความรู้จากที่ต่าง ๆ มาทำการทดลองทำซ้ำหลายๆ ครั้ง บางอย่างเห็นผลเร็ว บางอย่างได้ผลช้า ต้องอาศัยปัจจัยและองค์ประกอบต่าง ๆ เป็นตัวช่วยกำหนด เช่น ฤดูกาล ความชื้น ความร้อน ความหนาว ทดลองจนมั่นใจว่าสิ่งที่ได้ไม่มีการเปลี่ยนแปลงจึงนำไปใช้ในการพัฒนาการเกษตรของสวนกลางนาต่อไป และบางครั้งก็เกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่ เช่น การไม่ใช้ปุ๋ยเคมี แต่ปรับมาใช้ปุ๋ยที่ได้โดยตรงจากวัชพืชต่าง ๆ กิ่งก้านต้นไม้ที่ได้ตัดแต่ง ดินเลนจากก้นสระ มูลสัตว์ ซากสัตว์ วิธีที่ใช้อยู่ในช่วงแรก จุดเป็นหลุม ๆ ในแปลงทั้งเล็กทั้งใหญ่แล้วนำเอากิ่งไม้ ใบไม้ มูลสัตว์ ซากสัตว์ เลนจากก้นสระและห้องรองใส่ลงหลุมฝังกลบ ถ้าบริเวณใดจุดไม่ได้ก็จะใช้วัชพืชขนาดเล็กที่ตัดมาแล้วแผ่กระจายไว้ให้แห้งก่อนแล้วจึงกวาดมาหมักกองรวมไว้ใกล้ๆ กับต้นผลไม้ต่างๆ ช่วงแรกๆ วิธีนี้ก็ไม่ค่อยจะมั่นใจนัก เพราะต้องอาศัยระยะเวลา เท่าที่สังเกตวิธีนี้จะเห็นผลได้ก็ประมาณ 10 เดือนขึ้นไปหรือเป็นปี จากการปฏิบัติทดลองต่อเนื่องติดต่อกันมาประมาณ 3 ปีเศษ ทำให้ได้ดินดีและเหมาะสม สามารถเห็นความเปลี่ยนแปลงการเจริญของต้นไม้ได้ต่อเนื่องโดยเฉพาะเอามะม่วงเป็นเกณฑ์วัดจะแตกยอดใหม่ได้ทุก 45 วัน โดยเฉพาะพืชจำพวกชะอม กระจับปี่ หลังการเก็บยอดแค่ 10 กว่าวัน จะเห็นแตกยอดใหม่ทำให้เราสามารถเก็บยอดได้อีก ซึ่งเทียบกับก่อนหน้านี้จะไม่มี โดยเฉพาะ พริก มะเขือ ฯลฯ เคยปลูกไม่งาม ไม่ขึ้น ตอนนี้อยู่ปลูกได้ทุกที่พร้อมกับขึ้นงามดี

จากการปฏิบัติต่อเนื่องถึงประมาณปีที่ 9 ทำให้ได้หน้าดินเพิ่มขึ้น โดยเฉลี่ยทั่วแปลง 4 นิ้ว และสามารถปลูกพืชได้เกือบทุกอย่าง โดยเฉพาะผักหวานป่า ซึ่งแต่ก่อนไม่สามารถปลูกได้ แต่ปัจจุบันปลูกได้แล้ว ดินในแปลงปัจจุบันถ้าขุดลงไป ดินจะหลวม ร่วนซุยดี ซึ่งผิดกับแต่ก่อนดินจะแข็งกระด้าง และหน้าดินมีน้อย ต้องใช้เชื้อเห็ด (ลักษณะคล้ายจอมแต่หัวเล็กและยาวกว่า) แทนจอบขุดหรือต้องใช้แซงแทนนั้นจึงจะขุดดินได้ ปัจจุบันสัตว์ในดินที่มีคุณสมบัติช่วยสร้างปุ๋ยพรวนดินอย่างพวกไส้เดือนจะพบได้เกือบทุกที่ ยิ่งถ้าตรงไหนมีร่มเงาและมีความชื้นจะเห็นไส้เดือนพรวนดินสูงขึ้น มีปล่องรูอากาศดูแล้วสวยงามเป็นศิลปะอีกแบบหนึ่ง ซึ่งหาดูได้ยาก และจากการสังเกตเท่าที่รวบรวมได้ ถ้าพบไส้เดือนบริเวณไหนจะพบว่าต้นไม้ในบริเวณนั้น เจริญงอกงามได้ดีกว่าปกติได้เคยทดลองขุดดินบริเวณที่ปลูกถั่วไว้พบว่าไส้เดือน 1 ตัว สามารถสร้างปุ๋ยได้กว่า 30 เซนติเมตร โดยวัดความกว้างความยาว ลองขุดเอาดินบริเวณนั้นลึกลงไป 1 ฝ่ามือ พบว่าได้น้ำหนักเกือบ 10 กิโลกรัม ถ้าเป็นปุ๋ยอินทรีย์ที่ต้องซื้อจากตลาดในน้ำหนักเท่านี้คงมีราคาไม่ต่ำกว่า 50 บาท เคยมีสารคดีของประเทศออสเตรเลียมาขอถ่ายทำที่สวนกลางนาหลายปีแล้ว พิธีกรเขาเล่าผ่านล่ามให้ฟังว่าประเทศของเขาซื้อขายไส้เดือนกันแล้วและมีการเพาะเลี้ยงเพื่อขายด้วย มด ปลวก กิ้งกือ ฯลฯ ถ้าเรา

จะสังเกตให้สัตย์จำพวกนี้เป็นตัวช่วยที่ดีและจำเป็นต่อดิน คอยช่วยย่อยสลาย ซากพืช ซากสัตว์ ซึ้นใหญ่ๆ ให้เล็กลงทำให้ย่นระยะเวลาในการสลายตัวเป็นประโยชน์กับดินได้ เร็วขึ้น ถ้าจะใช้สัตว์ ให้เป็นตัวชี้วัดความสมบูรณ์ของดินในแปลงก็น่าจะไม่ผิด เพราะถ้ามีสัตว์เหล่านี้อยู่มากย่อมบ่งบอกว่าบริเวณนั้นสมบูรณ์ เหมาะแก่การเพาะปลูกเพื่อให้ได้ผลดีด้วย ระบบนิเวศน์ของดิน กิจกรรมเหล่านี้เป็นส่วนสำคัญยิ่งในการรักษาความสมดุลให้สภาพแวดล้อมดำรงคงอยู่ มีการหมุนเวียนเป็นวัฏจักรของแร่ธาตุต่างๆ ที่ดำเนินไปอย่างเหมาะสมเอื้ออำนวยต่อการดำรงชีพของสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ เช่นกัน

สวนมีชีวิต นายบุญช่วย กล่าวว่า ภายในบริเวณสวนกลางนา ช่วงอากาศร้อนจะไม่ร้อนจนเกินไป อุณหภูมิในสวนจะต่ำกว่าข้างนอกเกือบ 3 องศาเซลเซียสที่เขตทดลองวัดคู่ได้ ช่วงลมแรงหน้าหนาวก็หนาวน้อยกว่าข้างนอก เพราะต้นไม้คอยปะทะลมเอาไว้ และยังช่วยลดความรุนแรงของแรง โดยเฉพาะช่วยความรุนแรงของพายุต้นฝนซึ่งเกิดขึ้นเกือบทุกปี รวมทั้งลดการสูญเสียน้ำและอันตรายของสิ่งปลูกสร้างในสวนได้เป็นอย่างดี นกหลายชนิดสีสันแปลกตา เข้ามาหาที่อยู่อาศัยพร้อมทั้งส่งเสียงให้ได้ฟังอยู่ตลอดเวลา เมื่อความสมบูรณ์กลับคืนมา พืชหลายชนิดที่ปลูกไม่ได้ก็ขึ้นมาเอง อย่างบุก มัน และเห็ดหลายชนิด โดยเฉพาะเห็ดโคน ซึ่งได้หายไปจากถิ่นนี้มานานแล้ว และไม่ได้คาดคิดว่าจะได้เจอในบริเวณนี้อีก บัดนี้มีแล้ว ส่วนบางพื้นที่ที่หน้าดินต่ำ ทำให้เกิดน้ำขังและมีความชื้น จะมีผักกระเฉด ผักแว่น ผักบุ้ง ฯลฯ ขึ้นมาให้เราเก็บได้ไม่รู้หมด สัตว์อย่างกบ เขียด อึ่งอ่าง ปู ปลา คางคก ฯลฯ ที่เคยหายไปปัจจุบันจะชุ่มชื้นมากในบริเวณนี้ ทำให้เกิดห่วงโซ่อาหารตามธรรมชาติ ก่อให้เกิดความความปลอดภัยจากสารเคมี

พันธุ์ไม้หลายชนิดนำมาเป็นไม้ใช้สอยได้เร็ว เช่น ต้นมะขามเทศ กระถินยักษ์ ยิ่งถ้าเป็นพวกไม้ไผ่จะใช้เวลาแค่ปีเศษ ๆ ก็ตัดมาใช้สอยได้แล้ว วัชพืชอย่างพวกหญ้าคาสามารถประยุกต์นำมาถักทอเป็นวัสดุดิบ ใช้มุงหลังคาโรงเรียนได้เป็นอย่างดี วัชพืชอย่างฟ้าทลายโจร หญ้าหนวดแมว ใช้เป็นสมุนไพรในการรักษาอาการอักเสบของระบบทางเดินหายใจ และนี้ได้ดี เป็นต้น การนำเอาวิธีขั้นตอนเทคนิคเหล่านี้ ใช้ติดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ส่งผลถึงเศรษฐกิจของครอบครัว มั่นคงขึ้น ทำให้เลิกคิดจะหนีไปที่อื่นเพื่อประกอบอาชีพใหม่ตามความคิดเดิม ทำให้มั่นใจว่าวิธีการเหล่านี้ ควรได้รับการสืบทอดขยายผลให้ครอบคลุมในทุกพื้นที่ ของประเทศไทยเรา เพราะวิธีการทำไม่ซับซ้อนยุ่งยากเกินกว่าที่ทุกคนจะทำได้ยิ่งถ้ามาสัมผัสสถานที่จริงและเสริมด้วยคำแนะนำที่ครูบุญช่วยพร้อมที่จะถ่ายทอดให้กับผู้สนใจศึกษาเพิ่มขึ้นอีก ความสำเร็จของทุกคนย่อมอยู่ไม่ไกล จะทำให้เศรษฐกิจพอเพียงเกิดขึ้น ดังที่ในหลวงรัชกาลที่ 9 ของเรา ต้องการจะทำให้พื้นที่ที่มีลักษณะของปัญหาเหมือนอย่างสวนกลางนาที่อยู่นอกเขตชลประทาน สามารถพลิกพื้นที่ให้กลับมาเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อชีวิตและสังคมให้ยั่งยืนสืบไป (บุญช่วย วงษ์ษา, 2561, สัมภาษณ์)

ภาพที่ 4.2 สวนกลางนาในอดีต

ภาพที่ 4.3 สวนกลางนาในปัจจุบัน

ภาพที่ 4.4 สวนกลางนาในปัจจุบัน

2. กระบวนการเรียนรู้วนเกษตร “สูตร 3 5 3”

นายบุญช่วย วงษ์ษา ได้มีโอกาสพบเจอกับผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ต้นแบบวนเกษตรจากการไปอบรม การฟังการบรรยายของผู้ใหญ่วิบูลย์ในสถานที่ต่าง ๆ อีกทั้งศึกษาแนวคิด แนวปฏิบัติในการทำงาน เพื่อนำมาปรับใช้ในการพัฒนาที่ดินของตนเอง อาจจะทำได้ไม่ทั้งหมด แต่อย่างน้อยก็เป็นแนวทางให้ปฏิบัติตาม และนำองค์ความรู้ที่ได้ไปประยุกต์ใช้ตามความเหมาะสม นายบุญช่วย มีความชื่นชมและนับถือผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ได้เป็นต้นแบบในการทำวนเกษตร ซึ่งเป็นเกษตรธรรมชาติ เน้นการปลูกป่าต้นไม้ใหญ่เป็นหลัก มีการปลูกพืชต่างๆ แซมด้วย และมีการเลี้ยงสัตว์ คล้าย ๆ กับการทำเกษตรผสมผสานที่ว่าได้ ดังนั้น ผู้วิจัยได้นำสูตร “3 5 3” ของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ครูภูมิปัญญาไทย สาขาด้านการเกษตร รุ่นแรก มาเป็นหลักการในการถอดองค์ความรู้ของกระบวนการเรียนรู้วนเกษตรของนายบุญช่วย วงษ์ษา รายละเอียดมีดังนี้

สูตรที่ 1 กระบวนการเรียนรู้ 3 ฐู ดังนี้

1. เรียนรู้ตนเอง

ก่อนปี พ.ศ. 2522 นายบุญช่วย เกิดจากวิกฤตชีวิตมีภาระหนี้สินมาก ต้องขายที่ดินทำไร่ไปใช้หนี้ 1 แปลง และคนในครอบครัวแพ้สารเคมี อาชีพทำนาที่เหมือนกับเกษตรกรทั่วไป การนิยมปลูกพืชเชิงเดี่ยวหรือปลูกพืชอย่างใดอย่างหนึ่งและใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมีเพื่อกำจัดแมลง

ส่วนพื้นที่ไร่ ก็ปลูกข้าวโพดตามที่คนในท้องถิ่นนิยมกัน เพราะถูกกำหนดจากตลาดข้างนอก ต้องประสบกับปัญหาโรคแมลงศัตรูพืช สภาพดินที่เสื่อมโทรม ค่าใช้จ่ายในการใช้ปุ๋ยเคมี และผลกระทบกับการใช้สารเคมีที่ก่อให้เกิดปัญหาสภาพดินตาย แข็งแน่น เหนียว สัตว์ในดิน เช่น ไส้เดือนที่ช่วยให้ดินร่วนซุย และปลาในนาต้องตายลง และยังไม่สามารถนำมาประกอบเป็นอาหารรับประทานไม่ได้ เพราะพิษสารเคมียังค้างอยู่ ยิ่งตัวนายบุญช่วยเองเป็นคนแพ้สารเคมีมากกว่าทุกคน และแพ้ค่อนข้างมากในเวลาและปริมาณเท่ากัน

ในปี พ.ศ. 2522 ครูบุญช่วยจึงหันมาทำสวนเกษตรโดยเน้นการปลูกพืชที่หลากหลาย และใช้วิถีทางธรรมชาติดูแลกันเอง โดยใช้ชื่อ “สวนกลางนา” นายบุญช่วย ปลูกต้นไม้เนื้อใหญ่ ประเภทไม้ผล เช่น มะม่วง มะขามเทศ น้อยหน่า ไม้ยืนต้นต่างๆ เช่น กระถิน มะกรูด ใฝ่ ขนุน และ ผักสวนครัว อาทิ กุ้ยช่าย ชะอม ตะไคร้หอม จิง ข่า ฯลฯ รวมทั้งมีการขุดสระน้ำในที่นาอีก 2 แห่ง ตลอดจนยังมีพื้นที่ว่างบางส่วนด้วย ทั้งนี้พื้นที่สวนกลางนามีสภาพและบรรยากาศที่แตกต่างกับพื้นที่นาอื่นๆ ที่ใกล้เคียงกันเป็นอย่างมาก กล่าวคือ เมื่อเดินเข้าไปในบริเวณสวนกลางนา เป็นครั้งแรกจะเห็นบรรยากาศที่ร่มรื่น สัมผัสกับความสดชื่นในยามที่มีลมพัดผ่านมาได้ในพื้นที่ ขณะที่มองไปนอกบริเวณพื้นที่สวนกลางนาก็รู้สึกไอร้อนและสภาพพื้นที่ที่แห้งแล้ง (บุญช่วย วงษ์ษา, บุญมาก วงษ์ศรี, 2561, สัมภาษณ์)

2. เรียนรู้ปัญหา

การได้มาซึ่งองค์ความรู้ นายบุญช่วยได้กล่าวถึงเบื้องหลังที่มาสนใจทำเกษตรสวนกลางนาว่า “เกิดจากวิกฤตชีวิต ที่มีภาระหนี้สินมาก ต้องขายที่ดินทำกินไปใช้หนี้และเป็นคนแพ้สารเคมี” โดยเมื่อก่อนก็ทำนา เหมือนกับเกษตรกรทั่วไปที่นิยมปลูกพืชเชิงเดี่ยว หรือปลูกพืชอย่างใดอย่างหนึ่ง และมีการใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อกำจัดหนอนแมลง ส่วนที่ไร่ก็ปลูกข้าวโพดตามที่คนในท้องถิ่นนิยมกัน ที่นาของนายบุญช่วยมีอยู่ประมาณ 10 ไร่ อยู่นอกระบบชลประทาน หากปีใดฝนฟ้าเอื้ออำนวยก็พอจะมีรายได้ แต่ถ้าเกิดฝนแล้งรายได้ที่ได้จากการปลูกข้าวและข้าวโพดก็จะลดน้อยลงหรือไม่ได้เลย การที่ครอบครัวต้องมีหนี้สินมาก และประสบปัญหาภัยแล้งซ้ำซากอยู่ประมาณ 2-3 ปีติดต่อกัน จึงได้มาทบทวนปัญหาชีวิตของตนเองใหม่ จึงพบว่าถ้ายังทำเกษตรในรูปแบบเดิม คงไม่สามารถใช้หนี้สินได้ จึงเริ่มคิดว่าถ้าไม่มีแหล่งน้ำหรือการจัดระบบป้องกันน้ำท่วมก่อนการทำนาคงไม่ประสบความสำเร็จแน่ นอกจากนี้ยังเห็นว่าพื้นที่นาที่ทำอยู่นี้น่าจะทำเป็นสวนได้ ปลูกพืชให้หลากหลายได้เหมือนที่เคยเห็นในอดีตและต้องไม่ใช้สารเคมี เมื่อทบทวนวิกฤตชีวิตที่เผชิญอยู่ และหาทางออกให้แก่ชีวิตได้แล้ว จึงตัดสินใจขายที่ทำไร่ข้าวโพดออกไปทั้งหมด เพื่อนำเงินที่ได้ไปใช้หนี้สินของครอบครัวทั้งหมด และนำเงินที่เหลือจำนวนหนึ่งมาขุด

สระน้ำ ขุดคูล้อมรอบที่นา และจัดซื้อต้นไม้มาปลูกในที่นาตามความตั้งใจอย่างจริงจัง ทั้งนี้ นายบุญช่วยกล่าวถึงการปลูกต้นไม้ในที่นาว่า ไม่มีรูปแบบที่แน่นอนแล้วแต่สภาพพื้นที่ พยายามหาต้นไม้ที่ปลูกง่าย มีราคา มีตลาดรองรับ คือมะม่วงพันธุ์เขียวเสวย มะม่วงมัน มีการปลูกต้นกระถินตามคันคูทำเป็นรั้ว ปลูกขิง ตะไคร้ ชะอม โหระพา กระเพรา ไว้กันหน้าดินพังทลาย และขายเป็นรายได้ในระยะสั้น รวมทั้งยังทำนาในพื้นที่ลุ่มประมาณ 2-3 ไร่ ต่อมาเมื่อมีความรู้และมีเงินทุนหมุนเวียนเพิ่มมากขึ้น จึงขยายพื้นที่ปลูกต้นไม้อื่นๆ เช่น ขนุน มะขามเทศมันฝรั่ง ชมพู่ และอื่นๆ เพิ่มมากขึ้นตามลำดับ นอกจากความตั้งใจที่จะทำการเพาะปลูกต้นไม้ พืชสวนครัวตามที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ครอบครัวยังมีการขนมูลสัตว์ เช่น มูลวัว มูลควาย จากที่ต่างๆ มาใส่ตามใต้ต้นไม้ที่นาและตามที่ปลูกพืชผักสวนครัว เพื่อให้เป็นปุ๋ยแทนการใช้ปุ๋ยเคมี ผลของการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตจากการทำนาเพียงอย่างเดียว มาเป็นการปลูกพืชหลายอย่างในพื้นที่นา รวมทั้งการใช้มูลวัว มูลควาย มาแทนปุ๋ยเคมีจึงนำไปสู่การเพิ่มผลผลิตในพื้นที่สวนและมีรายได้เพิ่มขึ้นแต่ปรากฏว่า “ได้รับคำทักท้วงจากคนในหมู่บ้าน รวมทั้งลุง ป้า น้า อา ต่างกล่าวกันว่า การทำสวนแบบนี้มันทำไม่ได้ และจะไม่ประสบความสำเร็จ” การทำสวนกลางนาก็เช่นเดียวกับการทำเกษตรอื่นๆ ที่ต้องประสบกับปัญหาโรคแมลงศัตรูพืชสภาพดินที่เสื่อมโทรม ค่าใช้จ่ายในการใช้ปุ๋ยเคมี และผลกระทบกับการใช้สารเคมีที่ก่อให้เกิดปัญหาสภาพดินตาย แข็งแน่น เหนียว สัตว์ในดิน เช่น ไส้เดือนที่ช่วยให้ดินร่วนซุย และปลาในนาต้องตายลง ฯลฯ

นายบุญช่วยได้กล่าวถึงการแก้ไขปัญหาต่างๆ ข้างต้นที่ผ่านมาว่า “ผมเป็นคนแพ้สารเคมี ใช้แล้วสุขภาพทรุดโทรม ก็นึกถึงคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่ได้ว่า กิ่งก่า ตู๊กแก ภูเขาควาย คางคก เป็นสัตว์ที่มีประโยชน์ช่วยป้องกัน กำจัดหนอนและแมลงได้ จึงตัดสินใจไปที่ต่างๆ เพื่อจับหรือหาซื้อสัตว์เหล่านี้มาปล่อยไว้ที่สวนเป็นจำนวนมาก แรกๆ เพื่อนบ้านเขาก็คงสงสัยเหมือนกันว่าทำไมต้องจับมาปล่อย” นอกจากนี้ยังเลี้ยงปลาช่อน ปลานิล ปลาอุกในสระเพื่อจับกินแมลง โดยตั้งหลอดไฟให้ยู่ใกล้ๆ ผิวน้ำ เพื่อเป็นตัวล่อให้แมลงมาเล่นไฟ และตกในน้ำเป็นอาหารปลาไป รวมทั้งให้อาหารนกและทำรังให้มันอยู่ด้วยก็ทำรังแขวนอยู่รอบๆ บริเวณบ้านที่เห็นอยู่นี้แหละ มีนกกระจอก นกยางเขน มาอาศัยอยู่ และปลูกต้นตะขบฝรั่งที่เป็นไม้โตเร็วไว้หลายต้น เพราะผลของมัน นกชอบกิน ซึ่งนกที่มาในสวนหรืออาศัยอยู่จะช่วยจับแมลง ปลูกตะไคร้หอมเพื่อไล่แมลง และนำพริกใบมะกรูด ใบน้อยหน้า มาใช้ในการกำจัดสารเคมีที่ตกค้างอยู่ในดิน อีกอย่างหนึ่งด้วยทั้งนี้ความรู้ต่าง ๆ ที่ได้มาก็จากการสอบถามคนเฒ่าคนแก่ จากการสังเกต จากการฟังวิทยุ และจากการอ่านเอกสารวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเกษตร ผลของการใช้วิธีการทางธรรมชาติเพื่อการป้องกันและกำจัดโรคแมลงแทนการใช้สารเคมีอย่างจริงจังและต่อเนื่องทำให้สามารถ “ลดค่าใช้จ่าย” จากสารเคมีลงผลผลิตที่ได้ก็เป็นผลผลิตที่ “ปลอดภัย” และพื้นดิน

มี “สารเคมีน้อยลง” รวมทั้ง “สุขภาพกาย สุขภาพจิต” ของนายบุญช่วยดีขึ้นตามลำดับ ภายในระยะเวลา 2-3 ปี เท่านั้น (บุญช่วย วงษ์ษา, บุญมาก วงษ์ศรี, และสายรุ้ง วงษ์ศรี, 2561, สัมภาษณ์)

3. เรียนรู้ทรัพยากร

หลังจากกลับมาทำอาชีพเกษตรกรกรรม ทำให้ครูบุญช่วยได้เกิดการเรียนรู้ธรรมชาติหรือการเรียนรู้ความสมดุลของระบบนิเวศน์ ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการทำ “สวนกลางนา” หรือการทำ “เกษตรธรรมชาติ” ในปัจจุบันจนประสบความสำเร็จ จากการเรียนรู้ธรรมชาติ ครูบุญช่วยกล่าวว่า เป็นรากฐานของการสร้าง “องค์ความรู้” ที่จะนำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหาทางการเกษตร การผสมผสานความสัมพันธ์ระหว่างพืชกับพืช หรือระหว่างพืชกับสัตว์เพื่อการฟื้นฟูอนุรักษ์ และสร้างความสมดุลของธรรมชาติได้ในที่สุด ทั้งนี้ครูบุญช่วย ได้ถ่ายทอดประสบการณ์และความรู้ต่างๆ ที่ได้จากการเรียนรู้จากธรรมชาติ ให้ฟังเพิ่มเติมว่า “ธรรมชาติที่มีต้นไม้ขึ้นรวมกันแบบหลากหลายนั้น ต้นไม้มีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ระหว่างต้นไม้ใหญ่และต้นไม้เล็ก ซึ่งถ้ามองให้ดีจะเห็นภาพที่มันเชื่อมโยงกัน ส่วนที่เห็นตามใต้ต้นไม้ที่ปล่อยให้โคนต้นไม้รกๆ พอถึงหน้าแล้งต้นไม้จะยังสดชื่นและเจริญเติบโตได้ดี ส่วนต้นไม้ที่ปลูกแถวโคนต้นไม้ให้โล่งเตียนอย่างดินนั้นจะต้องให้การดูแลเพิ่มขึ้นเป็น 2 เท่า และเมื่อถึงฤดูฝนเมื่อน้ำจะท่วม บริเวณพื้นที่โล่งเตียนต้นไม้จะโทรมและตาย ตรงกันข้ามบริเวณพื้นที่ไหนที่มีพื้นที่รก ๆ ต้นไม้จะไม่ตาย สำหรับกิ่งไม้ใบไม้ ที่ถูกตัดแต่งนำเอามากองรวมกันไว้ไม่เผา พอแห้งหมาด ๆ ใบที่ติดอยู่กับกิ่งหลุดออกร่วงดินส่วนกิ่งหรือก้านที่เหลือเตรียมไว้สำหรับนำไปทิ้งลงสระ และร่องน้ำรอบสวน เมื่อขุดลอกเลนจากก้นสระและร่องน้ำรอบสวนขึ้นมาจะได้มูลของปลา กิ่งไม้ที่เน่าเปื่อยเพื่อนำมาทำปุ๋ยต่อไป

สิ่งสำคัญจากการเรียนรู้จากการทำ “สวนกลางนา” ที่นายบุญช่วยมักกล่าวถึงอยู่เสมอคือ ต้องการเรียนรู้ระบบนิเวศน์ “ต้องเห็นภาพการเชื่อมโยงกัน การทำเกษตรต้องถ่วงน้ำหนักกับธรรมชาติให้มากที่สุด แทรกแซงธรรมชาติให้น้อยที่สุด ให้ธรรมชาติสร้างความสมดุลดูแลกันเอง การทำการเกษตรจึงจะยั่งยืน ก่อให้เกิดการสร้างนวัตกรรมทางการเกษตรใหม่ ๆ ไม่เพียงแต่ความรู้ที่ได้จากการเรียนรู้จากธรรมชาติ ครูบุญช่วยได้อาศัยความรู้ด้านช่างที่มีอยู่ ประกอบกับการสังเกตการเรียนรู้จากเอกสาร ฟังวิทยุ สอบถามจากผู้รู้ต่างๆ ทำให้สามารถประดิษฐ์ คิดค้น วิธีการและเครื่องมือทางการเกษตรใหม่ๆ ที่ช่วยให้การขยายพันธุ์พืชได้อย่างมีประสิทธิภาพ (บุญช่วย วงษ์ษา, บุญมาก วงษ์ศรี, และสายรุ้ง วงษ์ศรี, 2561, สัมภาษณ์)

สูตรที่ 2 การจัดการ 5 อย่าง ดังนี้

กระบวนการเรียนรู้ สูตรที่ 2 การจัดการ 5 อย่าง ได้แก่ การจัดการข้าว การจัดการอาหาร การจัดการของใช้ การจัดการสมุนไพร และการจัดการปุย รายละเอียดดังนี้

1. การจัดการ ข้าว

ข้าว นับว่าเป็นอาหารหลักของคนไทยที่ต้องรับประทานกันทุกมื้อ ไม่ว่าจะเป็นข้าวเจ้าหรือข้าวเหนียวก็ตาม อาชีพหลักของคนไทยมาตั้งแต่บรรพบุรุษ คือ อาชีพกสิกรรม ทำนา ปู๋ยา ตายายท่านได้ถ่ายทอดมรดกอันล้ำค่ามาให้แก่ลูกหลานจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ การทำนา ซึ่งชวานานับว่าเป็นกระดูกสันหลังของชาติ ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา ปัจจุบันเกษตรกรยิ่งทำยิ่งยากจน ยิ่งทำยิ่งมีภาระหนี้สิน อาชีพเดิมของครอบครัวก็ทำนาเช่นกัน ข้าวที่ดำและหว่าน คือ ข้าวเจ้าเจ๊กเซย การทำนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ไม่ได้สารเคมี สารกำจัดวัชพืช มาร่วม 40 ปี เนื่องจากเป็นคนแพ้สารเคมี ข้าวที่ปลูกจึงปลอดภัย รับประทานได้สบายใจ การทำนา 10 กว่าไร่ มีจุดประสงค์เพื่อทำไว้รับประทานในครอบครัวเท่านั้น ไม่ได้ทำเพื่อขาย เมื่อหลาย ๆ ครอบครัว เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว จะนำข้าวไปเก็บไว้ในยุ้งฉาง สำหรับบริโภคทั้งปี การทำนาจะทำแบบธรรมชาติ ไม่มีอะไรยุ่งยากมาก ให้ธรรมชาติจัดการกันเอง ไม่ว่าจะเป็นสัตว์ต่าง ๆ และแมลง สิ่งที่เป็นปัญหาในการทำนาตลอด นั่นคือ การขาดแคลนน้ำในการทำนา เนื่องจากบริเวณสวนกลางนา ไม่มีแหล่งน้ำชลประทานผ่านเลย วิธีการแก้ไขปัญหาคือสูบน้ำมาจากแหล่งใกล้เคียงเพื่อปล่อยน้ำเข้านา แต่ถ้าปีใดฝนตกต้องตามฤดูกาล ส่งผลดีแก่ข้าวที่ปลูกเจริญงอกงาม และไม่ต้องเสียเวลาเงินทองไปสูบน้ำเข้านา วิธีชีวิตการทำนาจะวนเวียนอยู่แบบนี้ แต่ปัจจุบันไม่ได้ทำนาแล้ว เนื่องจากสุขภาพร่างกายไม่เอื้ออำนวย มีโรคประจำตัวต้องดูแลและเข้ารับการรักษาจากหมอเป็นประจำ จึงเลิกทำนามาร่วม 10 ปีได้ จากแปลงนากลายเป็นวนเกษตร ป่าธรรมชาติมีพันธุ์ไม้ที่น่าสนใจในพื้นที่ 12 ไร่ (บุญช่วย วงษ์ษา, 2561, สัมภาษณ์)

2. การจัดการ อาหาร

การจัดการเรื่องอาหาร เป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นกับการดำรงชีวิตอยู่ของมนุษย์และสัตว์ ปัจจุบันคนเราฝากชีวิตและฝากท้องไว้กับบุคคลอื่น พืชผักผลไม้ต่าง ๆ ไม่นิยมปลูกกินกันแล้วจะด้วยเหตุผลใดก็ตาม เอาความสะดวกมาอันดับหนึ่ง มีรถแร่ขายของส่งตรงถึงหน้าบ้านมีพืชผักผลไม้ เนื้อและอื่น ๆ คนไทยยุคปัจจุบันมีความสุขกับการใช้เงิน ทำงานหาเงิน แล้วนำเงินมาซื้ออาหารไว้รับประทาน คนส่วนใหญ่จึงไม่นิยมที่จะปลูกไว้รับประทานเอง จึงฝากชีวิตฝากท้องไว้กับพ่อค้าแม่ค้า และที่สำคัญมากกว่านั้น พืชผักผลไม้ปัจจุบันใช้สารเคมีกันมาก ในการเร่งดอกออกผล สารเคมีกำจัดวัชพืช ศัตรูพืช ล้วนแต่เป็นอันตรายต่อผู้บริโภคเป็นอย่างยิ่ง เป็นการสะสม

โรคต่างๆ ไว้ในร่างกายโดยไม่รู้ตัว ทุกวันนี้คนไทยจึงเป็นโรคมะเร็งกันมากขึ้นทุกวัน ปัจจัยหลัก มาจากการรับประทานอาหารนี้เอง ด้วยเหตุนี้สวนกลางนาจึงเป็นเหมือนห้างสรรพสินค้า เป็นเหมือนร้านสะดวกซื้อ และเป็นสวนที่มีชีวิต ในสวนกลางนาจะมีอาหารครบห้าหมู่ โดยไม่จำเป็นต้องไปจ่ายตลาด มีพืชผักผลไม้หลากหลายชนิด เช่น มะม่วง กระท้อน มะกรูด มะนาว มะพร้าว ส้มโอ ฝรั่ง ชมพู่ น้อยน้ำ ขนุน มะขาม ละมุด มะละกอ กัลย มีสมุนไพรรักษาโรค พริก ขิง ข่า ตะไคร้ ใบมะกรูด มะนาว ฯลฯ มีอาหารที่ออกตามฤดูกาล เช่น เห็ดโคนจะออกเยอะมาก อร่อยเป็นที่นิยมของคนแถวนี้ เพราะหาकिनยาก ขายได้ราคาดี เป็นเห็ดจากธรรมชาติ ส่วนอาหารที่คนเรากินมากขึ้นมา สวนกลางนามีการเลี้ยงสัตว์หลายชนิดด้วยกัน ได้แก่ เลี้ยงปลาช้วย ปลาชุก ปลาช่อน ปลาตะเพียน และปลานิล ภายในหนึ่งปีจะจับขายครั้งหนึ่ง มีพ่อค้าคนกลางมาเหมาซื้อถึงปากบ่อ เลี้ยงสุกรไม่น้อยกว่า 100 ตัว อาหารได้มาจากไร่ข้าวของโรงสีและหัวอาหารมาผสมกันไป หมู นับว่าเลี้ยงโตเร็ว 5-6 เดือน ก็ได้จับขาย สร้างกำไรงดงาม เลี้ยงไก่พื้นบ้านด้วยการปล่อยให้เป็นอิสระในสวนกลางนา ในปัจจุบันนี้อาหารประเภทสัตว์ ไม่ได้เลี้ยงมานานแล้วร่วมสิบกว่าปี เนื่องจากเกิดความสงสารเวลาพ่อค้ามาจับปลาช้วย เลือดสีแดงฉาดเต็มบ่อปลา เกิดจากการเสียดสี และที่มแทงกันเองของปลา ส่งผลให้เกิดความสงสารและสลดหดหู่ใจเป็นอย่างนัก จึงเลิกเลี้ยงปลา ตั้งแต่นั้นมา ทุกวันนี้มีการเลี้ยงปลาตามธรรมชาติในบ่อ 1 ไร่ ไม่มีการจับมาขายและไม่มีการนำปลาขึ้นมารับประทาน เนื่องจากงดทานเนื้อสัตว์มาร่วมสิบกว่าปี ทานผักผลไม้แทน เพราะสุขภาพไม่ค่อยดี ดังนั้นสวนกลางนา จึงไม่มีสัตว์เลี้ยงต่างๆ ให้เห็นกัน นอกเสียจากสัตว์ป่าตามธรรมชาติ ที่มาอาศัยอยู่กันเป็นจำนวนมาก เช่น นก หนู กระรอก กระแต กิ้งก่า เป็นต้น เมื่อเรามีป่า อุดมสมบูรณ์ อาหารตามธรรมชาติย่อมเกิดขึ้นมา แล้วรับประทานอย่างปลอดภัยไม่สารเคมีใด ๆ ไม่มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน สัตว์ต่างๆ จึงมีความสุขได้อยู่ในที่ที่ปลอดภัย (บุญช่วย วงษ์ษา, บุญมาก วงษ์ศรี, และสายรุ้ง วงษ์ศรี, 2561, สัมภาษณ์)

ภาพที่ 4.5 อาหารประเภทต่าง ๆ

3. การจัดการ ของใช้

การจัดการเรื่องของใช้ทั้งที่เป็นของส่วนตัวและส่วนรวม สวนกลางนาจะเน้นการประหยัดให้มากที่สุด พึ่งตนเองให้ได้มากที่สุด เสื้อผ้าที่ใส่กันอยู่ทุกวันนี้ไม่ได้ซื้อจากตลาดเลย เป็นเสื้อผ้าที่พี่สาวเป็นคนตัดเย็บให้ใส่ เพราะมีฝีมือในการตัดเย็บเสื้อผ้าในรูปแบบภูมิปัญญาพื้นบ้าน เสื้อผ้าลาวแก้ว หรือกลุ่มชาติพันธุ์ลาวแก้วนั่นเอง ป้าเป็นคณะกรรมการของกลุ่มอนุรักษ์วัฒนธรรมลาวแก้วบ้านใหญ่พัฒนา ชาวบ้านจึงนิยมเย็บปักถักร้อยเสื้อผ้าของลาวแก้วใส่กันเอง

ในชุมชน เพื่อเป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการทอผ้า และประหยัดค่าใช้จ่ายจากการซื้อผ้าตามท้องตลาดที่มีราคาแพง และที่สำคัญใส่สารเคมีสังเคราะห์ห่อหุ้มอะไรมากมาย ผู้กับผ้าทอกลุ่มลาวเงี้ยวไม่ได้ ใส่แล้วนุ่ม เย็นสบายหายห่วง จงใช้ชีวิตแบบเรียบง่ายดีที่สุด ส่วนของใช้ประเภทอื่น ๆ มีการเผาถ่านไว้ใช้ในครัวเรือน เนื่องจากต้นไม้มีไม่มาก บางต้นก็แห้งตายแต่ถ้าไม่ตายจะตกแต่งกิ่งที่เกะกะออกเพื่อนำไม้ไปเผาถ่าน ด้วยเตา 200 ลิตร ได้น้ำส้มควันไม้ เพื่อเอาไปฉีดพ่นไล่แมลงต่าง ๆ เช่น หนอนกอ แมลงวันทอง เพลี้ย เป็นต้น ส่งผลให้ได้ผลดีทีเดียว การทำน้ายาล้างจานไว้ใช้เอง โดยศึกษาหาความรู้จากตำราต่างๆ ส่วนกลางนามีวัตถุดิบอยู่แล้ว คือ มะกรูดและมะนาวไม่ต้องไปซื้อหาให้เสียเงินและเสียเวลา นำวัตถุดิบที่เรามีอยู่มาแปรรูปให้เป็นเงินทองและใช้จ่ายในครอบครัว เป็นการลดรายจ่าย รายได้เราก็เพิ่ม (บุญช่วย วงษ์ษา, บุญมาก วงษ์ศรี, และสายรุ้ง วงษ์ศรี, 2561, สัมภาษณ์)

4. การจัดการ สมุนไพร

การจัดการเรื่องสมุนไพร เป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งที่ทุกครัวเรือน ควรจะปลูกเอาไว้อย่างน้อย 5 ชนิด อย่านไปหวังแต่จะพึ่งเคมีภัณฑ์ในสมัยปัจจุบัน หลายคนไม่ทราบว่าเครื่องปรุงอาหารที่เราบริโภคทุกวันนี้ ล้วนแต่เป็นสมุนไพรทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็นพริก ขิง ข่า ตะไคร้ หอม กระเทียม ใบย่านาง ฯลฯ ส่วนกลางนามีปลูกสมุนไพรเอาไว้มากกว่า 50 ชนิด แต่ไม่ได้ปลูกไว้เป็นสัดส่วนอยู่ด้วยกัน โดยจะปลูกแซมไว้ทั่วไปในที่ว่างๆ ใต้ต้นไม้ต่าง ๆ ตัวอย่างสมุนไพรที่ปลูก เช่น พริก ขิง ข่า ตะไคร้ หอม กระเทียม ใบย่านาง มะกรูด มะนาว ว่านไฟ เขยตาย เสดดพังพอน, ลิ้นจี่, มะขามป้อม, สาบเสือ, บอระเพ็ด, ฟ้ายาละลายใจ, สะเดา เป็นต้น ดังนั้น สมุนไพรไทยเป็นเรื่องใกล้ตัว ไม่ใช่ไกลตัวแต่อย่างใด สมุนไพรนอกจากจะรักษาอาการเบื้องต้นแล้ว ยังสามารถนำมาหมักจุลินทรีย์เป็นปุ๋ยนำหมักชีวภาพ เพื่อนำไปฉีดพ่นไล่แมลงต่าง ๆ ที่เป็นศัตรูกับพืชผักผลไม้ของเรา สมุนไพรแต่ละอย่าง มีประโยชน์อย่างไร ดังนี้

สมุนไพร 5 รส ได้แก่ รสเผ็ด, รสฝาด, รสเฝื่อน, รสจืด, รสขม ดังนี้

สมุนไพรรสเผ็ดป้องกันแมลงปากกัดทุกอย่าง

สมุนไพรรสฝาดป้องกันโรคและเชื้อราต่าง ๆ

สมุนไพรรสเฝื่อนป้องกันหนอนทุกอย่าง

สมุนไพรรสจืดป้องกันแมลงและผีเสื้อที่มาวางไข่

สมุนไพรรสขมป้องกันโรค แมลง และหนูที่มากัดกินต้นข้าว

(บุญช่วย วงษ์ษา, บุญมาก วงษ์ศรี, และสายรุ้ง วงษ์ศรี, 2561, สัมภาษณ์)

5. การจัดการ ปุ๋ย

การผลิตการผลิตปุ๋ยหมักชีวภาพจากวัตถุดิบที่หาได้ง่ายจากในสวน โดยล่อจุลินทรีย์ในพื้นที่มาทำเป็นหัวเชื้อใช้เองแล้วนำมาหมักกับเศษวัสดุที่เหลือใช้ทางการเกษตร ที่ส่วนใหญ่มีอยู่ในสวน ประโยชน์มีหลายอย่าง เช่น ช่วยปรับโครงสร้างของดิน เพิ่มคุณภาพและปริมาณผลผลิต และประหยัดต้นทุน

สูตรที่ 3 แผน 3 แผน ดังนี้

1. แผนชีวิต

นายบุญช่วย วงษ์ษา มีการวางแผนอาชีพของตนเองตั้งอดีตจนถึงปัจจุบันอย่างแน่วแน่ ด้วยวนเกษตรหรือเกษตรธรรมชาติ มีการวางแผนชีวิตและมีเป้าหมายที่ชัดเจน โดยดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การสูญเสีย คือการได้รับ ใช้ชีวิตด้วยความไม่ประมาท ไม่มีหนี้ ให้พออยู่ พอกิน พอเพียง พอร่มเย็น และมีความสุข “ใช้ชีวิตพอเพียง เลี้ยงตัวเองให้พอดี” อยู่ยากินง่าย นอนง่าย อยู่กับธรรมชาติ ไม่ทำลายธรรมชาติ การวางแผนเรื่องเงิน โดยใช้จ่ายอย่างประหยัด ใช้สิ่งของให้คุ้มค่าที่สุด มีเงินเก็บเงินออม เพื่อไว้ใช้ในยามแก่เฒ่าและเจ็บป่วย ส่วนแผนสุขภาพ ดูแลสุขภาพตัวเองให้ดี ไปพ้อแพทย์ตามเวลานัดหมาย มีการออกกำลังกายให้เพียงพอ อาหารพอเพียง อากาศพอเพียง และอารมณ์พอเพียง (บุญช่วย วงษ์ษา, 2561, สัมภาษณ์)

2. แผนชุมชน

นายบุญช่วย เล่าให้ฟังว่า สวนกลางนาเป็นแหล่งเรียนรู้ของคนโดยทั่วไป ทั้งประชาชน เกษตรกร นักเรียน นักศึกษา หน่วยงานราชการ ชาวบ้านทั้งตำบลหนองแก อำเภอบางพลี จังหวัดสระบุรี และใกล้เคียง ฯลฯ แนวคิดของการสร้างเครือข่ายเกษตรธรรมชาติหรือเกษตรอินทรีย์ คือ ทำอย่างไรคนที่มาสวนกลางนาไม่ว่าจะมาซื้อผลผลิตหรือมาเรียนรู้ ทุกคนจะต้องกลับไปแบบมีความรู้ การประยุกต์ใช้และการขยายผลของผู้ได้รับการถ่ายทอดสามารถพึ่งพาตนเองในสภาพการปัจจุบันได้ โดยเฉพาะในเรื่องการทำเกษตร องค์ความรู้ที่เกี่ยวกับการเกษตรที่ก่อให้เกิดปัจจัยที่จำเป็นสำหรับชีวิต เน้นปัจจัยจากท้องถิ่นที่ใช้เทคนิคการบริหารจัดการและการจัดการและเทคโนโลยีเพื่อการอนุรักษ์ จึงส่งผลทำให้ต้นทุนที่เคยใช้อยู่ลดลง ใช้พื้นที่ให้เต็มประโยชน์ทุกส่วนตลอดเวลา ลดการว่างงานในบางช่วงฤดูกาล มีอาหารการกินที่ปลอดภัยไม่มีการปนเปื้อนสารเคมี ทำให้สุขภาพอนามัยดี ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่เกษตรกรมีอายุยืนยาว และจะส่งผลโดยรวมถึงผู้บริโภคได้อีกด้วย ลดการนำเข้าของสารเคมีภายในตำบลหนองแกได้ปีละหลายแสนบาท ส่งผลให้

ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เสียหายกลับคืนมา ชาวบ้านมีเศรษฐกิจมั่นคง มั่นใจในอาชีพท้องถิ่นดั้งเดิมของตัวเอง ทำให้เกิดความรักในถิ่นฐาน ลดการเคลื่อนย้ายของคนชนบทเข้าสู่เมือง และเมื่อแนวทางนี้พัฒนาขยายเพิ่มขึ้นระยะยาว สัตว์ต่าง ๆ ที่เคยถูกสารเคมีทำลายก็จะกลับคืนมาเป็นอาหารให้ชาวบ้านได้จับกิน ถือเป็น การเพิ่มรายได้ที่ไม่เป็นตัวแทนเงินอีกทางหนึ่ง รวมทั้งยังเป็นการพัฒนาศักยภาพของชาวบ้านภายในตำบลให้เข้มแข็งและสามารถพึ่งตนเองได้พร้อมไปกับช่วยเหลือผู้อื่นได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน ตลอดจนเป็นการพัฒนาและเสริมสร้างความสามารถในการรวมพลังกันของชาวบ้าน ซึ่งก่อให้เกิดแปลงสาธิตที่มีรูปแบบเดียวกันที่เข้มแข็ง สามารถให้สมาชิกและผู้สนใจใช้ศึกษาและฝึกปฏิบัติ ครอบคลุมทุกพื้นที่ทั่วทั้งตำบล อันจะนำมาซึ่งการกินดี อยู่ดี มีความสุข (บุญช่วย วงษ์ษา, บุญมาก วงษ์ศรี, และสายรุ้ง วงษ์ศรี, 2561, สัมภาษณ์)

นายบุญช่วย มีวิธีการถ่ายทอดความรู้ที่หลากหลาย เช่น

1. จัดนิทรรศการภาพกิจกรรมต่าง ๆ ของการดำเนินงานภายในสวนที่เป็น จุดต่อจุดเด่น และบทเรียนของความสำเร็จในการใช้ภูมิปัญญากับการเกษตร และภาพบรรยากาศของผู้เข้าเยี่ยมชมขณะต่าง ๆ
2. จัดทำเอกสารเฉพาะเรื่องที่ได้ประสบความสำเร็จจากการทดลองของตนเองแจกให้กับผู้สนใจที่มาขอเยี่ยมชม เช่น เรื่องเกษตรผสมผสานในสวนกลางนา เกษตรธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพ การทำฮอร์โมนพืชการทำน้ำยาสมุนไพรป้องกันแมลงและกำจัดศัตรูพืช ฯลฯ
3. จัดทำแบบประเมินขอความคิดเห็นให้ผู้เข้าชม รวมทั้งถ้าต้องการอบรมเกี่ยวกับการเกษตรในรูปแบบที่สวนใช้อยู่และมีหัวข้อเฉพาะเรื่องให้เลือก และต้องการระยะเวลาอบรมเท่าใด
4. จัดทำจุดสาธิตและกรณีตัวอย่างภายในสวนให้ผู้คนที่ได้ศึกษาจากของจริง สถานที่จริงในบางโอกาสที่ตัวเองไม่ได้อยู่เพราะปัจจุบันแทบไม่มีเวลาอยู่กับสวนเลย จุดสาธิตประกอบด้วยเรื่องการขยายพันธุ์พืชหลายแบบ การทำปุ๋ยแบบธรรมชาติ การทำปุ๋ยน้ำหมักและฮอร์โมน การเสริมรากหลายรูปแบบ การปลูกพืชแซม การล่อแมลงมาวางไข่ และการล่อแมลงให้ปลากินในสระ
5. นำชมประกอบการบรรยายกิจกรรมภายในสวน และกรประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาในการทำการเกษตร เกษตรแบบหลายทางเลือกและตามความต้องการของแต่ละคนที่อยากรู้
6. จัดอบรมและฝึกปฏิบัติตามรูปแบบและกิจกรรมที่สวนทำอยู่ โดยแบ่งหลักสูตรในการอบรมและฝึกปฏิบัติออกเป็น 3 ระยะ ดังนี้

6.1 ระยะสั้นเฉพาะเรื่อง ใช้เวลาในการอบรมและฝึกปฏิบัติ 1-3 ชั่วโมง

6.2 ระยะปานกลางกลาง ใช้เวลาในการอบรมและฝึกปฏิบัติ 1-7 วัน

6.3 ระยะยาวใช้ระยะเวลาในการฝึกปฏิบัติ 7-60 วัน

7. รับเชิญจากกลุ่มองค์กรหน่วยงานต่าง ๆ ให้ไปเป็นวิทยากรและสาธิตการเกษตรกับภูมิปัญญาไทย การขยายพันธุ์พืชแบบต่าง ๆ ที่ตัวเองใช้อยู่ เรื่องเกษตรธรรมชาติในรูปแบบของสวนกลางนา เกษตรผสมผสาน เกษตรพอเพียง

8. ร่วมสอนและสาธิตในโรงเรียนมัธยม วิชาโครงการเกษตร ช. 041 ของโรงเรียนพระนารายณ์ จังหวัดลพบุรี โรงเรียนหนองโคกวิทยา อำเภอหนองโคก จังหวัดสระบุรี

9. จัดอบรมสัญจรไปตามหมู่บ้าน วัด สถานีนอนามัย องค์การบริหารส่วนตำบล ร่วมกับศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร ตำบลหนองแก อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี

10. ให้สัมภาษณ์ลงในหนังสือเกี่ยวกับการเกษตรอย่างเช่น หนังสือเทคโนโลยีชาวบ้าน ฯลฯ และรายการทีวีต่าง ๆ อย่างรายการดินค้ำน้ำชุ่ม ช่อง 9 ข่าวเกษตร คนไทยวันนี้ เวทีชาวบ้าน ข่าวเกษตรช่อง 7 ฯลฯ มีเรื่องเกษตรธรรมชาติตามรูปแบบตัวเอง เกษตรพึ่งตนเอง การขยายพันธุ์พืชโดยการขูดราก การล่อแมลงให้มาผสมเกสร การปลูกพืชสมุนไพรไล่แมลง การทำเครื่องมือขยายพันธุ์พืช ฯลฯ

11. รับนักศึกษาฝึกงานจากวิทยาลัยเกษตรและเทคโนโลยี จังหวัดต่างๆ ฝึกงานตามกิจกรรมที่สวนทำอยู่ อย่างเช่นการขยายพันธุ์พืช การเก็บเกี่ยวผลผลิต การทำปุ๋ยหลายรูปแบบทั้งปุ๋ยพืชสด ปุ๋ยหมักแห้ง ปุ๋ยหมักน้ำ การทำฮอร์โมน การทำสมุนไพรไล่แมลง การควบคุมโรคและแมลงแบบวิถีธรรมชาติ

กลุ่มเป้าหมายที่ได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้ทางการเกษตรมีทั้งที่เป็นกลุ่มนักศึกษาและประชาชนทั่วไปที่มาเรียนรู้และฝึกงานที่สำคัญได้แก่ นักศึกษาวิทยาลัยเกษตรลพบุรี นักศึกษาวิทยาลัยเกษตรสิงห์บุรี นักศึกษามหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ นักศึกษาวิทยาลัยพยาบาลพระพุทธบาท นักเรียนโรงเรียนพระนารายณ์ อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี นักเรียนโรงเรียนสุธีวิทยา อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี นักเรียนโรงเรียนจำปาหล่อพิทยาคม อำเภอเมือง จังหวัดอ่างทอง และประชาชนทั่วไปในเขตอำเภอพระพุทธบาท อำเภอใกล้เคียงในจังหวัดสระบุรีและจังหวัดอื่นๆ (บุญช่วย วงษ์ษา, บุญมาก วงษ์ศรี, และสายรุ่ง วงษ์ศรี, 2561, สัมภาษณ์)

การประยุกต์ใช้และการขยายผลของผู้ที่ได้รับการถ่ายทอด

ชาวบ้านทั้งตำบลหนองแก อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี และใกล้เคียงสามารถพึ่งพาตนเองในสภาพการณ์ปัจจุบันได้ โดยเฉพาะในเรื่องการทำเกษตร องค์ความรู้ที่เกี่ยวกับการเกษตรที่ก่อให้เกิดปัจจัยสี่ที่จำเป็นสำหรับชีวิต เน้นปัจจัยจากท้องถิ่นที่ใช้เทคนิคการบริหาร

ทางการจัดการ และเทคโนโลยีเพื่อการอนุรักษ์ จึงส่งผลทำให้ต้นทุนที่เคยใช้อยู่ลดลง ใช้พื้นที่ให้เต็มประโยชน์ทุกส่วนตลอดเวลา ลดการว่างงานในบางช่วงฤดูกาล มีอาหารการกินที่ปลอดภัยไม่มีการปนเปื้อน สารเคมี ทำให้สุขภาพอนามัยดี ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่เกษตรกรมีอายุยืนยาว และจะส่งผลโดยรวมถึงผู้บริโภคได้อีกด้วย ลดการนำเข้าของสารเคมีภายในตำบลหนองแกได้ปีละหลายแสนบาท ส่งผลให้ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เสียหายกลับคืนมา ชาวบ้านมีเศรษฐกิจมั่นคง มั่นใจในอาชีพท้องถิ่นดั้งเดิมของตัวเอง ทำให้เกิดความรักในถิ่นฐาน ลดการเคลื่อนย้ายของคนชนบท เข้าสู่เมือง และเมื่อแนวทางนี้พัฒนาขยายเพิ่มขึ้นระยะยาว สัตว์ต่าง ๆ ที่เคยถูกสารเคมีทำลายก็จะกลับคืนมาเป็นอาหารให้ชาวบ้านได้จับกิน ถือเป็นกำไรเพิ่มรายได้ที่ไม่เป็นตัวแทนอีกทางหนึ่ง รวมทั้งยังเป็นการพัฒนาศักยภาพของชาวบ้านภายในตำบลให้เข้มแข็งและสามารถพึ่งตนเองได้ พร้อมไปกับช่วยเหลือผู้อื่นได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน ตลอดจนเป็นการพัฒนาและเสริมสร้างความสามารถในการรวมพลังกันของชาวบ้าน ซึ่งก่อให้เกิดแปลงสาธิตที่มีรูปแบบเดียวกันที่เข้มแข็ง สามารถให้สมาชิกและผู้สนใจใช้ศึกษาและฝึกปฏิบัติ ครอบคลุมทุกพื้นที่ทั่วทั้งตำบล อันจะนำมาซึ่งการกินดี อยู่ดี มีความสุข

การเรียนรู้ที่เป็นกระบวนการกลุ่ม เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงในสถานที่จริง เพื่อแก้ปัญหาในชีวิตจริง และเป็นการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายทั้งในตำบลและนอกตำบล การเรียนรู้ที่เป็นกระบวนการดังกล่าวข้างต้น จะทำให้ชาวบ้านและกลุ่มต่างๆ ต้องคิดแสวงหาแนวทางในการแก้ปัญหา และนำปัญหาที่พบมาทบทวนกับกระบวนการที่เกิดขึ้นตลอดเวลาจนชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ สามารถสร้างภูมิปัญญาขึ้นมาใหม่สำหรับแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ จะทำให้ชาวบ้านไม่ได้มองปัญหาว่าเป็นอุปสรรคในการทำงานในอาชีพนี้อีกต่อไป แต่ปัญหาจะเป็นตัวกระตุ้นให้ชาวบ้านได้มาคิดทบทวนแสวงหาความรู้จากภูมิปัญญาของตำบล และองค์ความรู้สมัยใหม่จากภายนอกตำบล จากแหล่งต่าง ๆ มีการพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกันอยู่ตลอดเวลา “กระบวนการเช่นนี้เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา จนกลายเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ ที่สามารถสร้างภูมิปัญญาใหม่ๆ เพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับเขาเองได้ตลอดเวลา การที่กลุ่มต่างๆ สร้างกระบวนการในการสร้างภูมิปัญญาใหม่ ๆ ใช้แก้ปัญหาอย่างต่อเนื่องตลอดเวลานี้จะทำให้กลุ่มต่าง ๆ มีความสามารถพึ่งพาตนเองได้ และซึ่งทั้งหมดนี้จะนำไปสู่การ “กินดี อยู่ดีและมีความสุข” ของชาวบ้านทุกหมู่บ้านในตำบลต่อไป” (บุญช่วย วงษ์ษา, สมศรี สาลี และนิรดา วงษ์ท้าว, 2561, สัมภาษณ์)

ภาพที่ 4.6 ศูนย์เรียนรู้ชุมชนบ้านใหญ่พัฒนา “สวนกลางนา”

3. แผนทรัพยากร

ผลของความมุ่งมั่นนำไปสู่เศรษฐกิจมั่นคง ในการทำ“สวนกลางนา” ด้วยความอดทนไม่ท้อถอยมากกว่า 40 ปี ได้ส่งผลให้ครอบครัวบุญช่วยเริ่มพลิกฟื้น จากวิกฤตของชีวิต จนมีสภาพชีวิตที่ดีขึ้นเรื่อย ๆ ปัจจุบันมีฐานะความเป็นอยู่อย่างพออยู่พอกิน ไม่เดือดร้อนสามารถซื้อที่ดินใหม่เพิ่มขึ้นได้ เพื่อขยายและเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร นอกจากนี้ผลผลิตต่าง ๆ ที่ได้จากสวนกลางนาก็ยังเป็นที่ต้องการของตลาดมีลูกค้าติดต่อสั่งซื้อล่วงหน้าเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะ มะม่วงและมะขามเทศ

นายบุญช่วย กล่าวถึงผลของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นว่า “เมื่อก่อนไม่คิดว่าจะมีอย่างวันนี้ ช่วงวิกฤตของชีวิตคิดว่าเป็นส่วนหนึ่งของปัญหาทางสังคมอย่างแน่นอน โดยเฉพาะปัญหาการเอาอย่างกัน ทำอะไรมักจะทำเหมือน ๆ กัน ทำให้ผลผลิตตกต่ำ ราคาไม่ดี ถูกพ่อค้าคนกลางเอาเปรียบ ถ้าไม่ตัดสินใจทำสวนแบบนี้ ก็คงไม่สามารถลืมตาอ้าปากได้ การทำสวนกลางนาทำให้มีฐานะทางเศรษฐกิจใหม่ ทุกอย่างที่มีอยู่ในสวนนี้สามารถทำให้เกิดรายได้ขึ้นมาทั้งสิ้น” ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน เช่น ต้นกระถินที่ไม่เคยคิดว่าว่าจะเป็นพืชเศรษฐกิจได้ แต่ปัจจุบันเพียงนำใบและกิ่งอ่อนมาตากแดดให้แห้งและทุบให้ละเอียดก็สามารถนำไปขายได้แล้ว พืชหลายอย่างที่ปลูกไว้ เช่น ชะอม ผักหวาน แคน มะรุม ข่า ตะไคร้ มะม่วง มะขามเทศ ใผ่ มะพร้าว

ขนุน ฯลฯ ทำรายได้ให้ต่อเนื่องตลอดทั้งปี แม้แต่กิ่งก้านของไม้ผลที่ขยายพันธุ์ไว้เพื่อปลูกเองก็มีคนมาขอแบ่งซื้อ เป็นรายได้ให้อีกทางหนึ่ง ซึ่งปัจจุบันกลายเป็นรายได้หลักของสวนกลางนาแล้ว

การเรียนรู้และการจัดสรรทรัพยากร จึงจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้ให้อย่างมาก เพราะทรัพยากรของสวนกลางนาที่มีอยู่อย่างจำกัดจะทำอย่างไรถึงจะเกิดประโยชน์สูงสุดการจัดสรรทรัพยากรที่สำคัญของสวนกลางนา จะต้องจัดสรรให้เหมาะสม ได้แก่ ส่วนที่สำคัญที่สุดคือต้องมีสระเก็บน้ำ เพราะถ้าไม่มีน้ำจะหยุดการจัดการทั้งหมดของระบบ ที่ดินส่วนต่อไปต้องเป็นที่พักอาศัย ต้องมีส่วนหนึ่งปลูกข้าวเอาไว้กิน และที่เหลือเอาไว้ทำสวนเกษตรหรือปลูกไม้ผลหรือพืชผักครัวเรือน เมื่อทรัพยากรสมดุล ธรรมชาติที่เกิดขึ้นก็就会有ความสมดุล นอกจากผลที่ก่อให้เกิดทางเศรษฐกิจใหม่ให้แก่ครอบครัว การทำ “สวนกลางนา” ยังส่งผลให้เกิดความสมดุลทางธรรมชาติและสภาพแวดล้อมที่ดีขึ้นตามมาด้วย ซึ่งครูบุญช่วยได้กล่าวว่า “เมื่อขุดสระน้ำแล้วก็ยังไม่สามารถเก็บน้ำไว้ใช้ในสวนได้อย่างเพียงพอเมื่อถึงหน้าแล้งน้ำก็จะแห้ง” จึงต้องขุดบ่อบาดาลหลายบ่อในบริเวณสวนกลางนาแห่งนี้ ขนาดความลึกเป็น 100 เมตร เพื่อนำน้ำมาใช้ในการทำเกษตร แต่ก็ไม่เพียงพอ ใช้เวลาสูบประมาณ 10 นาทีก็แห้งแล้ว สุดท้ายก็ต้องกลบทิ้งไปทั้งหมด ซึ่งขณะนั้นลำบากมากต้องต่อสายยางไปสูบน้ำที่ลำธารน้ำชั้ระยะทางไกลเกือบครึ่งกิโลเมตร ต้องอดหลับอดนอนเฝ้าเครื่องสูบน้ำกว่าจะได้น้ำมาใช้ ชาวบ้านที่อยู่แถวนั้นและผู้คนที่ผ่านไปผ่านมามองเราแบบแปลกๆ หลังจากทำสวนกลางนา 10 ปี น้ำใต้ดินตื้นขึ้นเมื่อทดลองขุดดินลงไปเพียง 3 เมตรก็ได้น้ำไว้ใช้เพียงพอตลอดปี สวนกลางนาสร้างอากาศที่บริสุทธิ์ มีพันธุ์พืชหลากหลาย สัตว์และแมลงมากมายหลายชนิดทั้งนกและผึ้งมาอาศัยอยู่รวมกันเป็นจำนวนมาก ที่สำคัญดินเกิดความสมบูรณ์ มีความชุ่มชื้นมากขึ้น ทำให้วัฏจักรการหมุนเวียนแบบธรรมชาติเกิด พืชหลายชนิด เช่น เห็ดโคน ผักหวานป่า ซึ่งเมื่อก่อนไม่สามารถเกิดขึ้นได้ แต่ปัจจุบันมีเกิดขึ้นได้เองตามธรรมชาติ (บุญช่วย วงษ์ษา, บุญมาก วงษ์ศรี, และสายรุ้ง วงษ์ศรี, 2561, สัมภาษณ์)

ภาพที่ 4.7 ป่าวนเกษตรในสวนกลางนา

ปัจจัยที่ส่งผลทำให้ประสบความสำเร็จในการทำวนเกษตรสู่การพึ่งตนเองของ นายบุญช่วย วงษ์ษา ตำบลหนองแก อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี

ปัจจัยที่ส่งผลทำให้ประสบความสำเร็จในการทำวนเกษตรสู่การพึ่งตนเองของ นายบุญช่วย วงษ์ษา ตำบลหนองแก อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี ผู้วิจัยได้ใช้ตัวชี้วัดความสำเร็จตามหลักการในการพึ่งตนเอง ตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง ดังนี้

1. พึ่งตนเองด้านจิตใจ

1.1 ทำตนให้เป็นที่พึ่งของตนเอง

นายบุญช่วย วงษ์ษา ได้พัฒนาสวนกลางนามาร่วม 40 ปี ด้วยความขยันขันแข็งหนักเอาเบาสู้ ทำสวนกลางนาให้มีชีวิตแก่มนุษย์ สัตว์ และระบบนิเวศตามธรรมชาติ ประกอบอาชีพที่สุจริต มีแนวคิด มีแนวปฏิบัติตั้งอยู่บนพื้นฐานความพอดี พองาม และพอเพียง พึ่งตนเองให้มากที่สุด การพึ่งตนเองทางจิตใจสำคัญมาก จิตใจต้องเข้มแข็ง เด็ดเดี่ยว แน่วแน่ในปณิธานที่ตั้งเอาไว้ แล้วเดินตามความฝันนั้นให้สำเร็จจงได้ ก่อนจะทำสวนกลางนามีคนดูถูกต่าง ๆ นานาว่าจะทำได้อย่างไร ทำไม่ได้หรอก บางคนก็ดูถูกรุนแรงหาว่า บ้าก็มี มีที่ทำนาอยู่ดี ๆ จะไปบุกดะระปลูก

ต้นไม้ใหญ่ตามธรรมชาติ เมื่อไหร่ต้นไม้จะโต คำสวดประมาทเหล่านี้ ยังมีแรงผลักดันทำความฝันให้เป็นจริงสักวัน ดังนั้น การเป็นที่พึ่งทางจิตใจสำคัญก่อนลำดับแรก จะทำอะไรก็ตามเราต้องพึ่งตนเองก่อนเสมอ อย่าหวังพึ่งน้ำบ่อหน้า ทำสวนกลางนาเช่นกัน ทำแบบค่อยเป็นค่อยไปไม่ได้หวังว่าจะขอรับบสนับสนุนจากหน่วยงานใด ๆ เลย พึ่งตนเองให้ได้ทางความคิด อย่าให้ใครมาจูงมือเราได้ (บุญช่วย วงษ์ษา, 2561, สัมภาษณ์)

1.2 มีจิตสำนึกที่ดี

นายบุญช่วย วงษ์ษา ประสบความสำเร็จด้านการมีจิตสำนึกที่ดี เป็นบุคคลที่จิตใจงดงามคนหนึ่ง กล่าวคือ มีจิตสำนึกที่ดีแก่สัตว์ทุกตัวทุกประเภท ให้มีชีวิตอยู่ร่วมกันแบบธรรมชาติไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน มีจิตสำนึกรับผิดชอบชีวิต “สูงค่าอยู่ที่ทำตัว” โดยมีหลักจิตสำนึกที่ดี 3 ดี คือ คิดดี พูดดี ทำดี ดังนั้น สวนกลาง คือ รูปแบบความสำเร็จในการมีจิตสำนึกที่ดีต่อระบบนิเวศ ทรัพยากรชีวภาพต่าง ๆ ให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ตามระบบนิเวศของป่าไม้ สัตว์ต่างๆ (บุญมาก วงษ์ศรี, สายรุ้ง วงษ์ศรี และมนตรี

1.3 สร้างสรรค์ให้ตนเองและชาติโดยรวม

สวนกลางนา คือ รูปแบบที่ดีของวิถีชีวิตที่ควรจะเป็น เป็นการย้อนอดีตกลับคืนไป 40-50 ปี ธรรมชาติที่เคยอุดมสมบูรณ์ มีสัตว์ชนิดต่างๆ มากมาย มีระบบนิเวศที่เอื้อซึ่งกันและกันตามธรรมชาติ แสดงให้เห็นว่า เป็นการสร้างสรรค์ให้ตนเอง มีคุณค่าและมูลค่าขึ้นมา มีประโยชน์แก่ชุมชนและประเทศชาติโดยรวม เป็นศูนย์เรียนรู้ภูมิปัญญาไทยด้านการเกษตร ธรรมชาติหรือวนเกษตรเพื่อให้คนในชุมชนได้ศึกษาเรียนรู้ สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ตามความเหมาะสมกับบริบทของชุมชนตนเอง

1.4 คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก

สวนกลางนา ได้ดำเนินการมาแล้วร่วม 40 ปี มีเป้าหมายการคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก กล่าวคือ การมีความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR) การไม่ใช้สารเคมีใดๆ ทั้งสิ้นตนเองและชุมชนปลอดภัย อาหารที่รับประทานปลอดภัยไม่มีสารเคมีตกค้าง เป็นผลดีต่อสุขภาพร่างกาย บุคคลทั่วไปมาอุดหนุนสินค้าทางการเกษตร ไม่ว่าจะเป็พืชผักผลไม้ต่างๆ เมื่อนำไปบริโภคก็ปลอดภัย ดังนั้น สวนกลางนาเกษตรอินทรีย์ วนเกษตรหรือเกษตรธรรมชาติ เกิดขึ้นเพราะความห่วงใยต่อธรรมชาติและสารเคมี การไม่ใช้ปุ๋ยเคมี แต่ปรับมาใช้ปุ๋ยที่ได้โดยตรงจากมูลสัตว์และวัชพืชต่าง ๆ สามารถทำให้การอยู่ร่วมกันของ คน สัตว์ และสิ่งแวดล้อมได้อย่างปลอดภัย ผลผลิตที่เกิดขึ้นก็มีความปลอดภัยต่อผู้บริโภค ครูบุญช่วยเล่าให้ฟังถึงแนวคิดนี้ว่า “เมื่อตนเองเป็นคนที่ไม่แพ้สารเคมีเกือบทุกชนิด ทั้งปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดแมลงหรือกำจัดศัตรูพืช รวมทั้งอาหารที่ใส่สารเคมีต่าง ๆ ก็ไม่สามารถกินได้ ดังนั้นเมื่อจะผลิตพืชผลทางการเกษตรก็ต้องไม่มีสารเคมีเข้ามา

เจือปน นอกจากผู้บริโภคลดอคภัยแล้ว ยังส่งผลต่อสังคมและชุมชนใกล้เคียงที่ไม่ได้รับผลกระทบที่จะเกิดกับกิจกรรมของสวนกลางนา โดยเฉพาะการปนเปื้อนสารเคมีในดิน น้ำ และในอากาศ (บุญช่วย วงษ์ษา, สมชาย รุ่งเรืองทรัพย์, 2561, สัมภาษณ์)

2. ด้านสังคมและชุมชน

2.1 ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

นายบุญช่วย เป็นนักพัฒนาอีกหลายต่อหลายอย่าง เช่น อดีตเป็นสารวัตรกำนัน ตำบลหนองแก อดีตเป็นอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน อดีตเป็นเลขาสภาองค์การบริหารส่วนตำบลหนองแก ผู้นำอาสาพัฒนาชุมชน ผู้นำอาชีพก้าวหน้าของกระทรวงมหาดไทย ซึ่งล้วนแต่เป็นคุณประโยชน์ให้กับสังคมทั้งสิ้น และปัจจุบันยังได้เป็น ครูภูมิปัญญาไทย สาขาเกษตรกรรม อีกด้วย (วิรดา วงษ์ท้าว, มนตรี สร้อยทิพย์ และสมศรี สาลี, 2561, สัมภาษณ์)

2.2 สร้างเครือข่ายชุมชนที่เข้มแข็ง

การถ่ายทอดความรู้วิถีเกษตรอินทรีย์จากรุ่นสู่รุ่นครูบุญช่วยเล่าว่า การเรียนรู้ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสวนกลางนา ไม่ว่าจะเป็นใครก็ตามทั้งญาติหรือคนนอก การเรียนรู้จะต้องเกิดจากความสนใจ ความรัก ที่จะมีความรู้ เรียนรู้ และสามารถปฏิบัติได้ ส่วนจะทำให้ได้แบบครูบุญช่วยทุกคน จะต้องลงมือทำ ทำทุกวัน ทำทุกขั้นตอน ทำอย่างต่อเนื่อง ทำอย่างตั้งใจ จนกว่าจะทำได้ ส่วนการสอน ครูบุญช่วยจะสอนตอนที่ทำหรือที่เรียกว่า “สอนไปทำไป” หรือ “on the job training” สวนกลางนาเป็นศูนย์การเรียนรู้ทั้งศูนย์การเรียนรู้เกษตรพอเพียง เกษตรผสมผสาน เกษตรธรรมชาติ วนเกษตร รวมทั้งมีวิธีการจัดการที่ดินตามแนวทฤษฎีใหม่ การเรียนรู้ของคนที่น่าสนใจที่ผ่านมานายบุญช่วยบอกว่าไม่เคยได้สอน แต่จะต้องมาฝึกทำถึงจะได้ (วิรดา วงษ์ท้าว, มนตรี สร้อยทิพย์ และสมศรี สาลี, 2561, สัมภาษณ์)

3. ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

3.1 การจัดการอย่างชาญฉลาด

สวนกลางนา คือ “สวนมีชีวิต” นายบุญช่วย กล่าวว่า ภายในบริเวณสวนกลางนา ไม่มีการใช้สารเคมีทุกชนิด ในทุกกิจกรรมของสวน ไม่ว่าคนหรือสัตว์ที่อาศัยอยู่ในสวนแห่งนี้ จะได้รับความปลอดภัยที่เกิดจากสารเคมีแน่นอน ครูบุญช่วยเล่าต่อว่า ความอุดมสมบูรณ์ของพืชพรรณไม้ และสัตว์ต่าง ๆ ทำให้ช่วงอากาศร้อนจะไม่ร้อนจนเกินไป อุณหภูมิในสวนจะต่ำกว่าข้างนอกเกือบ 3 องศาเซลเซียสที่เคยทดลองวัดดูได้ ช่วงลมแรงหน้าหนาวก็หนาวน้อยกว่าข้างนอก เพราะต้นไม้คอยปะทะลมเอาไว้ และยังช่วยลดความรุนแรงของแรง โดยเฉพาะช่วยความ

รุนแรงของพายุต้นฝนซึ่งเกิดขึ้นเกือบทุกปี รวมทั้งลดการสูญเสียและอันตรายของสิ่งปลูกสร้างในสวนได้เป็นอย่างดี นักหลายชนิดสีสันแปลกตา เข้ามาหาที่อยู่อาศัยพร้อมทั้งส่งเสียงให้ได้ฟังอยู่ตลอดเวลา เมื่อความอุดมสมบูรณ์กลับคืนมา พืชหลายชนิดที่ปลูกไม่ได้ก็ขึ้นมาเอง อย่างบุก มัน และเห็ดหลายชนิด โดยเฉพาะเห็ดโคน ซึ่งได้หายไปจากถิ่นนี้มานานแล้ว และไม่ได้คาดคิดว่าจะได้เจอในบริเวณนี้อีก บัดนี้กลับมีแล้ว ส่วนบางพื้นที่ที่หน้าดินต่ำ ทำให้เกิดน้ำขังและมีความชื้น จะมีผักกระเฉด ผักแว่น ผักบู่ ฯลฯ ขึ้นมาให้เราเก็บได้ไม่รู้หมด สัตว์อย่างกบ เขียด อึ่งอ่าง ปู ปลา คางคก ฯลฯ ที่เคยหายไปปัจจุบันจะชุ่มชื้นมากในบริเวณนี้ ทำให้เกิดห่วงโซ่อาหารตามธรรมชาติ และก่อให้เกิดความความปลอดภัยจากสารเคมี

พันธุ์ไม้หลายชนิดนำมาเป็นไม้ใช้สอยได้เร็ว เช่น ต้นมะขามเทศ กระจับปี่ยักษ์ ยิ่งถ้าเป็นพวกไม้ไผ่จะใช้เวลาแค่ปีเศษ ๆ ก็ตัดมาทำไม้ใช้สอยได้แล้ว โดยนำมาสานตระกร้าไว้ขาย วัชพืชอย่างพวกหญ้าคาสามารถประยุกต์นำมาถักทอเป็นวัสดุคืบ ใช้มุงหลังคาโรงเรียนได้เป็นอย่างดี วัชพืชอย่างฟ้าทลายโจร หญ้าหนวดแมว ใช้เป็นสมุนไพรในการรักษาอาการอักเสบของระบบทางเดินหายใจ และนิ้ว ใต้ดี เป็นต้น การนำเอาวิธีขั้นตอนเทคนิคเหล่านี้ ใช้ติดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ส่งผลถึงเศรษฐกิจของครอบครัวมั่นคงขึ้น ทำให้เลิกคิดจะหนี ไปที่อื่นเพื่อประกอบอาชีพใหม่ตามความคิดเดิม ทำให้มั่นใจว่าวิธีการเหล่านี้ ควรได้รับการสืบทอดขยายผลให้ครอบคลุมในทุกพื้นที่ ของประเทศไทยเรา เพราะวิธีการทำไม่ซับซ้อนยุ่งยากเกินกว่าที่ทุกคนจะทำได้ยิ่งถ้ามาสัมผัสสถานที่จริงและเสริมด้วยคำแนะนำที่ครูบุญช่วยพร้อมที่จะถ่ายทอดให้กับผู้สนใจศึกษาเพิ่มขึ้นอีก ความสำเร็จของทุกคนย่อมอยู่ไม่ไกล จะทำให้เศรษฐกิจพอเพียงเกิดขึ้น ดังที่ในหลวงของเราต้องการจะทำให้พื้นที่ที่มีลักษณะของปัญหาเหมือนอย่างสวนกลางนาที่อยู่นอกเขตชลประทาน สามารถพลิกฟื้นให้กลับมาเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อชีวิตและสังคมให้ยั่งยืนสืบไป

3.2 รู้คุณค่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

สวนกลางนา คือ สวนเกษตรอินทรีย์ (organic farming) สวนกลางนาทำการเกษตรที่ไม่ใช้สารเคมี ทั้งสารเคมีฆ่าหญ้า ยาฆ่าแมลงรวมทั้งปุ๋ยเคมีและเคมีภัณฑ์ต่าง ๆ ไม่ใช้ยาปฏิชีวนะสำหรับสัตว์เลี้ยง และไม่ให้สัตว์กินอาหารที่เป็นสารเคมีหรือผ่านกระบวนการทางเคมี สวนกลางนาจึงเน้นที่จะใช้สารจากธรรมชาติทั้งมูลสัตว์ และเศษพืชต่าง ๆ นำมาเป็นสารปรับปรุงบำรุงดิน การทำสวนกลางนาจึงมุ่งเน้นให้ คน สัตว์ และสิ่งแวดล้อมอยู่ร่วมกันได้ทั้งภายในสวนและไม่ส่งผลกระทบต่อชุมชน/สังคมรอบด้าน

3.3 ตั้งบนพื้นฐานการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

การอนุรักษ์เพื่อความยั่งยืน นายบุญช่วยเล่าว่าการใช้สารเคมีในการทำเกษตรที่มีอันตรายต่อแมลงและสัตว์หลายชนิดและสามารถขยายพันธุ์ได้รวดเร็ว อย่างพวกมดแดง ปลา นก

4.1.3 การล่อแมลงวันช่วยผสมเกสร ก็เป็นสิ่งจำเป็นและขาดไม่ได้ในบางพื้นที่ที่ไม่มีแมลงอย่างผึ้ง ต่อ แตน ชันฉรง แมลงงู การล่อแมลงที่มีอยู่เกือบทุกพื้นที่ ทุกพื้นบ้านก็คือแมลงวัน โดยใช้ซากสัตว์จากครวเรือนของเราที่หาได้ง่าย เช่น ไข่ปลา หัวปลา ฯลฯ โดยใส่ภาชนะมาแขวนไว้ใกล้ ๆ กับต้นไม้ที่ดอกกำลังบานจะทำให้มีแมลงวันมาตอมและเป็นตัวช่วยในการผสมเกสรให้กับต้นไม้ได้เป็นอย่างดี

4.1.4 การทำให้ได้สัตว์ช่วยพรวนดินสร้างปุ๋ย

4.1.5 การใช้สัตว์ควบคุมแมลง

4.1.6 การใช้สมุนไพรกำจัดโรค เช่น ใช้พริกแช่น้ำเกลือป้องกันโรคราได้ดี
กระเทียมตำให้ละเอียดตากกำจัดโรคราต้นไม้ได้

4.1.6 การเพาะเห็ดธรรมชาติ

4.1.8 การโน้มกิ่งช่วยให้ไม้ผลออกดอกได้ดีเพิ่มขึ้น จากการทดลองกับมะม่วงมะขามเทศทำให้ได้ผลผลิตไว้รับประทานตลอดปี วิธีการก็คือ ถ้าต้นไม้ต้นไหนมีกิ่งที่ทึบหรือไขว้กันมากให้ดึงกิ่งโน้มลงออกจากกันให้สังเกตแสงจะต้องส่องถึงทั่วทั้งต้น โดยเฉพาะใต้ทรงพุ่มจะต้องมีแสงรอดผ่านได้เกินครึ่งหนึ่งของนอกทรงพุ่ม

4.1.9 การควบคุมต้นไม้อาไว้ใช้สอยและทำเสามีชีวิต ไม้อย่างกระถินยักษ์ที่โตเร็ว ตัดกิ่งที่แตกด้านข้างออก ตามความสูงที่ต้องการ พอได้ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางตามที่กำหนดก็นำมาปักทำเสาปกติ แต่หลุมที่ขุดจะต้องมีเกลบดำผสมดินที่ขุดขึ้น ส่วนผสมเกลบดำ 20 ส่วน ต่อดินที่ขุด 2 ส่วน คลุกเคล้าให้เข้ากัน แล้วนำไปใส่ในหลุมด้วยส่วนหนึ่ง พอเอาเสาลงหลุมแล้วก็กลบด้วยดินผสมเกลบที่เหลือ และถ้าเป็นไปได้ให้นำกระสอบป่านที่เก็บความชื้นได้นานหุ้มรอบต้นเสาไว้ด้วย ระยะเวลาแรกรดน้ำให้ชุ่มเสมอทั้งล่างทั้งบนเสาด้วย จะทำให้ได้เสามีชีวิตใช้ยาวนาน หมายเหตุ ต้องเป็นเสาที่ใช้ในโรงเรียนที่หลังคาไม่ทึบน้ำฝนต้องผ่านได้ เช่น โรงเรียนเพาะชำ

4.1.10 การใช้น้ำควบคุมโรคและแมลงจากอากาศที่เปลี่ยนแปลงเร็ว บางครั้งแดดออกจัดอยู่ดีๆ มีฝนตกปัญหานี้ทำให้โรคราน้ำฝนระบาดมาก และโรคเดียวกันนี้ก็จะเกิดขึ้นอีก คือช่วงหน้าหนาว หมอกลงจัด โรคนี้ถ้าเกิดขึ้นแล้วแก้ยากจะใช้สารเคมีก็ไม่ค่อยได้ผล ดังนั้นการป้องกันจึงจำเป็นมาก วิธีการคือให้ใช้น้ำพ่นก่อนที่น้ำฝนหรือน้ำค้างที่ติดอยู่ แล้วแห้งออกให้หมดจึงจะได้ผลดี ส่วนของแมลงอย่างพวกเพลี้ยไฟถ้าพบว่าระบาดส่วนใหญ่วางช่วงสั้น ๆ และเลี้ยงถ้าพบใช้น้ำฉีดพ่นก็ควบคุมได้

4.1.11 การห่อผลผลิตเพื่อสีสันสำหรับไม้ผล จากการทดลองพบว่าถ้าต้องการให้ผลผลิต มีสีสันออกเป็นสีจางๆ ที่ทดลองทำแล้วได้ผลดีกับมะม่วงคือ ให้ใช้ถุงห่อสีทึบ ๆ หรือ

สีด้าไปเลย ถ้าต้องการสีเหลืองอ่อน ให้ใช้ถุงห่อสีจางๆหรือสีขาว ถ้าห่อด้วยถุงที่เป็นกระดาษอย่าง กระดาษหนังสือพิมพ์หรือถุงปูน จะทำให้ได้สีตามปกติ แต่สวยกว่าไม่ได้ห่อ การห่อผลผลิตนี้ ยังส่งผลต่อคุณภาพอื่นได้ด้วย เช่น รสชาติจะดีกว่า เนื้อจะกรอบและที่สำคัญมาก ๆ คือ ป้องกัน ผลผลิตให้ปลอดภัยจากการทำลายของแมลงต่าง ๆ

4.1.12 เสริมรากทำทางเลี้ยงให้กับต้นไม้ ประโยชน์ที่ได้ทำให้ต้นไม้ที่เป็นโรค เปลือกแตก ท่อส่งน้ำและอาหาร ไม้ดีให้มีอายุยืนยาวขึ้นทำให้ผลผลิตสมบูรณ์ เหมาะกับไม้ผล ที่ปลูกไว้เป็นเวลานานๆ ซึ่งมักจะพบโรคนี้อเสมอ

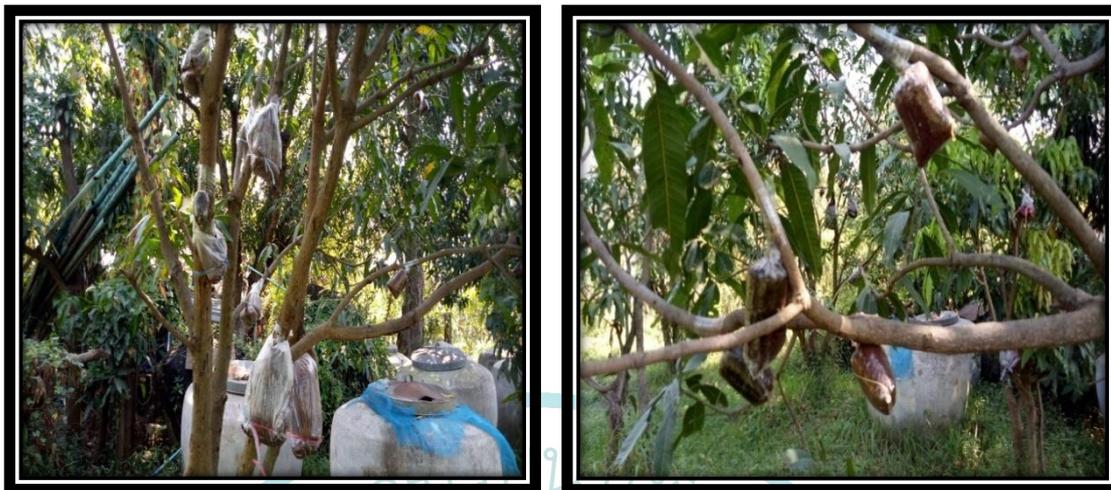
4.1.13 การทำเครื่องมือที่ใช้ทั้งทาบกิ่ง ทั้งตอนกิ่ง และตัดกิ่งชำในตัวเองกัน โดยใช้วัสดุดิบที่หาได้ง่ายมีอยู่ทั่วไปมาต่อเพิ่มเติม โดยประยุกต์จากคีมปากขยายที่ใช้ขันน็อตหรือ ตัดคลวดได้แล้วนำมาเชื่อมไฟฟ้าเพิ่ม ทำให้ด้านนอกใช้เป็นมิด ส่วนด้านในจะทำเป็นร่องวงกลม 2 ร่อง โดยร่องหนึ่งต้น ร่องหนึ่งลึก ทำให้สอดคล้องกับประโยชน์ใช้สอย ที่เกี่ยวกับงานขยายพันธุ์ พืชได้หลายอย่างในตัวเองกัน คือใช้ได้ทั้ง ตอนกิ่ง ทาบกิ่ง ต่อยอดและตัดกิ่งชำในตัวเองกัน และ ที่พิเศษกว่ามิดที่ใช้ขยายพันธุ์ไม้แบบเดิมคือ สามารถวันตอนกิ่งได้รวดเร็วกว่าเดิม ถึง 10 เท่า

4.1.14 การกำจัดปลวกด้วยวิธีง่ายๆ ถ้าพบบริเวณที่อยู่ของปลวกแล้วให้ใช้เกลือ ผสมน้ำ 1 ต่อ 1 คลุกเคล้าคนให้เข้ากันแล้วจากนั้นนำไปราดในที่อยู่ของปลวกติดต่อกัน 10 วัน หลังจากนั้นใช้เฉพาะเกลืออย่างเดียวไปฝังไว้ให้ทั่วบริเวณนั้นไม่นานปลวกจะย้ายหนีไป

4.1.15 การทำสาวให้กับต้นไม้ จากการทดลองที่ได้ทำมาจำเป็นมากสำหรับ ต้นไม้ที่ปลูกเอาไว้มานาน ๆ หลายปีโดยเฉพาะไม้ผล กิ่งบางกิ่งจะมีโรคทำให้ท่ออาหารส่งไปเลี้ยง ที่ปลายยอดไม่ค่อยดี การตัดแต่งทำสาวให้มันจึงมีความจำเป็น และจำเป็นมากถ้าต้องการให้ต้นไม้ ของเรามีผลผลิตที่ดี การตัดที่ใช้กับวิธีนี้ควรตัดให้ต่ำลง คือเหลือแค่ต่อไว้ไม่เกิน 1.5 เมตร (หนึ่ง เมตรครึ่ง) สูงจากพื้นดินเพราะเมื่อกิ่งแตกขึ้นใหม่จะทำให้เราควบคุมบำรุงรักษาง่าย ข้อสำคัญ ควรทำในช่วงต้นฤดูฝน จากการได้ทดลองทำวิธีนี้ไว้ที่สวน ทำให้ต้นโทรมได้การจัดการที่สะดวก ทั้งในการดูแลรักษา การเก็บเกี่ยวโรคและแมลงในสวนลดลงด้วย ส่วนผลผลิตที่ได้มันสมบูรณ์ เป็นที่ต้องการของตลาดมาก

4.2 ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

สวนกลางนา ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ต่อยอด พัฒนาให้เกิดประโยชน์สูงสุด เช่น การทาบกิ่ง การตอนกิ่ง ปักกิ่ง ชำกิ่ง การทำน้ำหมักสมุนไพรรไล่แมลง การทำน้ำยาล้างจาน การเผาถ่าน น้ำส้มควันไม้ การใช้มูลสัตว์วัชพืช จี้เลนกันสระซากสัตว์ทำปุ๋ย การกำจัดปลวกด้วย วิธีง่ายๆ เสริมรากทำทางเลี้ยงให้กับต้นไม้ การล่อแมลงวันช่วยผสมเกสร เป็นต้น

ภาพที่ 4.8 การทาบกิ่งมะม่วง

4.3 พัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาของเราเอง

พัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาของเราเอง การสร้างนวัตกรรมทางการเกษตรใหม่ๆ ไม่เพียงแต่ความรู้ที่ได้จากการเรียนรู้จากธรรมชาติ ครูบุญช่วยได้อาศัยความรู้ด้านช่างที่มีอยู่ ประกอบกับการสังเกต การเรียนรู้จากเอกสาร ฟังวิทยุ สอบถามจากผู้รู้ต่าง ๆ ทำให้สามารถประดิษฐ์ คิดค้น วิธีการและเครื่องมือทางการเกษตรใหม่ ๆ ที่ช่วยให้การกระจายพันธุ์พืชได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น วิธีการตอนกิ่ง ทาบกิ่ง ต่อยอด ปักชำ หรือการเก็บเกี่ยวผลผลิตที่ทำได้อย่างรวดเร็ว รวมทั้งช่วยเพิ่มผลผลิตและรายได้ นวัตกรรมหรือสิ่งประดิษฐ์ที่ครูบุญช่วยได้คิดค้นขึ้นประกอบด้วย

4.3.1 การทำมิด – กรรไกรอเนกประสงค์ ให้เป็นเครื่องมือที่อยู่ในชั้นเดียวกัน ที่มีประสิทธิภาพในการคืบ หนีบเปลือกไม้ในการตอนกิ่ง ได้เร็วกว่าการควั่นด้วยมีดปกติถึง 10 เท่า ใช้เป็นมิดทาบกิ่ง ตัดตาเสียบยอด และตัดชำกิ่งในตัวเอง

4.3.2 การทาบกิ่งมะม่วงหรือไม้ผลกับต้นตอขนาดใหญ่ โดยการทาบกิ่งจะทำกับต้นตอที่มีขนาดตั้งแต่เส้นผ่าศูนย์กลาง 8 นิ้วขึ้นไป ซึ่งวิธีการนี้ช่วยทำให้การทาบกิ่งไวล่องหน้าได้เป็นเวลาหลายเดือน ทำให้มีต้นไม้ที่ทาบกิ่งไวขายได้ตลอดเวลาหรือรองรับลูกค้าที่ต้องการได้ โดยที่ต้นตอยังสามารถนำมาใช้ทาบกิ่งได้ใหม่อีก

ภาพที่ 4.9 การทาบกิ่งมะม่วง 3 สายพันธุ์ในต้นเดียว

4.3.3 การใช้เทคนิคขยายพันธุ์ที่หลากหลาย เช่น การปักชำ การเพาะต้นกล้าด้วยการใช้ขี้เถ้าแกลบ และอาศัยบริเวณร่มเงาของไม้ผลช่วยบังลมและบังแดด เป็นต้น

4.3.4 การปลูกไม้ผลให้อนนอนแทนการเติบโตในแนวตั้งตามปกติ โดยการทำให้กิ่งต้นมะม่วง ต้นมะขามเทศนอนลงมาด้วยการใช้ไม้ค้ำหรือตัดกิ่งไว้เพื่อสะดวกต่อการขยายพันธุ์และการเก็บเกี่ยวผลผลิต

4.3.5 การตกแต่งผลผลิตไม้ผลให้มีรูปร่างที่ต้องการ เช่นการบังคับผลมะม่วงให้เป็นรูปร่างต่างๆ เพื่อการจำหน่ายตามโรงแรมชั้นหนึ่ง เป็นต้น

4.3.6 การเร่งดอกและผลมะม่วง โดยใช้ควันไฟรมตามกิ่งมะม่วง ซึ่งช่วยให้มะม่วงออกดอกได้เร็วขึ้น

4.3.7 การผลิตปุ๋ยหมักชีวภาพจากวัตถุดิบที่หาได้ง่ายจากในสวน โดยล่อจุนทรีย์ในพื้นที่มาทำเป็นหัวเชื้อใช้เองแล้วนำมาหมักกับเศษวัสดุที่เหลือใช้ทางการเกษตร ที่ส่วนใหญ่มีอยู่ในสวน ประโยชน์มีหลายอย่าง เช่น ช่วยปรับโครงสร้างของดิน เพิ่มคุณภาพและปริมาณผลผลิต และประหยัดต้นทุน (บุญช่วย วงษ์ษา, บุญมาก วงษ์ศรี และสายรุ้ง วงษ์ศรี, 2561, สัมภาษณ์)

ภาพที่ 4.10 บริเวณเพาะชำพันธุ์กล้าไม้ชนิดต่างๆ

5. ด้านเศรษฐกิจ

5.1 เพิ่มรายได้

นายบุญช่วย วงษ์ษา มีความสำเร็จด้านเศรษฐกิจอย่างเห็นได้ชัด จากการจำหน่ายผลผลิตในสวนกลางนา ไม่ว่าจะเป็นพืชผักผลไม้ และที่เด่นชัด ก็คือ การตอนกิ่ง การทาบกิ่งไว้สำหรับจำหน่าย มีไม้ผลไว้คอยบริการไม่น้อยกว่า 30 ชนิด แต่ละชนิดมีหลายสายพันธุ์ เช่น มะม่วง มะละกอ ขนุน น้อยหน่า ฝรั่ง มะพร้าว มะนาว มะขาม เป็นต้น ต้นไม้ที่ได้จากการ

ตอนกิ่ง / ทาบกิ่ง มีหลายราคาขึ้นอยู่กับความเจริญเติบโตของไม้ผล เริ่มจาก 10 บาท ขึ้นไปถึงหลักพันบาท ปัจจุบันสวนกลางนามีรายได้ทุกวันขึ้นต่ำนวันละ 1,000 บาท จากการจำหน่ายไม้ผลต่างๆ เป็นหลัก (บุญมาก วงษ์ศรี และสายรุ้ง วงษ์ศรี, 2561, สัมภาษณ์)

ภาพที่ 4.11 การนำต้นไผ่มาสานตระกร้าสำหรับจำหน่าย

5.2 ลดรายจ่าย

สวนกลางนา ทำให้ลดรายจ่ายไปมาก เนื่องจากไม่ได้ซื้ออาหารจากข้างนอก เพราะอาหารในสวนกลางนา มีความอุดมสมบูรณ์ มีการผลิตเสื้อผ้าใส่เอง ทำน้ำส้มควันไม้ เผลอานเอง น้ำยาล้างจาน น้ำหมักสมุนไพรไล่แมลง มีน้ำใช้ทั้งปีไว้รดผักผลไม้ดื่มน้ำ โดยดื่มน้ำฝน การปลูกผักสวนครัวรั้วกินได้ เป็นการลดค่าใช้จ่ายในครอบครัว (บุญมาก วงษ์ศรี และสายรุ้ง วงษ์ศรี, 2561, สัมภาษณ์)

5.3 การออม : สะสมเป็นเงินทุน

ปัจจุบันนายบุญช่วย มีเงินเก็บ มีเงินออมในรูปแบบต่าง เช่น ฝากธนาคาร ทำประกันชีวิตให้กับตนเอง สะสมเป็นเงินทุนในหมู่บ้าน เงินสหกรณ์ออมทรัพย์ต่างๆ มีเงินไปซื้อที่ดินกลับคืนหลังจากเคยขายเพื่อใช้หนี้ในอดีต ปัจจุบันไม่มีหนี้สิน มีเงินเหลือเก็บเอาไว้ใช้ในยามชรา เป็นสวัสดิการชีวิตให้ตนเอง

ดังนั้น ชาวบ้านทั้งตำบลหนองแก อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี และใกล้เคียงสามารถพึ่งพาตนเองในสภาพการปัจจุบันได้ โดยเฉพาะในเรื่องการทำเกษตร องค์กรความรู้ที่เกี่ยวกับการเกษตรที่ก่อให้เกิดปัจจัยสี่ที่จำเป็นสำหรับชีวิต เน้นปัจจัยจากท้องถิ่นที่ใช้เทคนิคการ

บริหารทางการจัดการและเทคโนโลยีเพื่อการอนุรักษ์ จึงส่งผลทำให้ต้นทุนที่เคยใช้อยู่ลดลง ใช้พื้นที่ให้เต็มประโยชน์ทุกส่วนตลอดเวลา ลดการว่างงานในบางช่วงฤดูกาล มีอาหารการกินที่ปลอดภัยไม่มีการปนเปื้อน สารเคมี ทำให้สุขภาพอนามัยดี ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่เกษตรกรมีอายุยืนยาว และจะส่งผลโดยรวมถึงผู้บริโภคได้อีกด้วย ลดการนำเข้าของสารเคมีภายในตำบลหนองแก ได้ปีละหลายแสนบาท ส่งผลให้ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เสียหายกลับคืนมา ชาวบ้านมีเศรษฐกิจมั่นคง มั่นใจในอาชีพท้องถิ่นดั้งเดิมของตัวเอง ทำให้เกิดความรักในถิ่นฐาน ลดการเคลื่อนย้ายของคนชนบท เข้าสู่เมือง และเมื่อแนวทางนี้พัฒนาขยายเพิ่มขึ้นระยะยาว สัตว์ต่างๆ ที่เคยถูกสารเคมีทำลายก็จะกลับคืนมาเป็นอาหารให้ชาวบ้านได้จับกิน ถือเป็นกาเพิ่มรายได้ที่ไม่เป็นตัวแทนอีกทางหนึ่ง รวมทั้งยังเป็นการพัฒนาศักยภาพของชาวบ้านภายในตำบลให้เข้มแข็งและสามารถพึ่งตนเองได้พร้อมไปกับช่วยเหลือผู้อื่นได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน ตลอดจนเป็นการพัฒนาและเสริมสร้างความสามารถในการรวมพลังกันของชาวบ้าน ซึ่งก่อให้เกิดแปลงสาธิตที่มีรูปแบบเดียวกันที่เข้มแข็งสามารถให้สมาชิกและผู้สนใจใช้ศึกษาและฝึกปฏิบัติ ครอบคลุมทุกพื้นที่ทั่วทั้งตำบล อันจะนำมาซึ่งการกินดี อยู่ดี มีความสุข (บุญช่วย วงษ์ษา, บุญมาก วงษ์ศรี และสายรุ้ง วงษ์ศรี, 2561, สัมภาษณ์)

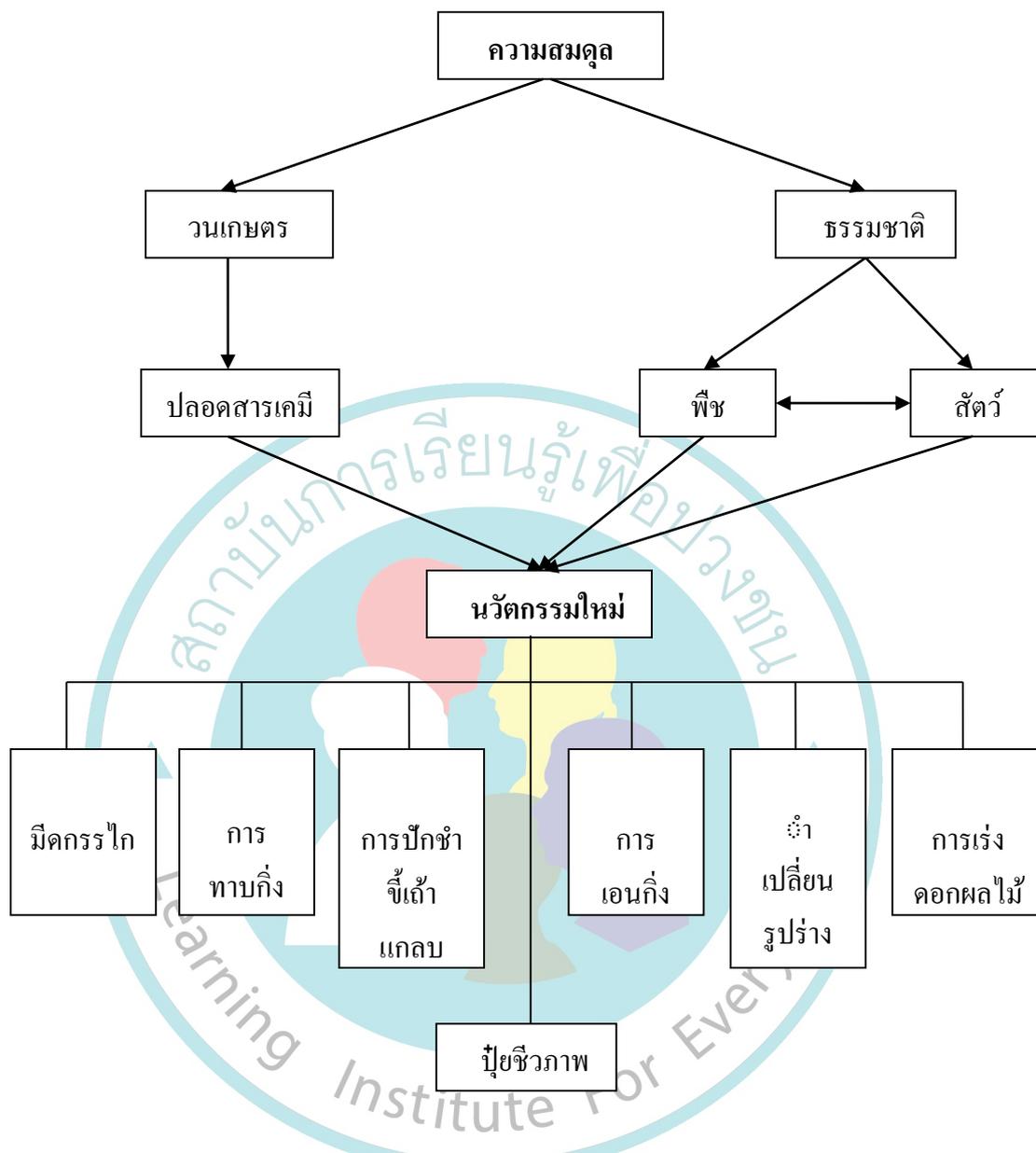
บทสรุป

“สวนกลางนา” นับเป็นแหล่งการเรียนรู้การทำ “เกษตรธรรมชาติ” ที่มีการดำเนินการในลักษณะของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างพืชกับสัตว์ ระหว่างพืชด้วยกัน ให้มีความสมดุล สอดคล้องกับธรรมชาติ และมีการผสมผสานความรู้จากการเรียนรู้ธรรมชาติกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพื่อการต่อยอด หรือสร้างมูลค่าเพิ่มของภูมิปัญญาท้องถิ่น

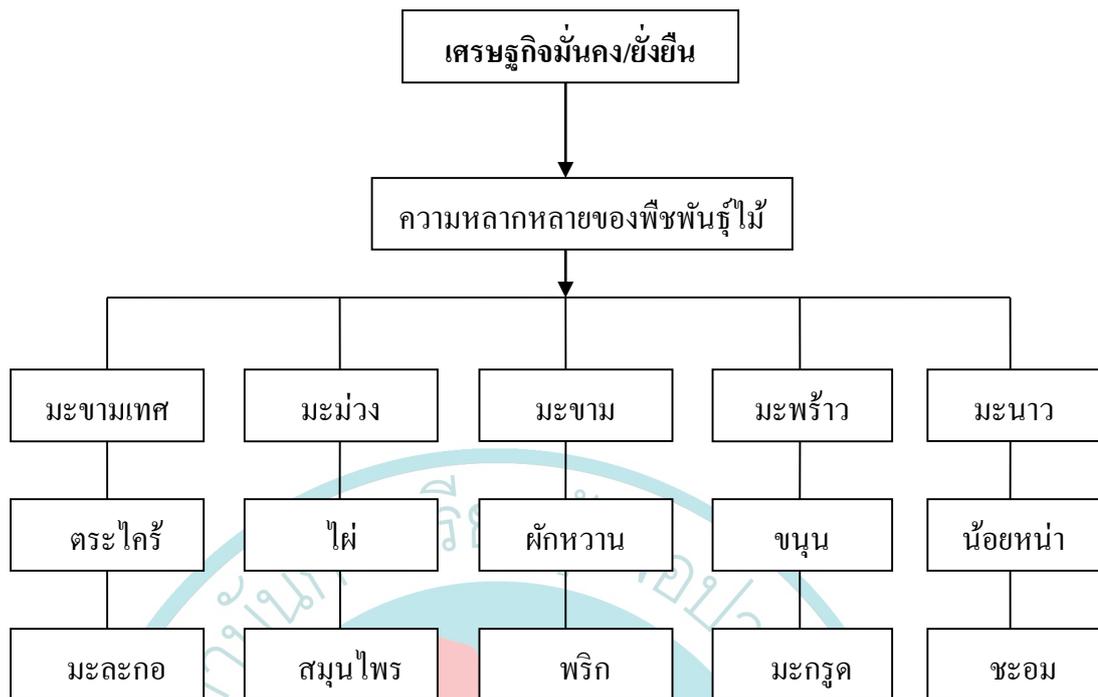
ผลการทำเกษตร “สวนกลางนา” ดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าการเรียนรู้ธรรมชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เหมาะสมนั้นเป็นพื้นฐานสำคัญ ที่ช่วยให้ครูบุญช่วยหลุดพ้นจากวิกฤตของชีวิต มีสุขภาพกาย สุขภาพใจที่ดีขึ้น มีฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวที่มั่นคง รวมทั้งทำให้พื้นดินมีความสมดุลของธรรมชาติและสภาพแวดล้อมที่ดีขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ดังนั้นหากมีการส่งเสริมสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ให้เกิดการปรับใช้ประโยชน์หรือมีการพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เกิดนวัตกรรมใหม่ ๆ กับการผลิตทั้งทางด้านเกษตรกรรม หัตถกรรม อุตสาหกรรม และการบริการของชุมชนแล้ว ย่อมเป็นพื้นฐานสนับสนุนที่สำคัญให้ชุมชนมีเศรษฐกิจฐานรากที่เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ และคนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีวิถีชีวิตที่ดี มีความสุข ซึ่งส่งผลให้เศรษฐกิจของประเทศชาติมีความมั่นคงและยั่งยืนได้ในที่สุด

ถอดบทเรียน

1. การเรียนรู้การทำ “เกษตรธรรมชาติ” ที่มีการดำเนินการในลักษณะของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างพืชกับสัตว์ ระหว่างพืชด้วยกัน ก่อให้เกิดความสมดุลสอดคล้องกับธรรมชาติ
2. การผสมผสานความรู้จากการเรียนรู้ธรรมชาติกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์หรืออื่นๆ เพื่อการต่อยอด เป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มของภูมิปัญญาท้องถิ่น
3. การเรียนรู้ธรรมชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เหมาะสมเป็นพื้นฐานสำคัญที่ก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ได้มากมาย
4. การส่งเสริมสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ก่อให้เกิดการปรับใช้ประโยชน์หรือมีการพัฒนาในชุมชน
5. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นพื้นฐานสนับสนุนที่สำคัญให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง พึ่งตนเองได้อย่างพอเพียง และคนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีวิถีชีวิตที่ดี มีความสุข ซึ่งส่งผลให้เศรษฐกิจของประเทศชาติมีความมั่นคงและยั่งยืนได้ในที่สุด
6. ความสุขที่แท้จริงคือความพอเพียง ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา 40 ปี ส่งผลให้ครอบครัวบุญช่วยเริ่มพลิกฟื้นจากวิกฤตของชีวิต จนมีสภาพชีวิตที่ดีขึ้นเรื่อย ๆ ปัจจุบันมีฐานะความเป็นอยู่อย่างพออยู่พอกิน ไม่เดือดร้อนสามารถซื้อที่ดินใหม่เพิ่มขึ้นได้ เพื่อขยายและเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร นอกจากนี้ผลผลิตต่างๆ ที่ได้จากสวนกลางนาก็ยังเป็นที่ต้องการของตลาดมีลูกค้าติดต่อสั่งซื้อล่วงหน้าเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะ มะม่วงและมะขามเทศ การเรียนรู้และการจัดสรรทรัพยากร ที่ดินของสวนกลางนาที่มีอยู่อย่างจำกัดจำเป็นต้องได้รับการจัดสรรทรัพยากรให้เหมาะสม ได้แก่ ส่วนที่สำคัญที่สุดคือต้องมีสระเก็บน้ำ เพราะถ้าไม่มีน้ำจะหยุดการจัดการทั้งหมดของระบบ ที่ดินส่วนต่อไปต้องเป็นที่พักอาศัย ต้องมีส่วนหนึ่งปลูกข้าวเอาไว้กิน และที่เหลือเอาไว้ทำสวนเกษตรหรือปลูกไม้ผลหรือพืชผักครัวเรือน แต่ที่สำคัญ “สวนกลางนา” จะต้องมีสระน้ำเพราะเป็นหัวใจของสวนมีชีวิต เป็นที่อยู่อาศัยของสรรพสัตว์และสิ่งแวดล้อม สวนกลางนาสร้างอากาศที่บริสุทธิ์ มีพันธุ์พืชหลากหลาย สัตว์และแมลงมากมายหลายชนิดทั้งนกและผึ้งมาอาศัยอยู่ร่วมกันเป็นจำนวนมากที่สำคัญดินเกิดความสมบูรณ์ มีความชุ่มชื้นมากขึ้น ทำให้วัฏจักรการหมุนเวียนแบบธรรมชาติเกิด พืชหลายชนิด เช่น เห็ดโคน ผักหวานป่า ซึ่งเมื่อก่อนไม่สามารถเกิดขึ้นได้ แต่ปัจจุบันมีเกิดขึ้นได้เองตามธรรมชาติ ผู้วิจัยได้สรุปองค์ความรู้ของสวนกลางนาเป็นแผนผัง ดังนี้

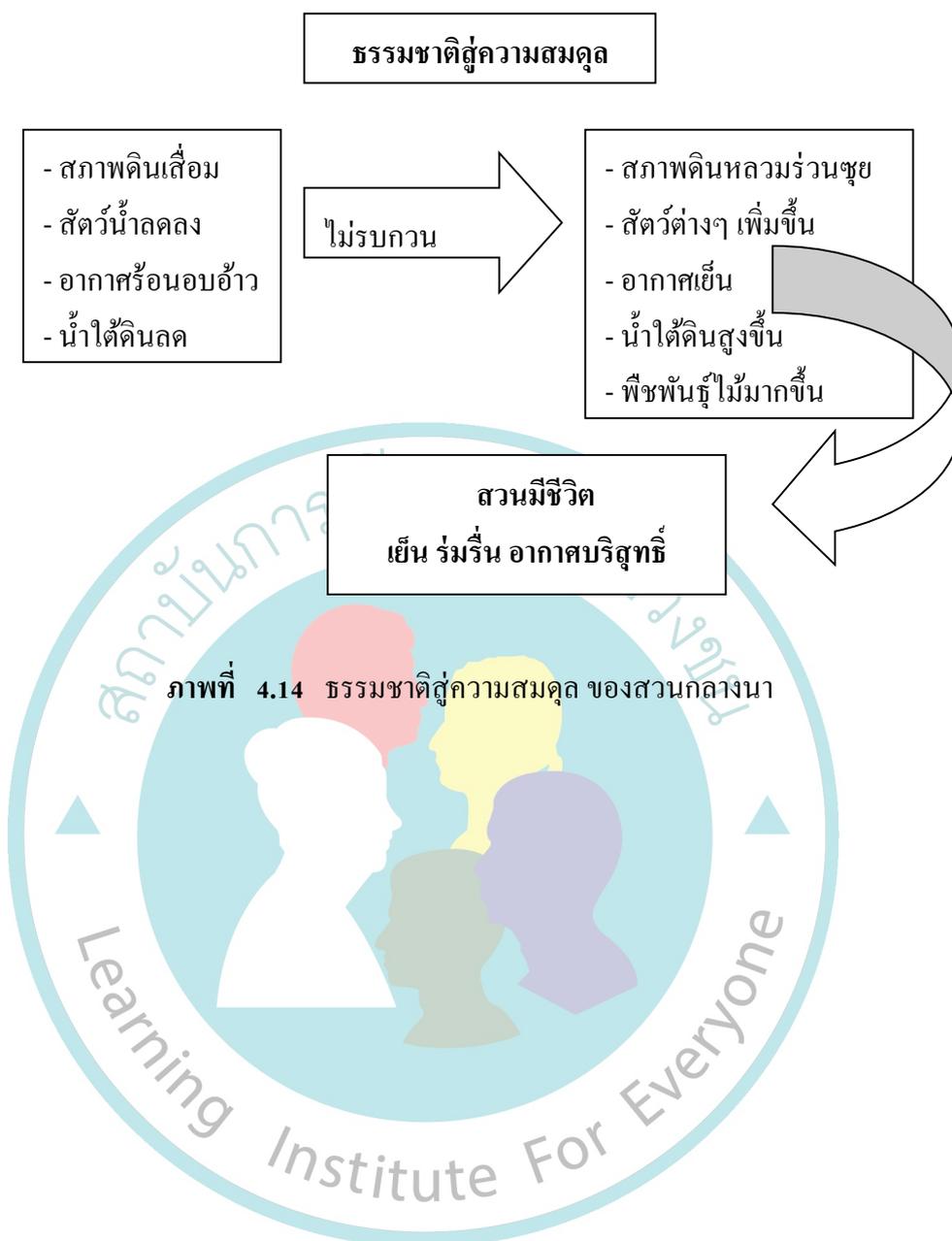
ภาพที่ 4.12 แนวคิดการพัฒนาสวนกลางนา และการคิดค้นนวัตกรรม

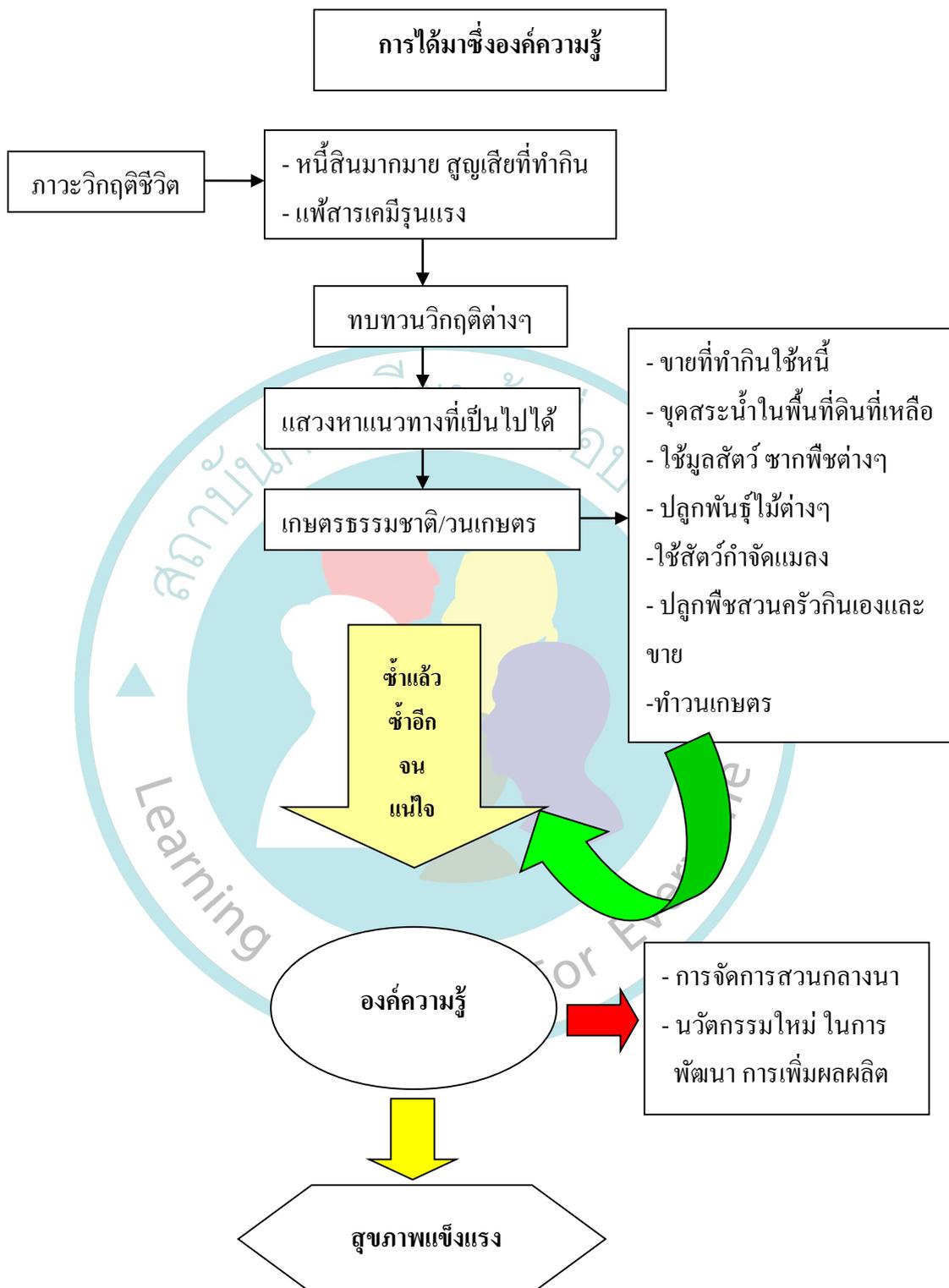

มีรายได้ทั้งปี

ภาพที่ 4.13 รายได้ของสวนกลางนา

Learning Institute For Everyone

ภาพที่ 4.15 การได้มาซึ่งองค์ความรู้ของสวนกลางนา

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผล ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่องกระบวนการเรียนรู้ผ่านเกษตรกรผู้การพึ่งตนเอง :กรณีศึกษานายบุญช่วย วงษ์ษา ตำบลหนองแก อำเภพระพุทบาท จังหวัดสระบุรี ผู้วิจัยขอนำเสนอสรุปผล อภิปรายผล และ ข้อเสนอแนะ ดังนี้

สรุปผลการวิจัย

1. กระบวนการเรียนรู้ผ่านเกษตรกรผู้การพึ่งตนเองของนายบุญช่วย วงษ์ษา ตำบลหนองแก อำเภพระพุทบาท จังหวัดสระบุรี

1.1 ความเป็นมาของ “สวนกลางนา”

นายบุญช่วย วงษ์ษา ผู้บุกเบิกสวนกลางนา ปัจจุบัน อายุ 64 ปี เกิดเมื่อวันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2497 บ้านใหญ่พัฒนา หมู่ 11 ตำบลหนองแก อำเภพระพุทบาท จังหวัดสระบุรี เป็นบุตรของนายเจียน และนางอ่อน วงษ์ษา มีพี่สาวร่วมสายเลือด 1 คน สถานภาพปัจจุบันโสด สำเร็จการศึกษาสูงสุดชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จากโรงเรียนวัดศาลเสี้ยนสีมาราชวร จังหวัดสระบุรี และได้ศึกษาวิชาชีพเพิ่มเติมในหลักสูตรระยะสั้น ที่วิทยาลัยสารพัดช่างสระบุรี ครอบครัวยังมีอาชีพเกษตรกรทำไร่ ทำนามาตั้งแต่บรรพบุรุษ ดังนั้น นายบุญช่วยจึงซึมซับความเป็นเกษตรกรมาตั้งแต่เล็กจนโต จึงไม่ใช่เรื่องที่ยากเย็นนักที่นายบุญช่วยจะเรียนรู้เรื่องของการทำการเกษตรได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้นายบุญช่วยยังเป็นนักพัฒนาอีกหลายต่อหลายอย่าง เช่น เป็นสารวัตรกำนันตำบลหนองแก เป็นอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน เป็นเลขาสภาตำบลหนองแก ผู้นำอาสาพัฒนาชุมชน ผู้นำอาชีพก้าวหน้าของกระทรวงมหาดไทย ซึ่งล้วนแต่เป็นคุณประโยชน์ให้กับสังคมทั้งสิ้น และปัจจุบันยังได้เป็นครูต้นแบบภูมิปัญญาไทย สาขาเกษตรกรรมอีกด้วย

ความทุกข์ที่เกิดจากการทำการเกษตรเชิงเดี่ยว ในปีหนึ่ง ๆ ก็ทำการเกษตรได้เพียง 4-5 เดือน แต่ทั้งหมดต้องมีการพึ่งพิงธรรมชาติคือ “น้ำฝน” จนทำให้เกิดภาระหนี้สินมากขึ้นเกิดการแพ้สารเคมีหลายอย่าง ราคาพืชผลทางการเกษตรไม่มีราคา สภาพดินตาย แข็งแน่น แห้งแล้ง ประกอบกับระบบชลประทานก็ไม่มี เครื่องมือทางการเกษตรก็ไม่มีที่จะหาน้ำเข้าที่ทำได้ ปัญหาต่าง ๆ

2. กระบวนการเรียนรู้วนเกษตร “สูตร 3 5 3”

2.1 สูตรที่ 1 กระบวนการเรียนรู้ 3 5 3 ดังนี้

2.1.1 เรียนรู้ตนเอง

ก่อนปี พ.ศ. 2522 นายบุญช่วย เกิดจากวิกฤตชีวิตมีภาระหนี้สินมากต้องขายที่ดินทำไร่ไปใช้หนี้ 1 แปลง และคนครอบครัวแพ้สารเคมี อาชีพทำนาที่เหมือนกับเกษตรกรทั่วไปการนิยปลูกพืชเชิงเดี่ยวหรือปลูกพืชอย่างใดอย่างหนึ่งและใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมีเพื่อกำจัดแมลงส่วนพื้นที่ไร่ ในปี พ.ศ. 2522 นายบุญช่วยจึงหันมาทำสวนเกษตรโดยเน้นการปลูกพืชที่หลากหลายและใช้วิถีทางธรรมชาติดูแลกันเอง โดยใช้ชื่อ “สวนกลางนา” นายบุญช่วย ปลูกต้นไม้ใหญ่น้อยประเภทไม้ผล เช่น มะม่วง มะขามเทศ น้อยหน่า ไม้ยืนต้นต่างๆ เช่นกระถิน มะกรูด ใผ่ ขนุน และผักสวนครัว อาทิ กัลฉ่าย ชะอม ตะไคร้หอม จิง ข่า ฯลฯ รวมทั้งมีการขุดสระน้ำในที่นาอีก 2 แห่งตลอดจนยังมีพื้นที่ว่างบางส่วนด้วย ทั้งนี้พื้นที่สวนกลางนามีสภาพและบรรยากาศที่แตกต่างกับพื้นที่นาอื่นๆ ที่ใกล้เคียงกันเป็นอย่างมาก กล่าวคือ เมื่อเดินเข้าไปในบริเวณสวนกลางนาเป็นครั้งแรกจะเห็นบรรยากาศที่ร่มรื่น สัมผัสกับความสดชื่นในยามที่มีลมพัดผ่านมาได้ในพื้นที่ขณะที่มองไปนอกบริเวณพื้นที่สวนกลางนาก็รู้สึกไอร้อนและสภาพพื้นที่ที่แห้งแล้ง

2.1.2 เรียนรู้ปัญหา

การกำเนิดของสวนกลางนา เกิดจากวิกฤตชีวิตที่มีภาระหนี้สินมาก ต้องขายที่ดินทำกินไปใช้หนี้และเป็นคนแพ้สารเคมี โดยเมื่อก่อนก็ทำนา เหมือนกับเกษตรกรทั่วไปที่นิยมปลูกพืชเชิงเดี่ยว หรือปลูกพืชอย่างใดอย่างหนึ่ง และมีการใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อกำจัดหนอนแมลงส่วนที่ไร่ก็ปลูกข้าวโพดตามที่คนในท้องถิ่นนิยมกัน ที่นาของนายบุญช่วยมีอยู่ประมาณ 10 ไร่ อยู่นอกระบบชลประทาน หากปีใด ฝนฟ้าเอื้ออำนวยก็พอจะมีรายได้ แต่ถ้าเกิดฝนแล้งรายได้ที่ได้จากการปลูกข้าวและข้าวโพดก็จะลดน้อยลงหรือไม่ได้เลย การที่ครอบครัวต้องมีหนี้สินมาก และประสบปัญหาภัยแล้งซ้ำซากอยู่ประมาณ 2-3 ปีติดต่อกัน จึงได้มาทบทวนปัญหาชีวิตของตนเองใหม่ จึงพบว่า ถ้ายังทำเกษตรในรูปแบบเดิม คงไม่สามารถใช้หนี้สินได้ จึงเริ่มคิดได้ นำเงินที่เหลือจำนวนหนึ่งมาขุดสระน้ำ ขุดคูล้อมรอบที่นา และจัดซื้อต้นไม้มาปลูกในที่นาตามความตั้งใจอย่างจริงจัง ทั้งนี้ นายบุญช่วยกล่าวถึงการปลูกต้นไม้ในที่นาว่า ไม่มีรูปแบบที่แน่นอนแล้วแต่สภาพพื้นที่พยายามหาต้นไม้ที่ปลูกง่าย มีราคา มีตลาดรองรับ คือมะม่วงพันธุ์เขียวเสวย มะม่วงมัน มีการปลูกต้นกระถินตามคันคูทำเป็นรั้ว ปลูกจิง ตะไคร้ ชะอม โหระพา กระเพรา ไว้กันหน้าดินพังทลายและขายเป็นรายได้ในระยะสั้น รวมทั้งยังทำนาในพื้นที่ลุ่มประมาณ 2-3 ไร่ ต่อมาเมื่อมีความรู้และมีเงินทุนหมุนเวียนเพิ่มมากขึ้น จึงขยายพื้นที่ปลูกต้นไม้อื่นๆ เช่น ขนุน มะขามเทศมัน ฝรั่ง ชมพู่ และอื่นๆ เพิ่มมากขึ้นตามลำดับจนสามสารถสร้างความมั่นคงแก่ชีวิตตนเองจนถึงปัจจุบัน และ

ที่สำคัญผลของการใช้วิธีการทางธรรมชาติเพื่อการป้องกันและกำจัดโรคแมลงแทนการใช้สารเคมีอย่างจริงจังและต่อเนื่องทำให้สามารถ “ลดค่าใช้จ่าย” จากสารเคมีลงผลผลิตที่ได้ก็เป็นผลผลิตที่ “ปลอดสารเคมี” และพื้นดินมี “สารเคมีน้อยลง” รวมทั้ง “สุขภาพกาย สุขภาพจิต” ดีขึ้น

2.1.3 เรียนรู้ทรัพยากร

หัวใจสำคัญของการทำ “สวนกลางนา” หรือการทำ “เกษตรธรรมชาติ” จะเรียกว่าวนเกษตรก็ได้ ในปัจจุบันจนประสบความสำเร็จ จากการเรียนรู้ธรรมชาติ ครูบุญช่วยกล่าวว่า เป็นรากฐานของการสร้าง “องค์ความรู้” ที่จะนำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหาทางการเกษตร การผสมผสานความสัมพันธ์ระหว่างพืชกับพืช หรือระหว่างพืชกับสัตว์เพื่อการฟื้นฟูอนุรักษ์ และสร้างความสมดุลของธรรมชาติได้ในที่สุด สิ่งสำคัญจากการเรียนรู้จากการทำ “สวนกลางนา” ที่นายบุญช่วยมักกล่าวถึงอยู่เสมอคือ ต้องการเรียนรู้ระบบนิเวศน์ “ต้องเห็นภาพการเชื่อมโยงกัน การทำเกษตรต้องคู่ขนานไปกับ ธรรมชาติให้มากที่สุด แทรกแซงธรรมชาติให้น้อยที่สุดให้ธรรมชาติสร้างความสมดุลดูแลกันเอง การทำการเกษตรจึงจะยั่งยืน ก่อให้เกิดการสร้างนวัตกรรมทางการเกษตรใหม่ๆ ไม่เพียงแต่ความรู้ที่ได้จากการเรียนรู้จากธรรมชาติ ครูบุญช่วยได้อาศัยความรู้ด้านช่างที่มีอยู่ ประกอบกับการสังเกต การเรียนรู้จากเอกสาร ฟังวิทยุ สอบถามจากผู้รู้ต่างๆ ทำให้สามารถประดิษฐ์ คิดค้น วิธีการและเครื่องมือทางการเกษตรใหม่ๆ ที่ช่วยให้การขยายพันธุ์พืชได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2.2 สูตรที่ 2 การจัดการ 5 อย่าง ดังนี้

2.2.1 การจัดการ ข้าว

อาชีพเดิมของครอบครัวก็ทำนาเช่นกัน ข้าวที่ดำและหว่าน คือ ข้าวเจ้า แจกเซย การทำนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ไม่ใส่สารเคมี สารกำจัดวัชพืช มาร่วม 40 ปี เนื่องจากเป็นคนแพ้สารเคมี ข้าวที่ปลูกจึงปลอดภัย รับประทานได้สบายใจการทำนา 10 กว่าไร่ มีจุดประสงค์เพื่อทำไว้รับประทานในครอบครัวเท่านั้น ไม่ได้ทำเพื่อขาย เมื่อหลาย ๆ ครอบครัวเมื่อเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว จะนำข้าวไปเก็บไว้ในยุ้งฉาง สำหรับบริโภคทั้งปี

2.2.2 การจัดการ อาหาร

สวนกลางนาจึงเป็นเหมือนห้างสรรพสินค้า เป็นเหมือนร้านสะดวกซื้อ และเป็นสวน ที่มีชีวิต ในสวนกลางนามีอาหารครบห้าหมู่ โดยไม่จำเป็นต้องไปจ่ายตลาด มีพืชผักผลไม้ นานาชนิด มีสมุนไพร พริก จิง ข่า ตะไคร้ ใบมะกรูด มะนาว ฯลฯ มีอาหารที่ออกตามฤดูกาล เช่น เห็ดโคนจะออกเยอะมาก รสชาติอร่อยเป็นที่นิยมของคนแถวนี้ เพราะหากินยาก ขายได้ราคาดี เป็นเห็ดจากธรรมชาติ ส่วนอาหารที่คนเรากำลังหันมา สวนกลางนามีการเลี้ยงสัตว์หลายชนิดด้วยกัน ได้แก่ เลี้ยงปลาสาวย ปลาอุก ปลาช่อน ปลาตะเพียน และปลานิล นอกจากนี้

มีการปลูกมะม่วง กระท้อน มะกรูด มะนาว มะพร้าว ส้มโอ ฝรั่ง ชมพู น้อยนำ ขนุน มะขาม ละครูด มะละกอ กัลย และเพาะชำกล้าไม้จำหน่ายอีกด้วย

2.2.3 การจัดการ ของใช้

นายบุญช่วย วงษ์ษา จะเน้นการประหยัดให้มากที่สุด พึ่งตนเองให้ได้มากที่สุด เสื้อผ้าที่ใส่ เสื้อผ้าลาวแก้ว หรือกลุ่มชาติพันธุ์ลาวแก้วนั่นเอง เผาถ่าน ด้วยเตา 200 ลิตร ได้น้ำส้มควันไม้ เพื่อเอาไปฉีดพ่นไล่แมลงต่าง ๆ เช่น หนอนกอ แมลงวันทอง เพลี้ย เป็นต้น ส่งผลให้ได้ผลดีทีเดียว การทำน้ายาล้างจานไว้ใช้เอง สานตระกร้าขาย โดยศึกษาหาความรู้จากตำราต่างๆ สวนกลางนามีวัตถุประสงค์อยู่แล้ว คือ มะกรูดและมะนาวไม่ต้องไปซื้อหาให้เสียเงินและเสียเวลานำวัตถุดิบที่เรามีอยู่มาแปรรูปให้เป็นเงินทองและ ใช้จ่ายในครอบครัว เป็นการลดรายจ่าย รายได้เราก็เพิ่ม

2.2.4 การจัดการ สมุนไพร

สวนกลางนาจะปลูกสมุนไพรเอาไว้มากกว่า 50 ชนิด แต่ไม่ได้ปลูกไว้เป็นสัดส่วนอยู่ด้วยกัน โดยจะปลูกแซมไว้ทั่วไปในที่ว่างๆ ใต้ต้นไม้ต่าง ๆ ตัวอย่างสมุนไพรที่ปลูก เช่น พริก ขิง ข่า ตะไคร้ หอม กระเทียม ใบย่านาง มะกรูด มะนาว ว่านไฟ เขยตาย เสดด พังพอน, ถิ่นสูง, มะขามป้อม, สาบเสือ, บอระเพ็ด, ฟ้ายะลวย โจร, สะเดา เป็นต้น ดังนั้น สมุนไพรไทยเป็นเรื่องใกล้ตัว ไม่ใช่ไกลตัวแต่อย่างใด สมุนไพรนอกจากจะรักษาอาการเบื้องต้นแล้ว ยังสามารถนำมาหมักจุลินทรีย์เป็นน้ำหมักชีวภาพ เพื่อนำไปฉีดพ่นไล่แมลงต่างๆ ที่เป็นศัตรูกับพืชผักผลไม้ของเรา สมุนไพรแต่ละอย่าง สมุนไพร 5 รส ได้แก่ รสเผ็ด, รสฝาด, รสเฝื่อน, รสขุ่น, รสขม

2.2.5 การจัดการ ปุ๋ย

การผลิตปุ๋ยหมักชีวภาพจากวัตถุดิบที่หาได้ง่ายจากในสวน โดยล่อจุลินทรีย์ในพื้นที่มาทำเป็นหัวเชื้อใช้เองแล้วนำมาหมักกับเศษวัสดุที่เหลือใช้ทางการเกษตร ที่ส่วนใหญ่มีอยู่ในสวน ประโยชน์มีหลายอย่าง เช่น ช่วยปรับโครงสร้างของดิน เพิ่มคุณภาพและปริมาณผลผลิตและประหยัดต้นทุน

2.3 สูตรที่ 3 แผน 3 แผน ดังนี้

2.3.1 แผนชีวิต

นายบุญช่วย วงษ์ษา ดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การสูญเสีย คือการได้รับ ใช้ชีวิตด้วยความไม่ประมาท ไม่มีหนี้ ให้พออยู่ พอกิน พอเพียง พอร่มเย็น และมีความสุข “ใช้ชีวิตพอเพียง เลี้ยงตัวเองให้พอดี” ง่ายๆ กินง่าย นอนง่าย อยู่กับธรรมชาติ ไม่ทำลายธรรมชาติ การวางแผนเรื่องเงิน โดยใช้จ่ายอย่างประหยัด ใช้สิ่งของให้คุ้มค่า

ที่สุด มีเงินเก็บเงินออม เพื่อไว้ใช้ในยามแก่เฒ่าและเจ็บป่วย ส่วนแผนสุขภาพ ดูแลสุขภาพตัวเอง ให้ดี ไปพบแพทย์ตามเวลานัดหมาย มีการออกกำลังกาย ให้เพียงพอ อาหารพอเพียง อากาศพอเพียง และอารมณ์พอเพียง

2.3.2 แผนชุมชน

นายบุญช่วย เล่าให้ฟังว่า สวนกลางนาเป็นแหล่งเรียนรู้ของคน โดยทั่วไป ทั้งประชาชน เกษตรกร นักเรียน นักศึกษา หน่วยงานราชการ ชาวบ้านทั้งตำบลหนองแก อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี และใกล้เคียง ฯลฯ แนวคิดของการสร้างเครือข่ายเกษตรธรรมชาติหรือเกษตรอินทรีย์ คือ ทำอย่างไรคนที่มาสวนกลางนาไม่ว่าจะมาซื้อผลผลิตหรือมาเรียนรู้ ทุกคนจะต้องกลับไปแบบมีความรู้ การประยุกต์ใช้และการขยายผลของผู้ได้รับการถ่ายทอดสามารถพึ่งพาตนเองในสภาพการปัจจุบันได้ โดยเฉพาะในเรื่องการทำเกษตร นายบุญช่วย มีวิธีการถ่ายทอดความรู้ที่หลากหลาย เช่น

- 1) จัดนิทรรศการภาพกิจกรรมต่าง ๆ
- 2) จัดทำเอกสารเฉพาะเรื่องที่ได้ประสบผลสำเร็จจากการทดลองของตัวเอง
- 3) จัดทำแบบประเมินขอความคิดเห็นให้ผู้เข้าเยี่ยมชม
- 4) จัดทำจุดสาธิตและกรณีตัวอย่างภายในสวนให้ผู้คนได้ศึกษาจากของจริง สถานที่จริง
- 5) นำชมประกอบการบรรยายกิจกรรมภายในสวน
- 6) จัดอบรมและฝึกปฏิบัติตามรูปแบบและกิจกรรมที่สวนทำอยู่ โดยแบ่งหลักสูตรในการอบรมและฝึกปฏิบัติออกเป็น 3 ระยะ ระยะสั้น ระยะปานกลางและระยะยาว
- 7) รับเชิญจากกลุ่มองค์กรหน่วยงานต่างๆ ให้ไปเป็นวิทยากรและสาธิตการเกษตรกับภูมิปัญญาไทย การขยายพันธุ์พืชแบบต่างๆ
- 8) ร่วมสอนและสาธิตในโรงเรียน
- 9) จัดอบรมสัญจรไปตามหมู่บ้าน วัด สถานีนามัย องค์การบริหารส่วนตำบล ร่วมกับศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร ตำบลหนองแก อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี
- 10) ให้สัมภาษณ์ลงในหนังสือเกี่ยวกับการเกษตรอย่างหนังสือเทคโนโลยีชาวบ้าน ฯลฯ และรายการทีวีต่างๆ

2.3.3 แผนทรัพยากร

การเรียนรู้และการจัดสรรทรัพยากร จึงจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้ให้อย่างมาก เพราะทรัพยากรของสวนกลางนาที่มีอยู่อย่างจำกัดจะทำอย่างไรถึงจะเกิดประโยชน์สูงสุดการจัดสรรทรัพยากรที่สำคัญของสวนกลางนา จะต้องจัดสรรให้เหมาะสม ได้แก่ ส่วนที่สำคัญที่สุดคือต้องมีสระเก็บน้ำ เพราะถ้าไม่มีน้ำจะหยุดการจัดการทั้งหมดของระบบ ที่ดินส่วนต่อไปต้องเป็นที่พักอาศัย ต้องมีส่วนหนึ่งปลูกข้าวเอาไว้กิน และที่เหลือเอาไว้ทำสวนเกษตรหรือปลูกไม้ผลหรือพืชผักครัวเรือน เมื่อทรัพยากรสมดุล ธรรมชาติที่เกิดก็จะความสมดุล นอกจากผลที่ก่อให้เกิดทางเศรษฐกิจใหม่ให้แก่ครอบครัว การทำ “สวนกลางนา” ยังส่งผลให้เกิดความสมดุลทางธรรมชาติและสภาพแวดล้อมที่ดีขึ้นตามมาด้วย

2. ปัจจัยที่ส่งผลทำให้ประสบความสำเร็จในการทำวนเกษตรสู่การพึ่งตนเองของ นาย บุญช่วย วงษ์ษา ตำบลหนองแก อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี

2.1 พึ่งตนเองด้านจิตใจ

2.1.1 ทำตนให้เป็นที่พึ่งของตนเอง นายบุญช่วย วงษ์ษา มีแนวปฏิบัติตั้งอยู่บนพื้นฐานความพอดี พองาม และพอเพียง พึ่งตนเองให้มากที่สุด การพึ่งตนเองทางจิตใจสำคัญมาก จิตใจต้องเข้มแข็ง คิดได้ ทำได้ พึ่งตนเองให้ได้ทางความคิด อย่าให้ใครมาจูงจมูกเราได้

2.1.2 มีจิตสำนึกที่ดี นายบุญช่วย วงษ์ษา มีจิตสำนึกรับผิดชอบชั่วดี “สูงต่ำอยู่ที่ทำตัว” โดยมีหลักจิตสำนึกที่ดี 3 ดี คือ คิดดี พูดดี ทำดี

2.1.3 สร้างสรรค์ให้ตนเองและชาติโดยรวม สวนกลางนา เป็นศูนย์เรียนรู้ ภูมิปัญญาไทยด้านการเกษตรธรรมชาติหรือวนเกษตรเพื่อให้นักในชุมชนได้ศึกษาเรียนรู้ สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ตามความเหมาะสมกับบริบทของชุมชนตนเอง

2.1.4 คำนี้ถึงประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก วนเกษตรหรือเกษตรธรรมชาติ เกิดขึ้นเพราะความพ่ายแพ้ต่อธรรมชาติและสารเคมี การไม่ใช้ปุ๋ยเคมี แต่ปรับมาใช้ปุ๋ยที่ได้โดยตรงจากมูลสัตว์และวัชพืชต่าง ๆ สามารถทำให้การอยู่ร่วมกันของ คน สัตว์ และสิ่งแวดล้อมได้อย่างปลอดภัย ผลผลิตที่เกิดขึ้นก็มีความปลอดภัยต่อผู้บริโภค

2.2 ด้านสังคมและชุมชน

2.2.1 ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน นายบุญช่วย เป็นนักพัฒนาอีกหลายต่อหลายอย่าง เช่น อดีตเป็นสารวัตรกำนันตำบลหนองแก อดีตเป็นอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน อดีตเป็นเลขาสภาตำบลหนองแก ผู้นำอาสาพัฒนาชุมชน ผู้นำอาชีพก้าวหน้าของ

กระทรวงมหาดไทย ซึ่งล้วนแต่เป็นคุณประโยชน์ให้กับสังคมทั้งสิ้น และเป็นครูภูมิปัญญาไทย สาขาเกษตรกรรม(สวนกลางนา) อีกด้วย

2.2.2 สร้างเครือข่ายชุมชนที่เข้มแข็ง การเรียนรู้จะต้องเกิดจากความสนใจ ความรัก ที่จะมีความรู้ เรียนรู้ และสามารถปฏิบัติได้ สวนกลางนาเป็นศูนย์การเรียนรู้ทั้งศูนย์การเรียนรู้ เกษตรพอเพียง เกษตรผสมผสาน เกษตรธรรมชาติ วนเกษตร รวมทั้งมีวิธีการจัดการที่ดินตามแนว ทฤษฎีใหม่ การเรียนรู้ของคน ที่สนใจที่ผ่านมานายบุญช่วยบอกว่าไม่เคยได้สอน แต่จะต้องมาฝึก ทำถึงจะได้

2.3 ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

2.3.1 การจัดการอย่างชาญฉลาด สวนกลางนา คือ “สวนมีชีวิต” ไม่มีการใช้ สารเคมีทุกชนิด ในทุกกิจกรรมของสวน ไม่ว่าจะคนหรือสัตว์ที่อาศัยอยู่ในสวนแห่งนี้ จะได้รับความ ปลอดภัยที่เกิดจากสารเคมีแน่นอน พันธุ์ไม้หลายชนิดนำมาเป็นไม้ใช้สอยได้เร็ว เช่น ต้นมะขามเทศ กระถินยักษ์ ยิ่งถ้าเป็นพวกไม้ไผ่จะใช้เวลาแค่ปีเศษๆ ก็ตัดมาทำไม้ใช้สอยได้แล้ว วัชพืชอย่างพวก หญ้าคาสามารถประยุกต์นำมาถักทอเป็นวัสดุปลูก ใช้มุงหลังคาโรงเรียนได้เป็นอย่างดี วัชพืชอย่าง ฟ้าทลายโจร หญ้าหนวดแมว ใช้เป็นสมุนไพรในการรักษาอาการอักเสบของระบบทางเดินหายใจ และนิ้วได้ดี เป็นต้น

2.3.2 รู้คุณค่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สวนกลางนา คือ สวนเกษตร อินทรีย์ สวนกลางนาทำการเกษตรที่ไม่ใช้สารเคมี ทั้งสารเคมีฆ่าหญ้า ยาฆ่าแมลงรวมทั้งปุ๋ยเคมี และเคมีภัณฑ์ต่างๆ ไม่ใช้ยาปฏิชีวนะสำหรับสัตว์เลี้ยง และไม่ให้สัตว์กินอาหารที่ปนสารเคมีหรือ ผ่านกระบวนการทางเคมี

2.3.3 ตั้งบนพื้นฐานการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน การอนุรักษ์เพื่อ ความยั่งยืน การใช้สารเคมีในการทำเกษตรที่มีอันตรายต่อแมลงและสัตว์หลายชนิดและสามารถ ขยายพันธุ์ได้รวดเร็ว อย่างพวกมดแดง ปลานก กบ เขียด มวนพิฆาตบางกลุ่ม ที่สามารถพบเจอและ สังเกตได้ จากที่เห็นรังเล็ก ๆ หรือจำนวนไม่กี่ปีก่อนนั้นไม่กี่วัน แมลงและสัตว์เหล่านั้น ก็จะเพิ่มจำนวนและปริมาณให้เราเห็นได้

2.4 ด้านเทคโนโลยี

2.4.1 การใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านและเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เหมาะสม สอดคล้อง กับความต้องการและสภาพแวดล้อม เช่น การใช้มูลสัตว์วัชพืช ขี้เลนกันสระชากสัตว์ทำปุ๋ย การใช้ แสงไฟล่อแมลงมาให้ปลากำจัดทำได้ง่ายๆ การล่อแมลงวันช่วยผสมเกสร การทำให้ได้สัตว์ช่วย พรวนดินสร้างปุ๋ย การใช้สัตว์ควบคุมแมลง การใช้สมุนไพรกำจัดโรค และการเพาะเห็ดธรรมชาติ การโน้มกิ่งช่วยให้ไม้ผลออกดอกได้ดีเพิ่มขึ้น การควบคุมต้นไม้อาโวไ้ใช้สอยและทำสามชีวิต

ตัดกิ่งที่แตกด้านข้างออก ตามความสูงที่ต้องการ การใช้น้ำควบคุมโรคและแมลงจากอากาศที่เปลี่ยนแปลงเร็ว การห่อผลผลิตเพื่อสีสำหรับไม้ผล การห่อผลผลิตนี้ยังส่งผลต่อคุณภาพอื่นได้ด้วย เช่น รสชาติจะดีกว่า เนื้อจะกรอบและที่สำคัญมาก ๆ คือ ป้องกันผลผลิตให้ปลอดภัยจากการทำลายของแมลง มีการเสริมรากทำทางเลี้ยงให้กับต้นไม้ การทำเครื่องมือที่ใช้ทั้งทาบกิ่ง ทั้งตอนกิ่ง และตัดกิ่งชำในตัวเดียวกัน และที่พิเศษกว่ามีดที่ใช้ขยายพันธุ์ไม้แบบเดิมคือ สามารถวันตอนกิ่งได้รวดเร็วกว่าเดิมถึง 10 เท่า และการกำจัดปลวกด้วยวิธีง่าย ๆ

2.4.2 ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การทาบกิ่ง การตอนกิ่ง ปักกิ่ง ชำกิ่ง การทำน้ำหมักสมุนไพรไล่แมลง การทำน้ำยาล้างจาน การเผาถ่านได้น้ำส้มควันไม้ การใช้มูลสัตว์วัวขี้ขี้เลนกันสระชากสัตว์ทำปุ๋ย การกำจัดปลวกด้วยวิธีง่าย ๆ เสริมรากทำทางเลี้ยงให้กับต้นไม้ และการต่อแมลงวันช่วยผสมเกสร เป็นต้น

2.4.3 พัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาของเราเอง คิดค้น วิธีการและเครื่องมือทางการเกษตรใหม่ๆ ที่ช่วยให้การขยายพันธุ์พืชได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น วิธีการตอนกิ่ง ทาบกิ่ง ต่อยอด ปักชำ หรือการเก็บเกี่ยวผลผลิตที่ทำได้อย่างรวดเร็ว รวมทั้งช่วยเพิ่มผลผลิตและรายได้นวัตกรรมหรือสิ่งประดิษฐ์ที่ครูบุญช่วยได้คิดค้นขึ้นประกอบด้วย การทำมีด -กรรไกรอเนกประสงค์ ให้เป็นเครื่องมือที่อยู่ในชิ้นเดียวกัน การทาบกิ่งมะม่วงหรือไม้ผลกับต้นตอขนาดและการใช้เทคนิคขยายพันธุ์ที่หลากหลาย การปลูกไม้ผลให้เอนนอนแทนการเติบโตในแนวตั้งตามปกติ การตกแต่งผลผลิตไม้ผลให้มีรูปร่างที่ การเร่งดอกและผลมะม่วง โดยใช้ควันไฟรมตามกิ่งมะม่วง ซึ่งช่วยให้มะม่วงออกดอกได้เร็วขึ้น และการผลิตการผลิตปุ๋ยหมักชีวภาพจากวัสดุคูลิบที่หาได้ง่ายจากในสวน โดยล่อจุนทรีย์ในพื้นที่มาทำเป็นหัวเชื้อใช้เองแล้วนำมาหมักกับเศษวัสดุที่เหลือใช้ทางการเกษตร)

2.5 ด้านเศรษฐกิจ

2.5.1 เพิ่มรายได้ จำหน่ายตระกร้าสาน การตอนกิ่ง การทาบกิ่ง การเพาะพันธุ์กล้าไม้ผลไว้สำหรับจำหน่าย มีไม้ผลไว้คอยบริการไม่น้อยกว่า 30 ชนิด แต่ละชนิดมีหลายสายพันธุ์ เช่น มะม่วง มะละกอ ขนุน น้อยหน่า ใฝ่ มะพร้าว มะนาว มะขามเทศ ฯลฯ

2.5.2 ลดรายจ่าย มีการผลิตเสื้อผ้าใส่เอง ทำน้ำส้มควันไม้ เผาถ่านเอง น้ำยาล้างจาน น้ำหมักสมุนไพรไล่แมลง มีน้ำใช้ทั้งปีได้รดผักผลไม้ การปลูกผักสวนครัวรั้วกินได้ เป็นการลดค่าใช้จ่ายในครอบครัว

2.5.3 การออม : สะสมเป็นเงินทุน ปัจจุบันไม่มีหนี้สิน มีเงินเหลือเก็บ เอาไว้ใช้ในยามชรา เป็นสวัสดิการชีวิตให้ตนเอง

อภิปรายผล

1. กระบวนการเรียนรู้สวนเกษตรสู่การพึ่งตนเองของนายบุญช่วย วงษ์ษา ตำบลหนองแก อำเภอบางขัน จังหวัดสระบุรี

กระบวนการเรียนรู้สวนเกษตร “สูตร 3 5 3” ดังนี้

สูตรที่ 1 กระบวนการเรียนรู้ 3 รู้ ดังนี้

เรียนรู้ตนเอง ก่อนปี พ.ศ. 2522 นายบุญช่วย เกิดจากวิกฤตชีวิตมีภาระหนี้สินมาก ต้องขายที่ดินทำไร่ไปใช้หนี้ 1 แปลง และคนในครอบครัวแพ้สารเคมี อาชีพทำนาที่เหมือนกับเกษตรกรทั่วไป โดยนิยมปลูกพืชเชิงเดี่ยวหรือปลูกพืชอย่างใดอย่างหนึ่งและใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมีเพื่อกำจัดแมลงส่วนพื้นที่ไร่ ในปี พ.ศ. 2522 นายบุญช่วยจึงหันมาทำสวนเกษตร โดยเน้นการปลูกพืชที่หลากหลายและใช้วิธีทางธรรมชาติดูแลกันเอง โดยใช้ชื่อ “สวนกลางนา” นายบุญช่วย ปลูกต้นไม้ใหญ่่น้อยประเภทไม้ผล เช่น มะม่วง มะขามเทศ น้อยหน่า ไม้ยืนต้นต่าง ๆ เช่น กระจิน มะกรูด ใฝ่ ขนุน และผักสวนครัว เช่น กถั่วฝักยาว หน่อไม้ฝรั่ง ตะไคร้หอม ขิง ข่า ฯลฯ รวมทั้งมีการขุดสระน้ำในที่นาอีก 2 แห่ง ตลอดจนถึงมีพื้นที่ว่างบางส่วนด้วย ทั้งนี้พื้นที่สวนกลางนามีสภาพและบรรยากาศที่แตกต่างกับพื้นที่นาอื่น ๆ ที่ใกล้เคียงกันเป็นอย่างมาก กล่าวคือ เมื่อเดินเข้าไปในบริเวณสวนกลางนาเป็นครั้งแรกจะเห็นบรรยากาศที่ร่มรื่น สัมผัสกับความสดชื่นในยามที่มีลมพัดผ่านมาได้ ในทันที ขณะที่มองไปนอกบริเวณพื้นที่สวนกลางนาก็รู้สึกไอร้อนและสภาพพื้นที่ที่แห้งแล้ง

เรียนรู้ปัญหา การกำเนิดของสวนกลางนา เกิดจากวิกฤตชีวิตที่มีภาระหนี้สินมาก ต้องขายที่ดินทำกินไปใช้หนี้และเป็นคนแพ้สารเคมี โดยเมื่อก่อนก็ทำนา เหมือนกับเกษตรกรทั่วไป ที่นิยมปลูกพืชเชิงเดี่ยว หรือปลูกพืชอย่างใดอย่างหนึ่ง และมีการใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อกำจัดหนอนแมลง ส่วนที่ไร่ก็ปลูกข้าวโพดตามที่คนในท้องถิ่นนิยมกัน ที่นาของนายบุญช่วยมีอยู่ประมาณ 10 ไร่ อยู่นอกระบบชลประทาน หากปีใด ฝนฟ้าเอื้ออำนวยก็พอจะมีรายได้ แต่ถ้าเกิดฝนแล้งรายได้ที่ได้จากการปลูกข้าวและข้าวโพดก็จะลดน้อยลงหรือไม่ได้เลย การที่ครอบครัวต้องมีหนี้สินมาก และประสบปัญหาภัยแล้งซ้ำซากอยู่ประมาณ 2-3 ปีติดต่อกัน จึงได้มาทบทวนปัญหาชีวิตของตนเอง ใหม่ จึงพบว่า ถ้ายังทำเกษตรในรูปแบบเดิม คงไม่สามารถใช้หนี้สินได้ จึงเริ่มคิดได้ นำเงินที่เหลือจำนวนหนึ่ง มาขุด สระน้ำ ขุดคูล้อมรอบที่นา และจัดซื้อต้นไม้มาปลูกในที่นาตามความตั้งใจอย่างจริงจัง ทั้งนี้ นายบุญช่วยกล่าวถึงการปลูกต้นไม้ในที่นาว่า ไม่มีรูปแบบที่แน่นอนแล้วแต่สภาพพื้นที่ พยายามหาต้นไม้ที่ปลูกง่าย มีราคา มีตลาดรองรับ คือมะม่วงพันธุ์เขียวเสวย มะม่วงมัน มีการปลูกต้นกระถินตามคันคูทำเป็นรั้ว ปลูกขิง ตะไคร้ หน่อไม้ฝรั่ง โหระพา กระเพรา ไม้กั้นหน้าดินพังทลาย และขายเป็นรายได้ในระยะสั้น รวมทั้งยังทำนาในพื้นที่ลุ่มประมาณ 2-3 ไร่ ต่อมาเมื่อมีความรู้และ

มีเงินทุนหมุนเวียนเพิ่มมากขึ้น จึงขยายพื้นที่ปลูกต้นไม้อื่น ๆ เช่น ขนุน มะขามเทศมัน ฝรั่ง ชมพู และอื่นๆ เพิ่มมากขึ้นตามลำดับ จนสามารถสร้างความมั่นคงแก่ชีวิตตนเองจนถึงปัจจุบัน และที่สำคัญผลของการใช้วิธีการทางธรรมชาติเพื่อการป้องกันและกำจัดโรคแมลงแทนการใช้สารเคมีอย่างจริงจังและต่อเนื่องทำให้สามารถ “ลดค่าใช้จ่าย” จากสารเคมีลงผลผลิตที่ได้ก็เป็นผลผลิตที่ “ปลอดสารเคมี” และพื้นดินมี “สารเคมีน้อยลง” รวมทั้ง “สุขภาพกาย สุขภาพจิต” ดีขึ้น สอดคล้องกับงานวิจัยของ นิรุศ ไผ่เรือง และรัชชานนท์ พรหมฉิม (2557, หน้า 28) ได้ศึกษาวิจัยลักษณะทางสังคมของไม้ต้นในสวนวนเกษตรบ้านหลายโพธิ์ อำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลก พบว่า สวนวนเกษตร มีจุดประสงค์เพื่อให้ประโยชน์แก่เกษตรกรเป็นหลักยังคงถูกจัดการโดยเกษตรกร ไม่ว่า จะเป็นการปลูกพันธุ์ไม้ที่เกษตรกรเห็นว่า มีประโยชน์เพิ่มเติมเข้าไป และยังมีการจัดพันธุ์ไม้ที่เข้ามาแข่งขันกับพันธุ์ไม้ที่มีประโยชน์ของเกษตรกร จึงเป็นเหตุผลของค่าความหลากหลายที่ยังไม่มากเท่ากับพื้นที่ป่าธรรมชาติอย่างแท้จริง แต่สวนวนเกษตรก็ยังมีค่าความหลากหลายที่สูงกว่าพื้นที่เกษตรเชิงเดี่ยว และยังได้ประโยชน์ต่าง ๆ จากสวนวนเกษตร ทั้งทางด้านการเสริมสร้างรายได้ให้เกษตรกรแบบยั่งยืน การเพิ่มค่าความหลากหลายในพื้นที่ และการอนุรักษ์พันธุ์ไม้พื้นบ้าน

เรียนรู้ทรัพยากร หัวใจสำคัญของการทำ “สวนกลางนา” หรือการทำ “เกษตรธรรมชาติ” จะเรียกว่าวนเกษตรก็ได้ ในปัจจุบันจนประสบความสำเร็จ จากการเรียนรู้ธรรมชาติ นายบุญช่วย กล่าวว่าเป็นรากฐานของการสร้าง “องค์ความรู้” ที่จะนำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหาทางการเกษตร การผสมผสานความสัมพันธ์ระหว่างพืชกับพืช หรือระหว่างพืชกับสัตว์เพื่อการฟื้นฟูอนุรักษ์ และสร้างความสมดุลของธรรมชาติได้ในที่สุด สิ่งสำคัญจากการเรียนรู้จากการทำ “สวนกลางนา” ที่นายบุญช่วยมีกล่าวถึงอยู่เสมอคือ ต้องการเรียนรู้ระบบนิเวศน์ “ต้องเห็นภาพการเชื่อมโยงกันการทำเกษตรต้องคู่ขนานไปกับ ธรรมชาติให้มากที่สุด แทรกแซงธรรมชาติให้น้อยที่สุด ให้ธรรมชาติสร้างความสมดุลดูแลกันเอง การทำการเกษตรจึงจะยั่งยืน ก่อให้เกิดการสร้างนวัตกรรมทางการเกษตรใหม่ ๆ ไม่เพียงแต่ความรู้ที่ได้จากการเรียนรู้จากธรรมชาติ ครูบุญช่วยได้อาศัยความรู้ด้านช่างที่มีอยู่ ประกอบกับการสังเกต การเรียนรู้จากเอกสาร ฟังวิทยุ สอบถามจากผู้รู้ต่างๆ ทำให้สามารถประดิษฐ์ คิดค้น วิธีการและเครื่องมือทางการเกษตรใหม่ ๆ ที่ช่วยให้การขยายพันธุ์พืชได้อย่างมีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับงานวิจัยของ ปริญญา สระแก้ว (2553, หน้า 75) พบว่า การนำลองกองมาปลูกร่วมกับยางพาราภายใต้ระบบวนเกษตรจึงมีความเป็นไปได้ แต่ทั้งนี้ จำเป็นต้องต้องจัดการร่วมด้วย ซึ่งสามารถทำได้หลายวิธีทั้งการตัดแต่งช่อดอกและไว้ผล ลองกอง หรือการตัดสาขาระยะของต้นยางพารา การขายปลูกแถวยางพารา และการตัดแต่งทรงพุ่มยางพาราให้โปร่ง เพื่อเพิ่มปัจจัยการผลิต

สูตรที่ 2 การจัดการ 5 อย่าง ดังนี้

การจัดการข้าว อาชีพเดิมของครอบครัวที่ทำนาเช่นกัน ข้าวที่ดำและหว่าน คือ ข้าวเจ้า แจ๊กเซย การทำนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ไม่ใส่สารเคมี สารกำจัดวัชพืช มาร่วม 40 ปี เนื่องจากเป็นคนแพ้สารเคมี ข้าวที่ปลูกจึงปลอดภัย รับประทานได้สบายใจการทำนา 10 กว่าไร่ มีจุดประสงค์เพื่อทำไว้รับประทานในครอบครัวเท่านั้น ไม่ได้ทำเพื่อขาย เมื่อหลาย ๆ ครอบครัว เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว จะนำข้าวไปเก็บไว้ในยุ้งฉาง สำหรับบริโภคทั้งปี

การจัดการอาหาร สวนกลางนาจึงเป็นเหมือนห้างสรรพสินค้า เป็นเหมือนร้านสะดวกซื้อ เซเว่นอีเลฟเว่น และเป็นสวนที่มีชีวิต ในสวนกลางนาจะมีอาหารครบห้าหมู่ โดยไม่จำเป็นต้องไปจ่ายตลาดมีพืชผักผลไม้ นานาชนิด มีสมุนไพร พริก ขิง ข่า ตะไคร้ ใบมะกรูด มะนาว ฯลฯ มีอาหารที่ออกตามฤดูกาล เช่น เห็ดโคนจะออกเยอะมาก อร่อยเป็นที่นิยมของคนแถวนี้ เพราะหากินยาก ขายได้ราคาดี เป็นเห็ดจากธรรมชาติ ส่วนอาหารที่คนเราเลี้ยงขึ้นมา สวนกลางนามีการเลี้ยงสัตว์หลายชนิดด้วยกัน ได้แก่ เลี้ยงปลาสาวย ปลาอุก ปลาช่อน ปลาดุก ปลาตะเพียน และปลานิล นอกจากนี้มีการปลูกมะม่วง กระท้อน มะกรูด มะนาว มะพร้าว ส้มโอ ฝรั่ง ชมพู่ น้อยน้ำ ขนุน มะขาม ละครุด มะละกอ กัลย และเพาะชำกล้าไม้จำหน่ายอีกด้วย

การจัดการของใช้ นายบุญช่วย วงษ์ษา จะเน้นการประหยัดให้มากที่สุด ฟังตนเองให้ได้มากที่สุด เสื้อผ้าที่ใส่ เสื้อผ้าลาวแจ้ว หรือกลุ่มชาติพันธุ์ลาวแจ้วนั่นเอง เผาถ่าน ด้วยเตา 200 ลิตร ได้น้ำส้มควันไม้ เพื่อเอาไปฉีดพ่นไล่แมลงต่างๆ เช่น หนอนกอ แมลงวันทอง เพลี้ย เป็นต้น ส่งผลให้ได้ผลดีทีเดียว การทำน้ายาล้างจานไว้ใช้เอง สานตระกร้าขาย โดยศึกษาหาความรู้จากตำราต่างๆ สวนกลางนามีวัตถุดิบอยู่แล้ว คือ มะกรูดและมะนาวไม่ต้องไปซื้อหาให้เสียเงินและเสียเวลานำวัตถุดิบที่เรามีอยู่มาแปรรูปให้เป็นเงินทองและใช้จ่ายในครอบครัว เป็นการลดรายจ่าย รายได้เราก็เพิ่ม

การจัดการสมุนไพร สวนกลางนาจะปลูกสมุนไพรเอาไว้มากกว่า 50 ชนิด แต่ไม่ได้ปลูกไว้เป็นสัดส่วนอยู่ด้วยกัน โดยจะปลูกแซมไว้ทั่วไปในที่ว่างๆ ใต้ต้นไม้ต่าง ๆ ตัวอย่างสมุนไพรที่ปลูก เช่น พริก ขิง ข่า ตะไคร้ หอม กระเทียม ใบย่านาง มะกรูด มะนาว ว่านไฟเขยตาย เสดดพังพอน, ลิ้นงู, มะขามป้อม, สาบเสือ, บอระเพ็ด, ฟ้าทะลายโจร, สะเดา เป็นต้น ดังนั้น สมุนไพรไทยเป็นเรื่องใกล้ตัว ไม่ใช่ไกลตัวแต่อย่างใด สมุนไพรนอกจากจะรักษาอาการเบื้องต้นแล้ว ยังสามารถนำมาหมักจุลินทรีย์เป็นปุ๋ยนำหมักชีวภาพ เพื่อนำไปฉีดพ่นไล่แมลงต่างๆ ที่เป็นศัตรูกับพืชผักผลไม้ของเรา

การจัดการปุ๋ย การผลิตการผลิตปุ๋ยหมักชีวภาพจากวัตถุดิบที่หาได้ง่ายจากในสวน โดยล่อจุลินทรีย์ในพื้นที่มาทำเป็นหัวเชื้อใช้เองแล้วนำมาหมักกับเศษวัสดุที่เหลือใช้ทางการเกษตร

ที่ส่วนใหญ่มีอยู่ในสวน ประโยชน์มีหลายอย่าง เช่น ช่วยปรับโครงสร้างของดิน เพิ่มคุณภาพและปริมาณผลผลิตและประหยัดต้นทุน

สูตรที่ 3 แผน 3 แผน ดังนี้

แผนชีวิต นายบุญช่วย วงษ์ษา ดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การสูญเสีย คือการได้รับ ใช้ชีวิตด้วยความไม่ประมาท ไม่มีหนี้ ให้พออยู่ พอกิน พอเพียงพอ ร่มเย็น และมีความสุข “ใช้ชีวิตพอเพียง เลี้ยงตัวเองให้พอดี” อยู่น่าย กินง่าย นอนง่าย อยู่กับธรรมชาติ ไม่ทำลายธรรมชาติ การวางแผนเรื่องเงิน โดยใช้จ่ายอย่างประหยัด ใช้สิ่งของให้คุ้มค่าที่สุด มีเงินเก็บเงินออม เพื่อไว้ใช้ในยามแก่เฒ่าและเจ็บป่วย ส่วนแผนสุขภาพ ดูแลสุขภาพตัวเองให้ดี ไปพบแพทย์ตามเวลานัดหมาย มีการออกกำลังกาย ให้เพียงพอ อาหารพอเพียง อากาศพอเพียง และอารมณ์พอเพียง

แผนชุมชน สวนกลางนาเป็นแหล่งเรียนรู้ของคน โดยทั่วไป ทั้งประชาชน เกษตรกร นักเรียน นักศึกษา หน่วยงานราชการ ชาวบ้านทั้งตำบลหนองแก อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี และใกล้เคียง ฯลฯ แนวคิดของการสร้างเครือข่ายเกษตรธรรมชาติหรือเกษตรอินทรีย์ คือทำอย่างไรคนที่มาสวนกลางนาไม่ว่าจะมาซื้อผลผลิตหรือมาเรียนรู้ ทุกคนจะต้องกลับไปแบบมีความรู้ การประยุกต์ใช้และการขยายผลของผู้ได้รับการถ่ายทอดสามารถพึ่งพาตนเองในสภาพการปัจจุบันได้ โดยเฉพาะในเรื่องการทำเกษตร นายบุญช่วย มีวิธีการถ่ายทอดความรู้ที่หลากหลาย เช่น จัดนิทรรศการภาพกิจกรรมต่าง ๆ จัดทำเอกสารเฉพาะเรื่องที่ได้ประสบผลสำเร็จจากการทดลองของตัวเอง จัดทำแบบประเมินขอความคิดเห็นให้ผู้เข้าเยี่ยมชม จัดทำจุดสาธิตและกรณีตัวอย่างภายในสวนให้ผู้คนได้ศึกษาจากของจริง สถานที่จริง นำชมประกอบการบรรยายกิจกรรมภายในสวน การจัดอบรมและฝึกปฏิบัติ รับเชิญจากกลุ่มองค์กรหน่วยงานต่าง ๆ ให้ไปเป็นวิทยากรและสาธิตการเกษตรกับภูมิปัญญาไทย การขยายพันธุ์พืชแบบต่าง ๆ ร่วมสอนและสาธิตในโรงเรียน จัดอบรมสัญจรไปตามหมู่บ้าน วัด สถานิอนามัย องค์การบริหารส่วนตำบล ร่วมกับศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร ตำบลหนองแก อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี และให้สัมภาษณ์ลงในหนังสือเกี่ยวกับการเกษตรอย่างหนังสือเทคโนโลยีชาวบ้าน ฯลฯ และรายการทีวีต่าง ๆ สอดคล้องกับงานวิจัยของวัลลภ จันดาเบ้า, สุวัฒน์ ชีระพงษ์, ธนากร และภูมิศักดิ์ อินทนนท์. (2556, หน้า 131) พบว่า เกษตรกรที่ทำวนเกษตรมีรูปแบบการจัดการวนเกษตรตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงจากความรู้ประสบการณ์ และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากชุมชนเดียวกันและต่างชุมชนแล้วนำความรู้ มาต่อยอดและยกระดับความรู้ที่มีให้เหมาะสมกับตนเอง จากการศึกษาพบ 2 รูปแบบ ได้แก่ 1) รูปแบบพื้นฐาน เป็นความพอเพียงระดับบุคคลและครอบครัว เลี้ยงตนเองได้บนพื้นฐานของความประหยัดและขจัดรายจ่ายที่ไม่จำเป็น 2) รูปแบบก้าวหน้า เป็นความพอเพียงระดับ

ชุมชนและองค์กร รวมตัวกันในรูปแบบสหกรณ์ ในการผลิต การตลาด และการจัดการบนพื้นฐานของแนวทางเศรษฐกิจความพอเพียง

แผนทรัพยากร การเรียนรู้และการจัดสรรทรัพยากร จึงจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้ให้อย่างมาก เพราะทรัพยากรของสวนกลางนาที่มีอยู่อย่างจำกัดจะอย่างไรถึงจะเกิดประโยชน์สูงสุดการจัดสรรทรัพยากรที่สำคัญของสวนกลางนา จะต้องจัดสรรให้เหมาะสม ได้แก่ ส่วนที่สำคัญที่สุดคือต้องมีสระเก็บน้ำ เพราะถ้าไม่มีน้ำจะหยุดการจัดการทั้งหมดของระบบ ที่ดินส่วนต่อไปต้องเป็นที่พักอาศัย ต้องมีส่วนหนึ่งปลูกข้าวเอาไว้กิน และที่เหลือเอาไว้ทำสวนเกษตรหรือปลูกไม้ผลหรือพืชผักครัวเรือน เมื่อทรัพยากรสมดุล ธรรมชาติที่เกิดก็จะความสมดุล นอกจากผลที่ก่อให้เกิดทางเศรษฐกิจใหม่ให้แก่ครอบครัว การทำ “สวนกลางนา” ยังส่งผลให้เกิดความสมดุลทางธรรมชาติและสภาพแวดล้อมที่ดีขึ้นตามมาด้วย

2. ปัจจัยที่ส่งผลทำให้ประสบความสำเร็จในการทำวนเกษตรสู่การพึ่งตนเองของนายบุญช่วย วงษ์ษา ตำบลหนองแก อำเภอยะพยา จังหวัดยะลา อภิปรายผลได้ดังนี้

2.1 พึ่งตนเองด้านจิตใจ

ทำตนให้เป็นที่พึ่งของตนเอง นายบุญช่วย วงษ์ษา มีแนวปฏิบัติตั้งอยู่บนพื้นฐานความพอดี พองาม และพอเพียง พึ่งตนเองให้มากที่สุด การพึ่งตนเองทางจิตใจสำคัญมาก จิตใจต้องเข้มแข็ง คิดได้ ทำได้ พึ่งตนเองให้ได้ทางความคิด อย่าให้ใครมาจูงจมูกเราได้มีจิตสำนึกที่ดี มีจิตสำนึกรับผิดชอบชีวิต “สูงต่ำอยู่ที่ทำตัว” โดยมีหลักจิตสำนึกที่ดี 3 ดี คือ คิดดี พูดดี ทำดี สอดคล้องกับงานวิจัยของเหมวรรณ เหมะนัค (2557, หน้า 312) ได้ศึกษาวิจัยการพึ่งตนเองเพื่อการดำรงชีพที่ยั่งยืนของบ้านนาห้วยแคน อำเภอดำรงวิทยะปรีชา จังหวัดอุบลราชธานี พบว่าแนวทางการพึ่งตนเองด้านจิตใจ คือ ยึดถือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ว่า อุดตาหิ อุดโนนาโถ และยอมรับการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้น สร้างสรรค์ให้ตนเองและชาติโดยรวม

2.2 ด้านสังคมและชุมชน

การช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน นายบุญช่วย เป็นนักพัฒนาอีกหลายต่อหลายอย่าง เช่น อดีตเป็นสารวัตรกำนันตำบลหนองแก อดีตเป็นอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน อดีตเป็นเลขาสภาองค์การบริหารส่วนตำบลหนองแก ผู้นำอาสาพัฒนาชุมชน ผู้นำอาชีพก้าวหน้าของกระทรวงมหาดไทย ซึ่งล้วนแต่เป็นคุณประโยชน์ให้กับสังคมทั้งสิ้น และยังได้เป็นครูภูมิปัญญาไทย สาขาเกษตรกรรม (สวนกลางนา) อีกด้วย และสร้างเครือข่ายชุมชนที่เข้มแข็ง การเรียนรู้จะต้องเกิดจากความสนใจ ความรัก ที่จะมีความรู้ เรียนรู้ และสามารถปฏิบัติได้ สวนกลางนาเป็นศูนย์การเรียนรู้ทั้งศูนย์การเรียนรู้เกษตรพอเพียง เกษตรผสมผสาน เกษตร

ธรรมชาติ วนเกษตร รวมทั้งมีวิธีการจัดการที่ดินตามแนวทฤษฎีใหม่ การเรียนรู้ของคนที่สนใจ ที่ผ่านมานายบุญช่วย บอกว่าไม่เคยได้สอน แต่จะต้องมาฝึกปฏิบัติจริงถึงจะทำได้ สวนกลางนา เป็นศูนย์เรียนรู้ภูมิปัญญาไทยด้านการเกษตรธรรมชาติหรือวนเกษตรเพื่อให้คนในชุมชนได้ศึกษา เรียนรู้ สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ตามความเหมาะสมกับบริบทของชุมชนตนเอง คำนี้ถึงประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลักวนเกษตรหรือเกษตรธรรมชาติ เกิดขึ้นเพราะความพ่ายแพ้ต่อธรรมชาติ และสารเคมี การไม่ใช้ปุ๋ยเคมี แต่ปรับมาใช้ปุ๋ยที่ได้โดยตรงจากมูลสัตว์และวัชพืชต่าง ๆ สามารถ ทำให้การอยู่ร่วมกันของ คน สัตว์ และสิ่งแวดล้อมได้อย่างปลอดภัย ผลผลิตที่เกิดขึ้นก็มีความ ปลอดภัยต่อผู้บริโภค

2.3 ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การจัดการอย่างชาญฉลาด สวนกลางนา คือ “สวนมีชีวิต” ไม่มีการใช้สารเคมี ทุกชนิด ในทุกกิจกรรมของสวน ไม่ว่าคนหรือสัตว์ที่อาศัยอยู่ในสวนแห่งนี้ จะได้รับความปลอดภัย ที่เกิดจากสารเคมีแน่นอน พันธุ์ไม้หลายชนิดนำมาเป็นไม้ใช้สอยได้เร็ว เช่น ต้นมะขามเทศ กระจับปี่ ยี่ง่าเป็นพวกไม้ไผ่จะใช้เวลาแค่ปีเศษ ๆ ก็ตัดมาทำไม้ใช้สอยได้แล้ว วัชพืชอย่างพวกหญ้าคา สามารถประยุกต์นำมาถักทอเป็นวัสดุค้ำ ใช้มุงหลังคาโรงเรียนได้เป็นอย่างดี วัชพืชอย่าง ฟ้าทลายโจร หญ้าหนวดแมว ใช้เป็นสมุนไพรในการรักษาอาการอักเสบของระบบทางเดินหายใจ และนี่ได้ดี เป็นต้น ฐานคุณค่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สวนกลางนา คือ สวนเกษตร อินทรีย์ สวนกลางนาทำการเกษตรที่ไม่ใช้สารเคมี ทั้งสารเคมีฆ่าหญ้า ยาฆ่าแมลงรวมทั้งปุ๋ยเคมี และเคมีภัณฑ์ต่างๆ ไม่ใช้ยาปฏิชีวนะสำหรับสัตว์เลี้ยง และไม่ให้อาหารที่ปนสารเคมีหรือ ผ่านกระบวนการทางเคมี นอกจากนี้ตั้งบนพื้นฐานการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน การอนุรักษ์เพื่อความยั่งยืน การใช้สารเคมีในการทำเกษตรที่มีอันตรายต่อแมลงและสัตว์หลายชนิด และสามารถขยายพันธุ์ได้รวดเร็ว อย่างพวกมดแดง ปลา นก กบ เขียด ที่สามารถพบเจอและสังเกต ได้ จากที่เห็นรังเล็ก ๆ หรือจำนวนไม่กี่ตัวในบริเวณนั้นไม่กี่วัน แมลงและสัตว์เหล่านั้นก็จะเพิ่ม จำนวนและปริมาณให้เราเห็นได้

2.4 ด้านเทคโนโลยี

การใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านและเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เหมาะสม สอดคล้องกับ ความต้องการและสภาพแวดล้อม เช่น การใช้มูลสัตว์วัชพืช ขี้เลนก้นสระขากสัตว์ทำปุ๋ย การใช้แสง ไฟล่อแมลงมาให้ปลากำจัดทำได้ง่าย ๆ การล่อแมลงวันช่วยผสมเกสร การทำให้ได้สัตว์ช่วยพรวน ดินสร้างปุ๋ย การใช้สัตว์ควบคุมแมลง การใช้สมุนไพรกำจัดโรค และการเพาะเห็ดธรรมชาติ การโน้มกิ่งช่วยให้ไม้ผลออกดอกได้ดีเพิ่มขึ้น การควบคุมต้นไม้อาโวไ้วใช้สอยและทำสามชีวิต ตัดกิ่งที่แตกด้านข้างออก ตามความสูงที่ต้องการ การใช้น้ำควบคุมโรคและแมลงจากอากาศ

ที่เปลี่ยนแปลงเร็ว การห่อผลผลิตเพื่อสีสันสำหรับไม้ผล การห่อผลผลิตนี้ยังส่งผลต่อคุณภาพอื่นได้ด้วย เช่น รสชาติจะดีกว่า เนื้อจะกรอบและที่สำคัญมาก ๆ คือ ป้องกันผลผลิตให้ปลอดภัยจากการทำลายของแมลง การเสริมรากทำทางเลียงให้กับต้นไม้ การทำเครื่องมือที่ใช้ทั้งทาบกิ่ง ทั้งตอนกิ่ง และตัดกิ่งชำในตัวเดียวกัน และที่พิเศษกว่ามีดที่ใช้ขยายพันธุ์ไม้แบบเดิมคือ สามารถควั่นตอนกิ่งได้รวดเร็วกว่าเดิมถึง 10 เท่า และการกำจัดปลวกด้วยวิธีง่าย ๆ สอดคล้องกับงานวิจัยของเหมวรรณ เหมะนัค (2557, หน้า 312) พบว่า แนวทางการพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยี คือ ใช้เทคโนโลยีที่จำเป็นและเหมาะสม ใช้ภูมิปัญญาในการทำนาข้าวและนาบัว และใช้ปุ๋ยชีวภาพในการทำนาข้าวและนาบัว

การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การทาบกิ่ง การตอนกิ่ง ปักกิ่ง ชำกิ่ง การทำน้ำหมักสมุนไพรไล่แมลง การทำน้ำยาล้างจาน การเผาถ่าน น้ำส้มควันไม้ การใช้มูลสัตว์วัชพืช จี๋เลนกันสระชาดสัตว์ทำปุ๋ย การกำจัดปลวกด้วยวิธีง่าย ๆ การเสริมรากทำทางเลียงให้กับต้นไม้ การล่อแมลงวันช่วยผสมเกสร เป็นต้น พัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาของเราเอง คิดค้น วิธีการและเครื่องมือทางการเกษตรใหม่ ๆ ที่ช่วยให้การขยายพันธุ์พืชได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น วิธีการตอนกิ่ง ทาบกิ่ง ต่อยอด ปักชำ หรือการเก็บเกี่ยวผลผลิตที่ทำได้อย่างรวดเร็ว รวมทั้งช่วยเพิ่มผลผลิตและรายได้ นวัตกรรมหรือสิ่งประดิษฐ์ที่ครูบุญช่วยได้คิดค้นขึ้นประกอบด้วย การทำมีด - กรรไกรอเนกประสงค์ ให้เป็นเครื่องมือที่อยู่ในชิ้นเดียวกัน การทาบกิ่งมะม่วงหรือไม้ผลกับต้นตอขนาด และการใช้เทคนิคขยายพันธุ์ที่หลากหลาย การปลูกไม้ผลให้เอนนอนแทนการเติบโตในแนวตั้งตามปกติ การตกแต่งผลผลิตไม้ผลให้มีรูปร่างที่สวยงาม การเร่งดอกและผลมะม่วง โดยใช้ควันไฟรมตามกิ่งมะม่วง ซึ่งช่วยให้มะม่วงออกดอกได้เร็วขึ้น และการผลิตการผลิตปุ๋ยหมักชีวภาพจากวัตถุดิบที่หาได้ง่ายจากในสวน โดยล่อจุลินทรีย์ในพื้นที่มาทำเป็นหัวเชื้อใช้เองแล้วนำมาหมักกับเศษวัสดุที่เหลือใช้ทางการเกษตร

2.5 ด้านเศรษฐกิจ

ด้านเศรษฐกิจ มีการเพิ่มรายได้ ด้วยการจำหน่ายตระกร้าสานที่ทำจากไม้ไผ่ การตอนกิ่ง การทาบกิ่ง การเพาะพันธุ์กล้าไม้ผลไว้สำหรับจำหน่าย มีไม้ผลไว้คอยบริการไม่น้อยกว่า 30 ชนิด แต่ละชนิดมีหลายสายพันธุ์ เช่น มะม่วง มะขามเทศ มะละกอ ขนุน น้อยหน่า ใฝ่มะพร้าว มะนาว มะขาม ฯลฯ สามารถลดรายจ่ายได้ มีการผลิตเสื้อผ้าใส่เอง ทำน้ำส้มควันไม้เผาถ่านเอง น้ำยาล้างจาน น้ำหมักสมุนไพรไล่แมลง มีน้ำใช้ทั้งปีไว้รดผักผลไม้ดื่มน้ำ โดยดื่มน้ำฝน การปลูกผักสวนครัวรั้วกินได้ เป็นการลดค่าใช้จ่ายในครอบครัวและการออม โดยสะสมเป็นเงินทุน ปัจจุบันไม่มีหนี้สิน มีเงินเหลือเก็บเอาไว้ใช้ในยามชรา เป็นสวัสดิการชีวิตให้ตนเอง สอดคล้องกับงานวิจัยของเหมวรรณ เหมะนัค (2557, หน้า 312) พบว่า แนวทางการพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจ คือ ใช้จ่ายเท่าที่จำเป็น และยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และยังคงสอดคล้องกับงานวิจัยของ

ธวัชชัย เฟ็งพิณีจ, ชาวลิต สวัสดิ์ผล, พรทวี พลเวียงพล, วโรดม แสงแก้ว และพิมพ์ชนก วัดทอง (2555, หน้า 93) พบว่า ตัวชี้วัดระดับการพึ่งตนเอง ประกอบด้วย การทำบัญชีครัวเรือน เก็บบอมปลูกผักสวนครัว ประหยัด ลดรายจ่าย เลี้ยงสัตว์ไว้บริโภค มีเหตุผล ทำปุ๋ยชีวภาพ สร้างรายได้ ฝึกอาชีพจักสาน ปลูกพืชเศรษฐกิจ ไม่สร้างหนี้ พอเพียง ยึดหลักธรรม รักษาสิ่งแวดล้อม ทำเกษตรผสมผสาน ทำอาชีพเสริม หาความรู้ ให้คำปรึกษา ถือศีล ช่วยเหลือผู้อื่น ใฝ่ระวังยาเสพติด ซื่อสัตย์ ไม่รบกวนผู้อื่น ปลูกข้าวไว้กิน และละเว้นอบายมุข

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

หน่วยงานที่รับผิดชอบในการพัฒนาชุมชน ควรนำผลการวิจัยไปเป็นข้อมูลหรือนโยบายในการพัฒนาชุมชนให้เหมาะสมตามบริบทของตนเองต่อไป

2. ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ

ผลการวิจัยครั้งนี้ สามารถเป็นข้อมูลสารสนเทศวิชาการให้แก่หน่วยงาน และชุมชนต่างๆ ได้

3. ข้อเสนอแนะแก่ชุมชน

ผลการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ชุมชนที่ให้ความสนใจจะนำไปต่อยอดในการพัฒนาวนเกษตรหรือเกษตรธรรมชาติ ควรพิจารณาถึงบริบทของชุมชนที่มีความแตกต่างกัน

4. ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป

4.1 ควรศึกษาวิจัย กระบวนการเรียนรู้การจัดการวนเกษตรที่เหมาะสมกับภูมิสังคม

4.2 ควรศึกษาวิจัย กระบวนการเรียนรู้วนเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน

4.3 ควรศึกษาวิจัย รูปแบบที่เหมาะสมการทำวนเกษตรเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนและ

พึ่งตนเองได้

บรรณานุกรม

หนังสือทั่วไป

- กรมการพัฒนาชุมชน. (2556). **คู่มือการดำเนินงานศูนย์เรียนรู้ชุมชน (ฉบับนักพัฒนา)**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : บริษัท ไอเดียสแควร์ จำกัด.
- กองบรรณาธิการ. (2550). **วนเกษตรกับสังคมไทย**. วารสารเกษตรกรรมธรรมชาติ. ปีที่ 10 ฉบับที่ 3 : กันยายน 20 มีนาคม 2561, จาก <http://www.volunteerspirit.org/node>.
- โกวิทย์ พวงงาม. (2553). **คอลัมน์ ประชาคมท้องถิ่น : เรียนรู้สูตร 353 ผู้ใหญ่วิบูลย์กับการพัฒนา**. หนังสือพิมพ์สยามรัฐ สัปดาห์วิจารณ์ ฉบับวันศุกร์ที่ 29 ตุลาคม – พฤหัสบดี 4 พฤศจิกายน พ.ศ. 2553 ปีที่ 58 ฉบับที่ 6.
- คณะกรรมการผลิตวิชาการจัดกระบวนการเรียนรู้. (2555). **แนวทางการศึกษาวิชาการจัดกระบวนการเรียนรู้ หลักสูตรการเสริมสร้างสมรรถนะนักส่งเสริมการเกษตร**. นนทบุรี : กรมส่งเสริมการเกษตรและมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- ครรชิต พุทธโกษา. (2554). **คู่มือการพัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้ ฉบับสมบูรณ์**. (เอกสารอัดสำเนา).
- ชนวน รัตนวราหะ และสุพจน์ ชัยวิมล. (2550). **เอกสารประกอบการเรียน เกษตรกรรมยั่งยืน 1. คณะศิลปศาสตร์ สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน, เจริญวิทย์การพิมพ์**.
- ชันวา จิตต์สงวน และคณะ. (2558). **ปราชญ์เกษตร 72 ปี มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์**. กรุงเทพฯ : หนังสือรวบรวมประวัติและผลงานของปราชญ์เกษตรทั่วประเทศ เพื่อยกย่องเชิดชูในวาระครบ 72 ปี แห่งการสถาปนามหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ปราโมทย์ แก้ววงศ์ศรี. (2551). **เอกสารประกอบการสอนวิชาหลักวนเกษตร รหัสวิชา 542-476**. สงขลา: ภาควิชาธรณีศาสตร์ คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่. Dream Files Studeo.
- ประทีปวิระพัฒนนิรันดร์. (2542). **บ้านไร่นาเรา การจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน**. กันยายน 15 มีนาคม 2561, จาก http://www.banrainarao.com/column/learn_commu.
- พระธรรมปิฎก(ปอ.ปยุตฺโต). (2545). **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน. (2558). **วนเกษตร**. กันยายน 20 มีนาคม 2561, จาก <http://www.sathai.org/autopagev4/show>.

- วัลภา สบายยิ่ง. [ม.ป.ป.]. เอกสารประกอบการสอนชุดวิชา จิตวิทยาเพื่อการดำรงชีวิต หน่วยที่ 8 การเรียนรู้. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- วชิรวัชร งามละม่อม. [ม.ป.ป.].แนวคิดการจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน. (เอกสารอัดสำเนา).
- วรรณภา ไกวัลตาภรณ์. (2546). เอกสารประกอบการสอนวิชาเศรษฐกิจพอเพียง รหัสวิชา 3000-1306. ลำปาง : แผนกวิชาสามัญ วิทยาลัยอาชีวศึกษาลำปาง สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, [ม.ป.พ.].
- วิชญ์ภาส สังกาศี. [ม.ป.ป.]. เอกสารประกอบการสอน บทที่ 4 ระบบการปลูกพืช: วนเกษตร. คณะผลิตกรรมการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้. (เอกสารอัดสำเนา).
- สนอง โลหิตพิเศษ. (ม.ป.ป.). ชุมชนแห่งการเรียนรู้. (เอกสารอัดสำเนา).
- สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ. [ม.ป.ป.]. คู่มือการสร้างต้นแบบชุมชนแห่งการเรียนรู้. กรุงเทพฯ : [ม.ป.พ.].
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี.(2545). **ครูภูมิปัญญาไทย รุ่นที่ 2 (ภาคกลางและภาคตะวันออก)**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2551). **คู่มือการสรรหาและคัดเลือกสังคมแห่งการเรียนรู้ ต้นแบบ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด.
- สำนักงานวิจัยและพัฒนาระบบสุขภาพชุมชน (สพข.), (2555). **เอกสารจากงานเวทีเสวนา “ร่วมพัฒนาระบบสุขภาพชุมชน” ครั้งที่ 8 24 เมษายน 2555**. กรุงเทพฯ :สถาบันพัฒนาสุขภาพอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สุรจิต ภูศักดิ์. (2549). **วนเกษตร**. (เอกสารอัดสำเนา).
- เสรี พงศ์พิศ. (2548). **ชุมชนเรียนรู้ อยู่เย็นเป็นสุข บทเรียนจากหมู่บ้าน**. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์.
- _____. (2549). **เศรษฐกิจพอเพียงเกิดได้ถ้าใจปรารถนา**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พลังปัญญา.
- _____. (2551). **แนวคิดและแนวปฏิบัติ ยุทธศาสตร์การพัฒนาท้องถิ่น**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์.
- _____. (2553). **ร้อยคำที่ควรรู้ ฉบับปรับปรุงเพิ่มอีกกว่า 100 คำ**. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์.
- _____. (2558). **พึ่งตนเอง คืออะไร**. การสื่อสารคือการพัฒนา บทความวิชาการหนังสือพิมพ์ สยามรัฐรายวัน วันที่ 11 เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2558 : ค้นเมื่อ 5 มีนาคม 2561, จาก <http://www.phongphit.com>.
- อภิชาติ ศรีสะอาด และทรงพล น้อยบัวทิพย์. (2556). **ต้นแบบและแนวคิด ไร่นาสวนผสม 1 ไร่ ได้ 1 แสน**. สำนักพิมพ์นาคา อินเทอร์เน็ต.

อิงอร ไชยยศ. [ม.ป.ป.]. เอกสารประกอบการสอน ชุดวิชา 91236 วนศาสตร์เกษตร หน่วยที่ 6 องค์ประกอบของวนเกษตร. สาขาวิชาเกษตรศาสตร์และสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัย ธรรมมาธิราช.

วิทยานิพนธ์/การศึกษาค้นคว้าอิสระ

รัชชัย เฟื่องพินิจ, ขวลิขิต สวัสดิ์ผล, พรทวิ พลเวียงพล, วโรดม แสงแก้ว และพิมพ์ชนก วัดทอง . (2555). การพัฒนาตัวชี้วัดระดับการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรโครงการในพระราชดำริลุ่มน้ำห้วยทอน. บทความวิจัย มหาวิทยาลัยนเรศวร, Journal of Community Development Research 2012; 5(2)

นิรุต ใฝ่เรื่อง และรัชชานนท์ พรหมฉิม. (2557). ลักษณะทางสังคมของไม้ต้นในสวนวนเกษตรบ้านห้วยโพธิ์ อำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลก. โครงการวิจัยปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยนเรศวร.

ปริญญญา สระแก้ว. (2553). ผลของการจัดการในระบบวนเกษตรต่อการเจริญเติบโตและผลผลิตของลองกองและยางพาราภายใต้การปลูกร่วม. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรดิน มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

พัชรพรรณ ยาโน. (2552). วิถีชีวิตกับการพัฒนาอาชีพของเกษตรกรแบบผสมผสานในจังหวัดชุมพร. กรุงเทพฯ: สารนิพนธ์การศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต (จิตวิทยาการแนะแนว). บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

วัลลภ จันดาเป้า, สุวัฒน์ ชีระพงษ์, ธนากร และภูมิศักดิ์ อินทนนท์. (2556). การจัดการพัฒนารูปแบบวนเกษตรตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง : กรณีศึกษาเกษตรกรใน 4 อำเภอของจังหวัดอุดรธานี. บทความวิจัย วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม - ธันวาคม พ.ศ. 2556.

เหมวรรณ เหมะนัค. (2557). การพึ่งตนเองเพื่อการดำรงชีพที่ยั่งยืนของบ้านนาห้วยแคน อำเภอतालสุม จังหวัดอุบลราชธานี. คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี บทความวิจัย การประชุมวิชาการการพัฒนาชนบทที่ยั่งยืน ครั้งที่ 4 ประจำปี พ.ศ. 2557

สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานชีวภาพ (องค์การมหาชน). ภาพผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม. ค้นเมื่อ 25 มีนาคม 2561, จาก <https://prachatai.com/journal/2016/06/66320>.

รายนามผู้ให้สัมภาษณ์

- บุญช่วย วงษา. (10 กุมภาพันธ์ 2561). **สัมภาษณ์.** ครูภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม. สวนกลางนา บ้านใหญ่พัฒนา ตำบลหนองแก อำเภอพะพุลบาท จังหวัดสระบุรี.
- _____. (25 กุมภาพันธ์ 2561). **สัมภาษณ์.** ครูภูมิปัญญาไทย ด้านเกษตรกรรม. สวนกลางนา บ้านใหญ่พัฒนา ตำบลหนองแก อำเภอพะพุลบาท จังหวัดสระบุรี.
- _____. (20 มีนาคม 2561). **สัมภาษณ์.** ครูภูมิปัญญาไทย ด้านเกษตรกรรม.. สวนกลางนา บ้านใหญ่พัฒนา ตำบลหนองแก อำเภอพะพุลบาท จังหวัดสระบุรี.
- _____. (6 มิถุนายน 2561). **สัมภาษณ์.** ครูภูมิปัญญาไทย ด้านเกษตรกรรม. สวนกลางนา บ้านใหญ่พัฒนา ตำบลหนองแก อำเภอพะพุลบาท จังหวัดสระบุรี.
- บุญมาก วงษ์ศรี.(20 มีนาคม 2561). **สัมภาษณ์.** ราษฎร. สวนกลางนา บ้านใหญ่พัฒนา ตำบลหนองแก อำเภอพะพุลบาท จังหวัดสระบุรี.
- _____. (6 มิถุนายน 2561). **สัมภาษณ์.** ราษฎร. สวนกลางนา บ้านใหญ่พัฒนา ตำบลหนองแก อำเภอพะพุลบาท จังหวัดสระบุรี.
- สายรุ่ง วงษ์ศรี. (20 มีนาคม 2561). **สัมภาษณ์.** ราษฎร.สวนกลางนา บ้านใหญ่พัฒนา ตำบลหนองแก อำเภอพะพุลบาท จังหวัดสระบุรี.
- _____. (6 มิถุนายน 2561). **สัมภาษณ์.** ราษฎร. สวนกลางนา บ้านใหญ่พัฒนา ตำบลหนองแก อำเภอพะพุลบาท จังหวัดสระบุรี.
- มนตรี สร้อยทิพย์.(6 มิถุนายน 2561). **สัมภาษณ์.** รองนายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลหนองแก . ตำบลหนองแก อำเภอพะพุลบาท จังหวัดสระบุรี.
- วิรดา วงษ์เท้า. (6 มิถุนายน 2561). **สัมภาษณ์.** นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลหนองแก. ตำบลหนองแก อำเภอพะพุลบาท จังหวัดสระบุรี.
- สมศรี สาลี. (6 มิถุนายน 2561). **สัมภาษณ์.** กำนันตำบลหนองแก. อำเภอพะพุลบาท จังหวัดสระบุรี.
- สมชาย รุ่งเรืองทรัพย์. (6 มิถุนายน 2561). **สัมภาษณ์.** เกษตรอำเภอพะพุลบาท. ตำบลพระพุลบาท อำเภอพะพุลบาท จังหวัดสระบุรี.

ภาคผนวก ก.

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

.....

แนวสัมภาษณ์ การวิจัยเรื่อง

กระบวนการเรียนรู้การทำนเกษตรผู้การพึ่งตนเอง : กรณีศึกษานายบุญช่วย วงษ์ษา
ตำบลหนองแก อำเภพระพุทบาท จังหวัดสระบุรี

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

1. ชื่อ – นามสกุล
2. เพศ
3. อายุ
4. อาชีพ
5. ตำแหน่ง
6. ที่อยู่
7. เบอร์โทรศัพท์

ตอนที่ 2 กระบวนการเรียนรู้การทำนเกษตรผู้การพึ่งตนเองของนายบุญช่วย วงษ์ษา ตำบลหนองแก อำเภพระพุทบาท จังหวัดสระบุรี ตามสูตร 353 ดังนี้

1. ประวัติและผลงานของนายบุญช่วย วงษ์ษาโดยสังเขป
2. ความเป็นมาขงสวนกลางนา
3. กระบวนการเรียนรู้ 3 รู้ ดังนี้
 - 3.1 การเรียนรู้ตนเอง
 - 3.1.1 การเรียนรู้ตนเอง มีวิธีคิด เป็นอย่างไร
 - 3.1.2 การเรียนรู้ตนเอง มีวิธีปฏิบัติ เป็นอย่างไร
 - 3.2 การเรียนรู้ปัญหา
 - 3.2.1 การเรียนรู้ปัญหา มีวิธีคิดเป็นอย่างไร
 - 3.2.2 การเรียนรู้ปัญหา มีวิธีปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหา เป็นอย่างไร
 - 3.3 การเรียนรู้ทรัพยากร
 - 3.3.1 การเรียนรู้ทรัพยากร มีวิธีคิด เป็นอย่างไร
 - 3.3.2 การเรียนรู้ทรัพยากร มีวิธีปฏิบัติ เป็นอย่างไร

4. การจัดการ 5 ด้าน ดังนี้

4.1 การจัดการข้าว

- 4.1.1 การจัดการข้าว มีวิธีคิด เป็นอย่างไร
- 4.1.2 การจัดการข้าว มีวิธีปฏิบัติ เป็นอย่างไร
- 4.1.3 การจัดการข้าว มีวิธีให้คุณค่า เป็นอย่างไร

4.2 การจัดการอาหาร

- 4.2.1 การจัดการอาหาร มีวิธีคิด เป็นอย่างไร
- 4.2.2 การจัดการอาหาร มีวิธีปฏิบัติ เป็นอย่างไร
- 4.2.3 การจัดการอาหาร มีวิธีให้คุณค่า เป็นอย่างไร

4.3 การจัดการสมุนไพร

- 4.3.1 การจัดการสมุนไพร มีวิธีคิด เป็นอย่างไร
- 4.3.2 การจัดการสมุนไพร มีวิธีปฏิบัติ เป็นอย่างไร
- 4.3.3 การจัดการสมุนไพร มีวิธีให้คุณค่า เป็นอย่างไร

4.4 การจัดการของใช้

- 4.4.1 การจัดการของใช้ มีวิธีคิด เป็นอย่างไร
- 4.4.2 การจัดการของใช้ มีวิธีปฏิบัติ เป็นอย่างไร
- 4.4.3 การจัดการของใช้ มีวิธีให้คุณค่า เป็นอย่างไร

4.5 การจัดการปุ๋ย

- 4.5.1 การจัดการปุ๋ย มีวิธีคิด เป็นอย่างไร
- 4.5.2 การจัดการปุ๋ย มีวิธีปฏิบัติ เป็นอย่างไร
- 4.5.3 การจัดการปุ๋ย มีวิธีให้คุณค่า เป็นอย่างไร

5. แผน 3 แผน ดังนี้

5.1 แผนชีวิต ดังนี้

- 5.1.1 แผนชีวิต มีวิธีคิด เป็นอย่างไร
- 5.1.2 แผนชีวิต มีวิธีปฏิบัติ เป็นอย่างไร
- 5.1.3 แผนชีวิต มีวิธีให้คุณค่า เป็นอย่างไร

5.2 แผนชุมชน ดังนี้

- 5.1.1 แผนชุมชน มีวิธีคิด เป็นอย่างไร
- 5.1.2 แผนชุมชน มีวิธีปฏิบัติ เป็นอย่างไร
- 5.1.3 แผนชุมชน มีวิธีให้คุณค่า เป็นอย่างไร

5.3 แผนทรัพยากร ดังนี้

- 5.3.1 แผนทรัพยากร มีวิธีคิด เป็นอย่างไร
- 5.3.2 แผนทรัพยากร มีวิธีปฏิบัติ เป็นอย่างไร
- 5.3.3 แผนทรัพยากร มีวิธีให้คุณค่า เป็นอย่างไร

ตอนที่ 3 ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการทำนเวศตรู่พึ่งตนเองของนายบุญช่วย วงษ์ษา ดังนี้

1. การพึ่งตนเองทางจิตใจ

- 1.1 การพึ่งตนเองทางจิตใจ มีวิธีคิด เป็นอย่างไร
- 1.2 การพึ่งตนเองทางจิตใจ มีวิธีปฏิบัติ เป็นอย่างไร
- 1.3 การพึ่งตนเองทางจิตใจ มีความสำเร็จ เป็นอย่างไร

2. การพึ่งตนเองทางสังคม

- 2.1 การพึ่งตนเองทางสังคม มีวิธีคิด เป็นอย่างไร
- 2.2 การพึ่งตนเองทางสังคม มีวิธีปฏิบัติ เป็นอย่างไร
- 2.3 การพึ่งตนเองทางสังคม มีความสำเร็จ เป็นอย่างไร

3. การพึ่งตนเองทางเทคโนโลยี

- 3.1 การพึ่งตนเองทางเทคโนโลยี มีวิธีคิด เป็นอย่างไร
- 3.2 การพึ่งตนเองทางเทคโนโลยี มีวิธีปฏิบัติ เป็นอย่างไร
- 3.3 การพึ่งตนเองทางเทคโนโลยี มีความสำเร็จ เป็นอย่างไร

4. การพึ่งตนเองทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

- 4.1 การพึ่งตนเองทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีวิธีคิด เป็นอย่างไร
- 4.2 การพึ่งตนเองทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีวิธีปฏิบัติ เป็นอย่างไร
- 4.3 การพึ่งตนเองทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความสำเร็จ เป็นอย่างไร

5. การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ

- 5.1 การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ มีวิธีคิด เป็นอย่างไร
- 5.2 การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ มีวิธีปฏิบัติ เป็นอย่างไร
- 5.3 การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ มีความสำเร็จ เป็นอย่างไร

แนวสังเกต การวิจัยเรื่อง
กระบวนการเรียนรู้วนเกษตรสู่การพึ่งตนเอง : กรณีศึกษานายบุญช่วย วงษ์ษา
ตำบลหนองแก อำเภอบางขัน จังหวัดสระบุรี

.....

ประเด็นการสังเกต

1. สภาพพื้นที่ของชุมชน
 2. ด้านเศรษฐกิจ
 3. ด้านสังคม
 4. ด้านวัฒนธรรม
 5. ด้านสิ่งแวดล้อม
 6. สภาพพื้นที่ของสวนกลางนา
 7. ด้านกระบวนการเรียนรู้การทำวนเกษตร สูตร 353
 7. ด้านปัจจัยแห่งความสำเร็จการทำวนเกษตรสู่การพึ่งตนเอง ด้านจิตใจ, ชุมชน/สังคม, เทคโนโลยี, ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจ
-

ภาคผนวก ข.
ภาพประกอบการวิจัย

ภาพที่ 1 สัมภาษณ์นายบุญช่วย วงษ์ษา กับพี่สาว

ภาพที่ 2 สัมภาษณ์นายบุญช่วย วงษ์ษา

ภาพที่ 3 สัมภาษณ์ญาตินายบุญช่วย วงษ์ษา

ภาพที่ 4 สัมภาษณ์นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลหนองแก และรองนายกฯ

ภาพที่ 5 สัมภาษณ์เกษตรกรอำเภอพระพุทธบาท

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ - นามสกุล นายเทอดชาย มุ่งคิมกลาง
 วันเดือนปีเกิด 21 สิงหาคม พ.ศ. 2525
 ที่อยู่ 53 ม.3 ต.ลำพญากลาง อ.มวกเหล็ก จ.สระบุรี

เบอร์โทรศัพท์ 081-3946182

อีเมล habanajojo25@gmail.com

สถานที่ทำงาน บริษัทเทียนจำ แครี่ คอร์ปอเรชั่น จำกัด 136 หมู่ 13
 ตำบลลำพญากลาง อำเภอมวกเหล็ก จังหวัดสระบุรี

ประวัติการศึกษา ปริญญาตรี หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต
 สาขาวิชา สหวิทยาการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น
 สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน ปีที่สำเร็จ พ.ศ. 2558

